

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΠΟΜΑΚΩΝ ΤΗΣ
ΘΡΑΚΗΣ: ΤΑΥΤΟΤΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΕΣ

Μάρκου Γεώργιος
ΑΜ: 94

Επιβλέπων: Ηλίας Σκουλίδας

Άρτα, 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Αριθμ. Πρωτ.: 1051

Ημερομηνία: 01 / 12 / 22

**FOLK SONGS OF THE POMAKS OF THRACE:
IDENTITY INFORMATION AND
SOCIAL REALITIES**

Εγκρίθηκε από τριμελή εξεταστική επιτροπή

Άρτα, Δεκέμβριος 2022

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ

1. Επιβλέπων καθηγητής:

Ηλίας Σκουλίδας, Επίκουρος Καθηγητής

2. Μέλος επιτροπής:

Ασπασία Θεοδοσίου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια

3. Μέλος επιτροπής:

Κυριάκος Καλαϊτζίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής

© [Μάρκου Γεώργιος, 2022]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Δήλωση περί λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα και γνωρίζοντας τις κυρώσεις του Ν. 2121/1993 περί Πνευματικής Ιδιοκτησίας, ότι η παρούσα πτυχιακή εργασία είναι εξ ολοκλήρου αποτέλεσμα δικής μου ερευνητικής εργασίας, δεν αποτελεί προϊόν αντιγραφής ούτε προέρχεται από ανάθεση σε τρίτους.

Όλες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν (κάθε είδους, μορφής και προέλευσης) για τη συγγραφή της περιλαμβάνονται στη βιβλιογραφία.

Μάρκου Γεώργιος

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία αποτελεί ένα εγχείρημα προσέγγισης των τραγουδιών των Πομάκων της Θράκης, κυρίως της περιοχής της Ξάνθης, με στόχο τη συγκέντρωση, την ανάλυση και την ερμηνεία των πληροφοριών που εμπεριέχει η λαϊκή ποίηση της συγκεκριμένης πληθυσμιακής/εθνοτικής ομάδας, οι οποίες, μέσα από τις αναφορές στον χρόνο, τον τόπο, τα ιστορικά γεγονότα, τις σημαντικές παραμέτρους της κοινωνικής ζωής, διαμορφώνουν την ιδιαίτερη ταυτότητα των Πομάκων. Τα στοιχεία που εντοπίζονται και επανέρχονται σταθερά στα κείμενα των πομακικών τραγουδιών αναπαριστούν σημαντικές όψεις της ιστορικής και της κοινωνικής πραγματικότητας. Στις υπό μελέτης πηγές - τα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης - αναδύονται οι ιστορικοί και κοινωνικοί χώροι, τα σημαντικά γεγονότα που καθορίζουν τη ζωή τους, οι σχέσεις με την εξουσία, οι συνέπειες των πολεμικών συγκρούσεων που αγγίζουν με έναν ή άλλον τρόπο την περιοχή και τη δράση των «περιθωριακών» ομάδων και αντανακλώνται τα στοιχεία της ταυτότητάς τους. Η εργασία περιορίζεται στην αξιοποίηση συγκεκριμένων κατηγοριών τραγουδιών ως πηγών – των ιστορικών, των κλέφτικων και των «ληστρικών» που σύμφωνα με τους μελετητές αποτελούν υποκατηγορία των κλέφτικων. Η ανάλυση επικεντρώνεται στη διερεύνηση και την ανάδειξη των αποτυπωμένων ταυτοτικών πληροφοριών και των κυριότερων κοινωνικών πραγματικοτήτων, τοποθετημένων σε συγκεκριμένα ιστορικο-κοινωνικά συγκείμενα. Η βασική μέθοδος που εφαρμόζεται είναι η Ανάλυση Περιεχομένου (Qualitative Content Analysis) (Denzin 1989· Fairclough 2003).

*Εξετάζονται συνολικά **εικοσιεπτά** πομακικά τραγούδια, τα οποία προέρχονται κυρίως από τα χωριά της περιοχής της Ξάνθης, αλλά και από την ευρύτερη περιοχή της βουλγαρικής Ροδόπης.*

Καθώς ο σκοπός της έρευνας είναι διττός, η ανάλυση στηρίζεται σε δυο βασικούς άξονες που καθορίζουν επίσης τη διάρθρωση της εργασίας: πρώτον, στην ανίχνευση και την ανάδειξη των πληροφοριών που αντικατοπτρίζουν την ιδιαίτερη ταυτότητα των Πομάκων, μέσα από την αποτύπωση και την επεξεργασία των ιστορικών και των κοινωνικών γεγονότων και δεύτερον, στην αποκάλυψη ορισμένων σημαντικών κοινωνικών πραγματικοτήτων που αποτελούν το υπόβαθρο των εθνοτικών σχέσεων. Διευκρινίζουμε ότι οι κοινωνικές και οι ιστορικές όψεις είναι άρρηκτα συνυφασμένες, η οριοθέτησή τους συχνά καθίσταται δύσκολη, ωστόσο εξυπηρετεί και διευκολύνει την ανάλυση.

Λέξεις κλειδιά: Πομάκοι, ταυτότητα, δημοτικό τραγούδι, κοινωνικές πραγματικότητες

ABSTRACT

The present work is an attempt to approach songs of the Pomaks of Thrace, mainly in the region of Xanthi. The main aim of the work is to collect, analyze and interpret the identity information contained in the folk popular poetry of this specific ethno-confessional minority which shape the special identity profile of the Pomaks, through the references to the most important social realities and historical events, in time and place references. The elements found in the texts of Pomak traditional folk songs represent important aspects of their historical and social reality. In the sources we research - the traditional folk songs of the Pomaks of Thrace – there are captured different social and historical details, important events that determine their lives, the relations with the government, the consequences of the war conflicts in the region and the actions of the marginalized groups, the elements of their particular identity.

In this study we are limited to using certain specific categories of traditional folk songs as sources - mainly of the historical and other subcategories of the historical folk songs. The analysis focuses on the investigation and highlighting of the encoded identity information and the main social realities, placed in specific historical-social contexts. The basic method used is Content analysis. A total of twenty-seven Pomak folk songs are analyzed, mainly from the villages of the region of Xanthi, and also from the region of the Bulgarian Rhodope.

As the purpose of the research is twofold, the analysis is based on two main axes that determine the structure of the work: firstly, identifying and highlighting the information that reflects the identity consciousness of the Pomaks, through the recording and processing of social and historical events, and secondly, the disclosure of some important social realities that form the background of the ethnic relations. We clarify that the historical and social aspects are inextricably linked, which makes their demarcation often difficult, but it serves and facilitates the analysis.

Key words: *Pomaks, identity, folk songs, social realities*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
ABSTRACT	7
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
1.1. Αντικείμενο της εργασίας.....	10
1.2. Στόχοι της εργασίας.....	10
1.3. Δομή της εργασίας.....	10
2. ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ	13
2.1. Οι Πομάκοι της Θράκης	13
2.1.1. Ζητήματα καταγωγής των Πομάκων της Θράκης.....	13
2.1.2. Ζητήματα ταυτότητας των Πομάκων της Θράκης.....	17
2.1.3. Η γλώσσα των Πομάκων της Θράκης	23
3. ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ/ΚΛΕΦΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΠΟΜΑΚΩΝ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ	27
3.1. Η μουσική παράδοση των Πομάκων της Θράκης: καταγραφές και αξιοποίηση	27
3.1.1. Καταγραφές της πομακικής μουσικής παράδοσης.....	27
3.1.2. Τα μουσικά όργανα των Πομάκων.....	29
3.1.3. Ιδιαιτερότητες της πομακικής μουσικής παράδοσης.....	31
3.2. Προηγούμενες μελέτες, βιβλιογραφική ανασκόπηση	35
3.3. Τα ιστορικά και κλέφτικα τραγούδια ως πηγή ταυτοτικών, κοινωνικών και ιστορικών πληροφοριών	38
3.3.1. Τυπολογία των δημοτικών τραγουδιών	38
3.3.2. Οριοθέτηση του υλικού της μελέτης.....	42
3.4. Ταυτοτικές αναφορές στα τραγούδια των Πομάκων	43
3.5. Κοινωνικές πραγματικότητες στα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης	47
3.5.1. Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις.....	47
3.5.2. Τα «ληστρικά» τραγούδια των Πομάκων: το φαινόμενο της ληστείας και των ληστών.....	50
3.6. Ιστορικά γεγονότα στα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης	56
3.6.1. Ο εξισλαμισμός των Πομάκων.....	56

3.6.2. <i>Η συμμετοχή των Πομάκων στις πολεμικές συγκρούσεις.....</i>	58
3.6.3. <i>Ιστορικά πρόσωπα στα τραγούδια των Πομάκων.....</i>	67
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	70
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	74
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	86

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Αντικείμενο της εργασίας

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελούν τα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης, όπως αυτά έχουν καταγραφεί στην Ελλάδα (με τη χρήση ελληνικού ή λατινικού αλφάβητου), αλλά και στη Βουλγαρία (με τη χρήση κυριλλικού αλφαβήτου), τα οποία εμπίπτουν στην κατηγορία των ιστορικών, των κλέφτικων και των ληστρικών τραγουδιών (Καψωμένος 1999: 61, Ζέρβας 2007: 171). Στα πομάκικα δημοτικά τραγούδια κωδικοποιούνται σημαντικές ταυτοτικές πληροφορίες σχετικά με τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή/εθνοτική ομάδα, τα οποία ανακύπτουν μέσα από τις αναφορές για τον χρόνο, τον τόπο, τα ιστορικά γεγονότα και τις σημαντικές παραμέτρους της κοινωνικής ζωής.

1.2. Στόχος της εργασίας

Ο κύριος στόχος της εργασίας είναι, με την αξιοποίηση των πομακικών δημοτικών τραγουδιών ως πρωτογενούς πολιτισμικού υλικού, να διερευνήσουμε και να αναδείξουμε τις αποτυπωμένες ταυτοτικές πληροφορίες και τις κυριότερες κοινωνικές πραγματικότητες, τοποθετημένες σε συγκεκριμένα ιστορικο-κοινωνικά συγκείμενα, δεδομένης της εννοιολόγησης της ταυτότητας ως διαδικασίας παρά ως κατάστασης και της περιγραφής της ως δυναμικής, πολυδιάστατης, κοινωνικά ενταγμένης και συνεχώς μεταβαλλόμενης κατασκευής (Norton & Toohey 2011). Στην αναζήτηση των ταυτοτικών στοιχείων, θα εστιάσουμε τόσο στις αναπαραστάσεις του γενικότερου κοινωνικού βίου, όσο και στα ιστορικά γεγονότα και μορφές. Η προσέγγισή μας, βέβαια, δεν επιχειρεί την εξαντλητική παρουσίαση εκτενών λεπτομερειών και στοιχείων. Επιπλέον, η πρόθεσή μας είναι να διαπιστώσουμε ορισμένες διαφοροποιητικές τάσεις που διακρίνουν τα τραγούδια των Πομάκων σε σχέση με την δημοτική παράδοση της ευρύτερης περιοχής της Ροδόπης και της Θράκης.

1.3. Δομή της εργασίας

Η παρούσα εργασία αποτελείται από εισαγωγή, δυο κύρια μέρη, τα οποία διαρθρώνονται σε υποκεφάλαια, και σύνοψη. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι πομακικές κοινότητες της Θράκης: θίγονται ζητήματα καταγωγής και ταυτότητας των

Πομάκων της Θράκης, καθώς επίσης και θέματα που σχετίζονται με γλώσσα της συγκεκριμένης πληθυσμιακής/εθνοτικής ομάδας της Θράκης.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει το κυρίως τμήμα της εργασίας που τιτλοφορείται «Τα ιστορικά/κλέφτικα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης» και είναι αφιερωμένο στην παρουσίαση των ιστορικών και κλέφτικων (ληστρικών) δημοτικών τραγουδιών των Πομάκων και στην ανάλυσή τους. Διευκρινίζουμε ότι η χρήση του όρου «κλέφτικο τραγούδια» στην περίπτωση της πομακικής παράδοσης παρουσιάζει σημαντικές ιδιαιτερότητες, καθώς στους Πομάκους δεν είναι γνωστό το ηρωικό κλέφτικο τραγούδι, το οποίο εξυμνεί τους ήρωες-προστάτες των απλών ανθρώπων που εναντιώνονται στις τουρκικές αυθαιρεσίες και αδικίες. Το κλέφτικο τραγούδι των Πομάκων αποτελεί ως επί το πλείστον είδος ληστρικού τραγουδιού. Το κεφάλαιο διαρθρώνεται σε υποκεφάλαια ανάλογα με την ροή της παρουσίασης και της ανάλυσης. Αρχικά παρουσιάζουμε τη μουσική παράδοση των Πομάκων της Θράκης ως αντικείμενο προηγούμενων μελετών και επιχειρούμε μια σύντομη βιβλιογραφική ανασκόπηση. Στη συνέχεια εστιάζουμε στην αξιοποίηση της δημοτικής ποίησης, στην προκειμένη περίπτωση στα πομάκικα τραγούδια, ως πηγή έρευνας με κοινωνικο-ιστορικό ενδιαφέρον. Στην ανάγκη να οριοθετήσουμε το υλικό της μελέτης εντάσσονται οι αναφορές στα ιστορικά και κλέφτικα τραγούδια ως πηγή της ιστορικοκοινωνικής αναπαράστασης, ως εκ τούτου επιβάλλονται και οι διευκρινίσεις σε σχέση με την τυπολογία των δημοτικών τραγουδιών γενικότερα και κατ' επέκταση, των πομακικών. Παρουσιάζουμε τις γνωστές ταξινομήσεις των δημοτικών τραγουδιών που έχουν προταθεί από διάφορους μελετητές της παράδοσης (Δουλαβέρας 2020, Πολίτης 2003, 2011, Καψωμένος 1999, Κυριακίδης 1978).

Οριοθετούμε το υλικό της έρευνας, καθώς εστιάζουμε κυρίως στα τραγούδια που χαρακτηρίζονται ως ιστορικά και κλέφτικα, τα οποία εξυπηρετούν τους ερευνητικούς μας στόχους. Παρουσιάζουμε τις συλλογές, από τις οποίες αντλούμε τα τραγούδια. Αναφερόμαστε στις προηγούμενες μελέτες που εξετάζουν από διαφορετικές οπτικές το πομάκικο τραγούδι ως αντικείμενο έρευνας και επιχειρούμε μια σύντομη βιβλιογραφική ανασκόπηση των σημαντικότερων τίτλων.

Το κύριο μέρος του κεφαλαίου αποτελεί η ανάλυση των πομάκικων τραγουδιών, η παρουσίαση των ταυτοτικών πληροφοριών που ρητά αναφέρονται στα κείμενα, τις όψεις της κοινωνικής ζωής τους, η ανίχνευση και η ερμηνεία των απηχήσεων των συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων. Εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας

σε μια κατηγορία τραγουδιών, μέσα από τα οποία αποκαλύπτεται ένας διαφορετικός ταυτοτικός αυτοπροσδιορισμός στους Πομάκους.

Το κεφάλαιο αυτό διαρθρώνεται σε τρία βασικά υποκεφάλαια (3.4, 3.5, 3.6), με βάση το περιεχόμενο των αντίστοιχα ομαδοποιημένων τραγουδιών. Εξετάζουμε πρωτίστως τις πληροφορίες για τα σταθερά στοιχεία που συγκροτούν την ιδιαίτερη ταυτότητα των σλαβόφωνων ορεινών πληθυσμών της Ροδόπης που εμπεριέχονται στα δημοτικά τραγούδια τους. Δεδομένου ότι οι πληθυσμοί αυτοί «κατασκευάζουν και διαπραγματεύονται ταυτότητες μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, αλλά και με βάση τις κληροδοτήσεις του παρελθόντος, σε σχέσεις διάδρασης με τις υπόλοιπες ομάδες της περιοχής» (Τσιμπιρίδου 1999: 168), στο επόμενο υποκεφάλαιο βάζουμε ως στόχο να ανιχνεύσουμε τις αποτυπωμένες στα τραγούδια σημαντικότερες όψεις της κοινωνικής ζωής και της καθημερινότητας των Πομάκων της Θράκης. Επιλέγουμε και αναλύουμε τραγούδια που έχουν ως θέμα τις μετοικεσίες των πληθυσμών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα «ληστρικά» τραγούδια των Πομάκων, στα οποία εστιάζουμε στο φαινόμενο της ληστείας στην περιοχή και στη μορφή του «ληστή». Και τρίτον, συγκεντρώνουμε και αναλύουμε τραγούδια που αναφέρονται σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, εκ των οποίων τα σημαντικότερα είναι οι μνήμες από τον εξισλαμισμό των Πομάκων, οι πολεμικές συγκρούσεις, κυρίως οι ρωσο-οθωμανικοί πόλεμοι και οι εμπλοκή των Πομάκων σ' αυτούς. Εξετάζουμε επίσης τραγούδια στα οποία εμφανίζονται συγκεκριμένα ιστορικά πρόσωπα.

Στην τέταρτη και τελευταία ενότητα πραγματοποιείται η ανακεφαλαίωση των συμπερασμάτων. Παρουσιάζονται οι παρατηρήσεις και οι διαπιστώσεις και διατυπώνονται εν συντομία τα γενικά συμπεράσματα σε σχέση με την αποτύπωση των σταθερών ταυτοτικών στοιχείων στα πομάκικα δημοτικά τραγούδια, την αντανάκλαση και τον τρόπο προβολής των ιστορικών γεγονότων και των αναπαραστάσεων των κοινωνικών πραγματικοτήτων.

Στο Παράρτημα στο τέλος της εργασίας παρατίθενται τα κείμενα των τραγουδιών τα οποία αξιοποιήθηκαν στην ανάλυση.

2. ΓΕΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΔΙΕΥΚΡΙΝΙΣΕΙΣ

2.1. Οι Πομάκοι της Θράκης

2.1.1. Ζητήματα της καταγωγής των Πομάκων της Θράκης

Χάρτης της Δυτικής Θράκης¹

Ο πληθυσμός των Πομάκων υπολογίζεται στις 350.000 περίπου, από τους οποίους οι 35.000 κατοικούν στην Ελλάδα και οι υπόλοιποι στην Βουλγαρία (Καρά Χουσεϊν 2017: 6). Εκτιμάται πως ο συνολικός πληθυσμός τους στην περιοχή της νοτιοανατολικής Ευρώπης ανέρχεται σε 385.000 (μέσα σε αυτόν τον αριθμό συμπεριλαμβάνονται και μικρές κοινότητες πομάκων στην Βόρεια Μακεδονία, Αλβανία, Τουρκία κ.λπ.) (Minahan 2002: 1516). Οι Πομάκοι της ελληνικής Θράκης κατοικούν κατεξοχήν την περιοχή που εκτείνεται κατά μήκος της οροσειράς της Ροδόπης από τον ποταμό Νέστο (δυτικά) μέχρι τον ποταμό Άρδα (βόρεια) και τον Έβρο (ανατολικά) - γνωστή ως «Πομακοχώρια» (Κόκκας, Κωνσταντινίδης, Μεχμεταλή 2003). Στην περιοχή της Ξάνθης αποκλειστικά πομακικό πληθυσμό έχουν ο δήμος Μύκης και οι κοινότητες Κοτύλης, Θερμών και Σατρών, τα χωριά στην βορειοανατολική πλευρά της Ξάνθης Κένταυρος, Γλαύκη, Ωραίο. Οι κοινότητες Οργάνης και Κέχρου στη Ροδόπη επίσης αποτελούνται αποκλειστικά από πομάκικα

¹ Πηγή <https://www.triimero.gr/blog/pomakochoiria-xanthis-o-top-proorismos-gia-odoiporiko/>

χωριά. Στη βόρεια περιοχή των δήμων Σώστου, Ιάσμου και στις βορειοανατολικές περιοχές των δήμων Κομοτηνής και Σαπών επίσης διαμένουν Πομάκοι. Στον Έβρο τα Πομακοχώρια είναι συγκεντρωμένα στο δήμο Σουφλίου και στο δημοτικό διαμέρισμα Μικρού Δερείου (Καρά Χουσεΐν 2017: 11-12). Το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού του νομού Ροδόπης, ωστόσο, εδώ και δεκαετίες μετακινείται προς τον κάμπο (Μπαλτσιώτης 2007: 40). Εκτός από τις ορεινές περιοχές, συμπαγείς γηγενείς Πομάκοι από αιώνες κατοικούσαν στην Παλιά πόλη της Ξάνθης, καθώς εγκαταστάθηκαν στην ορεινότερη περιοχή του οικισμού στις αρχές του 16ου αι. (Μελκίδου 1991: 14).

Πομακοχώρια Ξάνθης (Σχεδίαση χάρτη: Ν.Θ.Κόκκας)²

Οι σημερινοί Πομάκοι της Θράκης αποτελούν «μέρος ενός άλλοτε σημαντικού πληθυσμού» (Μπαλτσιώτης 2007: 39), ο οποίος συμπεριλήφθηκε στην ανταλλαγή των πληθυσμών με την Τουρκία, επειδή το τμήμα βόρεια και δυτικά της Σταυρούπολης συμπεριλήφθηκε επίσης στις ανταλλαγές, καθώς ανήκε τότε στη Μακεδονία.

Οι Πομάκοι της Ροδόπης εξισλαμίστηκαν σταδιακά και κατ' ομάδες από τα τέλη του 14ου ως τα μέσα του 17ου αιώνα. Στον εξισλαμισμό των χριστιανών ιδιαίτερο ρόλο διαδραμάτισε τόσο η παρουσία των διαφόρων δερβίσικων ταγμάτων, κυρίως των

² Πηγή: : http://pomakohoria.blogspot.com/2011/09/blog-post_21.html

Μπεκτασήδων, όσο και τα ετερόδοξα χριστιανικά δόγματα (Βογόμιλοι) (Χατζόπουλος 2015: 111, Ζεγκίνης 1991: 77-94). Σύμφωνα με τη βουλγαρική βιβλιογραφία οι μαζικοί εξισλαμισμοί χωρίζονται σε 3 περιόδους : 1) αρχές του 16ου αι., 2) β' μισό του 17ου αι. και 3) αρχές του 18ου αι. Οι εξισλαμισμοί της ορεινής Ροδόπης εντάσσονται στη δεύτερη περίοδο. Υπέρ αυτής της άποψης συνηγορούν και τα στοιχεία από δημοσιευμένες οθωμανικές πηγές (Χατζηδημητρίου 2005: 51).³

Η καταγωγή, ο πολιτισμός και η γλώσσα των Πομάκων στη Βαλκανική χερσόνησο έχουν βρεθεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος ήδη από τον 19^ο αιώνα, κυρίως σε αναφορές λαογραφικού χαρακτήρα, σε έργα Δυτικοευρωπαίων λόγιων περιηγητών (Τρουμπέτα 2001: 77-78). Για πρώτη φορά οι σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι της Ροδόπης μνημονεύονται ως «Ρομάτσι» από το Γάλλο περιηγητή P. Lucas το 1706, ο οποίος διέσχισε την ορεινή περιοχή από τη Φιλιπούπολη ως τη Δράμα (βλ. Παπαδημητρίου 2008: 26). Το καλοκαίρι του 1854 ο Βούλγαρος ιστορικός και ρομαντικός ποιητής Georgi Rakovski ήταν ο πρώτος που ερμήνευσε τη λέξη «Πομάκος» από το βουλγαρικό ρήμα *nomagam* [romagam], «βοηθώ», θεωρώντας τη λέξη «Ρομάκ» ισοδύναμη της λέξης *nomagach* [romagách] «βοηθός», καθώς πίστευε ότι οι Βούλγαροι στρατιώτες που βοήθησαν τους Οθωμανούς στις επιδρομές τους ονομάστηκαν «βοηθοί» (Κόκκας 2006β: 232). Μολονότι η ετυμολογία της ονομασίας «Πομάκοι» δεν έχει εξακριβωθεί, η άποψη αυτή, ωστόσο, είναι αρκετά διαδεδομένη.⁴

Σύμφωνα με άλλες πηγές (Raychevski, 1998) για πρώτη φορά χρησιμοποιείται η λέξη «Πομάκος» από τον Βούλγαρο λόγιο Vasil Aprilon το 1841 (βλ. Raychevski 1998).⁵

³ Ο εξισλαμισμός κατά την οθωμανική περίοδο υπήρξε επίμαχο ζήτημα για όλες τις εθνικές ιστοριογραφίες στα κράτη που προέκυψαν από τη διάλυση της αυτοκρατορίας. Οι συγγραφείς Ε. Γκαρά και Τζεδόπουλος εξετάζουν σφαιρικά όλες τις παραμέτρους του εξισλαμισμού και της αλλαξοπιστίας στην Οθωμανική αυτοκρατορία σε όλες του τις εκφάνσεις του ζητήματος, από τον αναγκαστικό εξισλαμισμό στο πλαίσιο του παιδομαζώματος μέχρι την οικειοθελή προσχώρηση στο ισλάμ, και αναλύουν τις κοινωνικές δυναμικές που το εξέθρεψαν και τους παράγοντες που το περιόρισαν. Οι συγγραφείς τονίζουν επίσης την ιδιαίτερη σχέση της θρησκευτικής μεταστροφής με την εννοιολόγηση της ατομικής και της συλλογικής ταυτότητας (βλ. Γκαρά, Τζεδόπουλος 2015: 149-194).

⁴ Περισσότερες πληροφορίες για τις υπάρχουσες ετυμολογήσεις της ονομασίας «Πομάκος» βλ. στο Τρουμπέτα (2001: 82, 137), και στις σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

⁵ Στις ποικίλες διαφορετικές ετυμολογικές υποθέσεις ανήκει και αυτή του συγγραφέα Αλή Καρδούχου, ο οποίος προτείνει περσική προέλευση του εθνώνυμου «Πομάκος» (βλ. Καρδούχου 2010).

Κατά κανόνα, στους Πομάκους αποδίδεται μια αρχαία θρακική καταγωγή, «μέσω της οποίας βρίσκονται (μάλλον ακούσια) να συμμετέχουν στον εθνικό λόγο περισσότερων εθνικών κρατών» (Τρουμπέτα 2001: 79, Κωστόπουλος 2009: 32-34). Κατά την χαρακτηριστική έκφραση του Π. Κυρανούδη (1996-8: 146), «η μοίρα των Πομάκων έχει συνδεθεί με τρεις λαούς: με τους Βούλγαρους με τους οποίους μιλούν την ίδια γλώσσα, με τους Τούρκους με τους οποίους έχουν την ίδια θρησκεία και τους Έλληνες, στο κράτος των οποίων ζει ένα μέρος τους». Η σλαβική γλώσσα των Πομάκων και η ισλαμική τους πίστη, σε συνδυασμό με τη δοξασία της αρχαίας θρακικής καταγωγής τους, «αρκούν για να καταστήσουν τη συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα ιδεολογικό αντικείμενο, ικανό να αντανakλά διακρατικές αντιπαλότητες» (Τρουμπέτα 2001: 82).

Σύμφωνα με την πλέον επικρατούσα άποψη στη βουλγαρική ιστοριογραφία, οι Πομάκοι είναι εξισλαμισμένοι Βούλγαροι. Από τη δεκαετία του 1930 και στο εξής χρησιμοποιούν την ονομασία «Βουλγαρομωαμεθανοί» (Τρουμπέτα 2001: 82).⁶ Η συγκεκριμένη ονομασία, ωστόσο, θεωρείται από ορισμένους Βούλγαρους ερευνητές, εκ των προτέρων «ανάθεση» ταυτότητας (βλ. Ivanova 2014).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, στα χωριά της περιοχής Gotse Delchev, είναι δυνατόν να ακουστούν οι θεωρίες περί αραβικής, προ-οθωμανικής καταγωγής των Πομάκων, ότι είναι προφήτες, αγγελιοφόροι του Μωάμεθ για να κηρύξουν στη Ροδόπη και στα Βαλκάνια: «Είμαστε εδώ πριν από τους Βούλγαρους και πριν από τους Τούρκους». Αυτές οι εκδοχές είναι γνωστές και στα χωριά της Δυτικής Ροδόπης, υπάρχουν, ωστόσο, και άλλα μυστηριώδη αφηγήματα. Τα τελευταία χρόνια (μεταξύ 2002 και 2016), σε ορισμένα χωριά, οι συζητήσεις περιστρέφονταν γύρω από την παλαιοσλαβική, μετέπειτα βογομιλική καταγωγή, για αναζήτηση εγγύτητας με Βόσνιους που διεκδίκησαν την ταυτότητά τους μετά τον αιματηρό πόλεμο στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη τη δεκαετία του 1990. Αυτή η εκδοχή προσφέρει μια εξήγηση τόσο για τη σλαβική γλώσσα, όσο και για τον μετέπειτα εξισλαμισμό ως αντίσταση ενάντια στην εξουσία (Zheliakova 2018).⁷

⁶ Σχετικά με τη χρήση αυτής της ονομασίας στην ελληνόφωνη βιβλιογραφία βλ. περισσότερα στο Κωστόπουλος (2009: 21-22). Γενικότερα για τα υπάρχοντα εθνώνυμα και τη διάδοσή τους βλ. στο Kanevska-Nikolova 2014: 134-135 και Mitrinov 2014: 180.

⁷ Η μετάφραση όλων των παραθεμάτων από τη βουλγαρική, όπως και των βιβλιογραφικών αναφορών έγινε από τον γράφοντα, Μ.Γ.

Μια διαφορετική θέση υποστηρίζεται από αρκετούς κύκλους στην Ελλάδα. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 παρατηρήθηκε μια στροφή στην αντιμετώπιση της μειονότητας από την ελληνική πολιτεία και προωθήθηκε η θέση για την τριμερή σύσταση της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης (Πομάκοι, Αθίγγανοι, Τουρκογενείς). Ιδιαίτερο ήταν το ενδιαφέρον για την εθνοτική ομάδα των Πομάκων. Η ελληνική βιβλιογραφία της ίδιας δεκαετίας επικεντρώνεται στην αναζήτηση τεκμηρίων περί «αρχαιοελληνικής» και «θρακικής» καταγωγής των Πομάκων. Για να κατασκευαστεί η «ελληνικότητά» τους, αναλύονται διάφορα λαογραφικά στοιχεία (Μπαλτσιώτης 2001: 21). Μέσω της ονομασίας «Αχριανοί/Αγριανοί» ορισμένοι εθνικιστικοί ελληνικοί κύκλοι προσπαθούν να τεκμηριώσουν την καταγωγή των Πομάκων από το ομώνυμο αρχαίο θρακικό φύλο των Αγριάνων και συνεπώς την «πρωτογενή και αυθεντική ελληνικότητά τους»⁸. Από ορισμένους κύκλους υποστηρίζονται καταγωγικοί μύθοι που συνδέουν τους Πομάκους με τον Μεγαλέξανδρο: η ονομασία «Πομάκος» ερμηνεύεται ως παράφραση της λέξης «Απόμαχος», με την οποία χαρακτηρίζονταν οι στρατιώτες του (βλ. Τρουμπέτα 2001: 83, Demetriou 2004, Κωστόπουλος 2009: 37).

Η τουρκική ιστοριογραφία θεωρεί την συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα απογόνους των τουρανικών φύλων των Κουμάνων και των Πετσενέγων που εγκαταστάθηκαν στα Βαλκάνια τον 11ο αιώνα (Τρουμπέτα 2001: 83).

2.1.2. Ζητήματα ταυτότητας των Πομάκων

Για τη διαπραγμάτευση του θέματος της ταυτότητας των Πομάκων της Δυτικής Θράκης η υπάρχουσα ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία είναι εκτενής (βλ. ενδεικτικά: Χιδίρογλου 1989, Todorova 1997, Brunnbauer 1998, Tsimbiridou 2000, Σελλά-Μάζη 2001 και τις αναφορές εκεί, Τρουμπέτα 2001, Ioannidou & Voss 2001, Michail 2001, 2003, Μπαλτσιώτης 2001, Demetriou 2004, Μιχαήλ 2006, Παπαδημητρίου 2008, Manova 2011, Adamou 2012b, Σελλά-Μάζη 2016, Κωτούλας & Κριμπάς 2018, Φραγκόπουλος 2000, 2019). Το ζήτημα της ταυτότητας των Πομάκων είναι εκ των πραγμάτων σύνθετο και φορτισμένο από κάθε είδους αντικρουόμενα συμφέροντα (Φραγκόπουλος 2000: 109). Στην περίπτωση των

⁸ Εκτενέστερες πληροφορίες σχετικά με τη χρήση του προσδιοριστικού Αχριάν, Πομάκος, Κιζιλμπάσης και άλλων ονομασιών και τις εσωτερικές διαφορετικότητες παραθέτει η Φ. Τσιμπιρίδου (1999: 170-173).

Πομάκων, όπως διαπιστώνει ο Μπαλτσιώτης, «δεν προέχει η επιστημονική προσέγγιση του αντικειμένου και η κατανόησή του, αλλά η με επιστημονικοφανείς τρόπους υπαγωγή του σε ιδεολογικές και πολιτικές επιδιώξεις» (Μπαλτσιώτης 2001: 22). Το επιχείρημα που χρησιμοποιήθηκε αργότερα στην Ελλάδα ότι δεν πρόκειται για εθνική μειονότητα, αλλά μόνο για θρησκευτική, χαρακτηρίστηκε από ορισμένους ερευνητές «μια κατασκευή κατεξοχήν οξύμωρη σε προοπτικές χιλιετίας» (Μαυρογορδάτος 2003: 10-11).

Η εξαίρεση της Δυτικής Θράκης από τις ρήτρες της Σύμβασης ανταλλαγής πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας που υπογράφηκε στη Λοζάνη το 1923 (Το Άρθρο 2 της Συμβάσεως εξαιρούσε από την ανταλλαγή τους «Έλληνες κατοίκους της Κωνσταντινούπολης», και τους «Μουσουλμάνους κατοίκους της Δυτικής Θράκης». Επίσης από την ανταλλαγή εξαιρούνταν σύμφωνα με το Άρθρο 14 της Συνθήκης της Λοζάνης οι κάτοικοι της Ίμβρου και της Τενέδου), οδήγησε στο να συμπεριληφθούν οι Πομάκοι στη μουσουλμανική μειονότητα, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να βρεθούν στην παγίδα της «αρχής της αμοιβαιότητας», που καθορίζει την πολιτική γραμμή συμπεριφοράς Ελλάδας-Τουρκίας τις επόμενες δεκαετίες. Στη Συνθήκη της Λοζάνης δεν υπάρχει καμία αναφορά σχετικά με τους σλαβόφωνους μουσουλμάνους (Φραγκόπουλος 2000: 106). Η εξαίρεση αυτών των πληθυσμών από την υποχρεωτική ανταλλαγή συνεπαγόταν την καταμέτρησή τους και την έκδοση σχετικών πιστοποιητικών από την αρμόδια επιτροπή. Σύμφωνα με την απογραφή το 1928, από το συνολικό αριθμό περίπου 87.000 ήταν Τούρκοι και περίπου 17.000 Πομάκοι (Μαυρογορδάτος 2003: 10). Για τους Πομάκους το κύριο πρόβλημα πηγάζει από το γεγονός ότι η μόνη επίσημα αναγνωρισμένη μειονότητα στην Ελλάδα είναι η μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη, χωρίς να γίνεται εθνοτική διάκριση μεταξύ των συστατικών της στοιχείων. Ως συνέπεια αυτής της κατάστασης, από το Μεσοπόλεμο ακόμη δρομολογήθηκε ανεπιστρεπτή η σταδιακή μετατροπή του μουσουλμανικού πληθυσμού της Θράκης σε εθνική μειονότητα με την προσχώρηση και των Πομάκων στον τουρκικό εθνικισμό (Μαυρογορδάτος, στο ίδιο, σ. 13). Όπως ενδεικτικά δηλώνει ο Πομάκος δημοσιογράφος Σ. Καραχότζα, ο ίδιος ο όρος «μειονότητα» δημιουργεί τεράστια προβλήματα στην περιοχή και κάνει τους μουσουλμάνους της Θράκης να αισθάνονται πατρίδα τους περισσότερο την Τουρκία παρά την Ελλάδα (Καραχότζα 2021).

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου οι Πομάκοι υπέστησαν νέο κύμα καχυποψίας από την πλευρά της κεντρικής εξουσίας. Η καθιέρωση των

βουλγαροελληνικών συνόρων ως τμήματος του «Σιδηρού Παραπετάσματος» προστέθηκε στην κληρονομιά των εθνικιστικών φιλοδοξιών και στην ιδεολογική αντίθεση μεταξύ της «κομμουνιστικής» Βουλγαρίας και της Ελλάδας. Στη στροβιλιζόμενη παράνοια του «ιδεολογικού εχθρού» και «από Βορρά κινδύνου», οι εθνικές πολιτικές απέναντι στους Πομάκους μπαίνουν σε νέα φάση. Η στάση τόσο της Ελλάδας, όσο και της Βουλγαρίας απέναντι στους Πομάκους ως «αγωγούς» ξένης επιρροής βρίσκει πρακτική έκφραση στην επιβολή του καθεστώτος των «επιτηρούμενης ζώνης» και από τις δυο πλευρές των συνόρων (Berova 2016: 19-20).

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 το «πομακικό» στην Ελλάδα αποτέλεσε ξεχωριστό κεφάλαιο της πολιτικής σχετικά με τις μειονότητες και απέκτησε νέες παραμέτρους. Η διατήρηση της εσωτερικής αντίθεσης μεταξύ των διαφορετικών ομάδων, βασισμένης στην εθνική και τη γλωσσική ταυτότητα, αποτελεί βασική γραμμή ιδεολογικής διαίρεσης της μουσουλμανικής μειονότητας στη Δυτική Θράκη. Η ανάδειξη της μιας ή της άλλης «παράταξης» τις επόμενες δεκαετίες γίνεται βασικό εργαλείο στην εφαρμογή της ελληνικής κρατικής πολιτικής στην περιοχή. Ακολουθήθηκε μια συστηματική προσπάθεια απομάκρυνσης των Πομάκων από την λοιπή μειονότητα, κυρίως μέσα από την εκπαίδευση. Η δυνατότητα, ωστόσο, να διδαχθεί η πομακική στα μειονοτικά σχολεία αποτελεί «ένα από τα πλέον αντιφατικά ζητήματα με ιδεολογικές και πραγματικές προεκτάσεις» και φαίνεται να αποκλείεται απ' όλα τα εμπλεκόμενα μέρη – από την Τουρκία, από τη Βουλγαρία και από την ίδια την Ελλάδα (Μπαλτσιώτης, Τσιτσελίκης 2007: 72).

Η πομακική ταυτότητα έχει διαμορφωθεί στην ιστορική διαχρονία μέσω μιας ποικιλίας συναρμοζόμενων παραγόντων και επιπέδων της ιστορικής εμπειρίας και της προκύπτουσας ιστορικής ταυτότητας (Κριμπάς, Κωτούλας 2018: 174). Η σύγχρονη κατάσταση συνιστά αποτέλεσμα μιας μακράς εξέλιξης στην Οθωμανική αυτοκρατορία, όπου η γλώσσα κύρους ήταν η τουρκική. Καθώς το μείζον στην εθνική ένταξη δεν ήταν η γλώσσα, αλλά η θρησκεία, οι σλαβόφωνοι μουσουλμάνοι της περιοχής ακολούθησαν «την πεπατημένη της βαλκανικής εθνοποιητικής διαδικασίας». Σήμερα οι περισσότεροι ερευνητές φαίνεται να επιβεβαιώνουν μια ισχυρή τουρκική ταυτότητα και όποια άλλη από την τουρκική γλώσσα φαίνεται να υποχωρεί με διαφορετικούς ρυθμούς και τα πομακικά ομιλούνται όλο και λιγότερο και απαξιώνονται (Μπαλτσιώτης, Τσιτσελίκης 2007: 74).

Υπάρχουν πολλές αναφορές που μαρτυρούν ότι ο πομακικός πληθυσμός στη Θράκη ταυτίζεται μάλλον με μια συγκεκριμένη στενή τοπική κοινότητα και δεν έχει

αναπτύξει συνείδηση εθνικής ταυτότητας και ένταξης (Παπαδημητρίου 2008: 29, Kanevska-Nikolova 2014: 137–141, Κόκκας 2007, Μιχαήλ 2003). Ενδιαφέρονται στοιχεία παραθέτει η Υ. Berona (βλ. Berona 2016). Στις έρευνες πεδίου που πραγματοποίησε στην περιοχή της Ξάνθης, οι ερωτηθέντες αυτοπροσδιορίστηκαν ως Πομάκοι. Αυτός ο αυτοπροσδιορισμός χρησιμοποιήθηκε, ωστόσο, στις περιπτώσεις που δεν χρησιμοποιήθηκε ο «προστατευτικός» όρος «δικοί μας». Η εξήγηση που προτείνει η Υ. Berona έχει να κάνει με το γεγονός ότι η πομακική κοινότητα προσαρμόζεται στις διάφορες κρατικές πολιτικές. Η «ταλαντευόμενη» ή «περιστασιακή» ταυτότητα είναι αποτέλεσμα και αντίδραση στις κυβερνητικές πολιτικές των τελευταίων δεκαετιών. Αναθεωρώντας τα παλιά πολιτισμικά μοντέλα, οι ίδιοι οι Πομάκοι επιλέγουν όλο και περισσότερο τον τοπικό προσδιορισμό «δικός μας, δικοί μας», ως όρο ουδέτερο και μη επιβαρυνόμενο πολιτικά και ιδεολογικά. Η αναπτυγμένη ικανότητα των μελών της κοινότητας να «ταχυδακτυλουργούν» με συμβολικούς και πολιτιστικούς δείκτες είναι η απάντησή τους στη μακροχρόνια κρατική παρέμβαση στη ζωή και την ταυτότητά τους (Berona 2016: 24). Μετά από μια σειρά από προσπάθειες από τη μεριά του κράτους να οικοδομήσει τη «σωστή» εθνική ταυτότητα του ντόπιου μουσουλμανικού πληθυσμού, σήμερα η εσωτερική ποικιλομορφία της ίδιας της κοινότητας μαρτυρεί την ευελιξία και τον περιστασιακό επαναπροσδιορισμό των διακριτικών σημείων του εθνοπολιτισμικού «άλλου» (Berona 2016: 24).

Από την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα ξεκινά μια πιο τολμηρή εκστρατεία για κατασκευή ξεχωριστής ταυτότητας των Πομάκων στη Θράκη, χορηγούμενη άμεσα ή έμμεσα από συγκεκριμένους κύκλους στην Ελλάδα, «με «ευαισθησία» στα εθνικά θέματα» (Τσιμπιρίδου 1999: 177). Ιδρύεται στην Κομοτηνή το Κέντρο Πομακικών ερευνών (1997), το οποίο εκδίδει και την πρώτη εφημερίδα σε «πομακική γλώσσα» Ζαγάλιστα. Οι προσπάθειες αυτές και οι ιδεολογικοί στόχοι της κατασκευής μιας νέας ταυτοτικής συνείδησης απεικονίζονται εύγλωττα και «ποιητικά» στον δημοσιευμένο στην αναφερθείσα εφημερίδα «Ύμνο των Πομάκων της Ελλάδας» (Ζαγάλιστα, τεύχος 44, Αύγουστος 2010):

Μήτε Τούρκος, μήτε Σλάβος.

Μήτε γενίσαρος κουρσάρος,

Γεννήθηκα Πομάκος

Θρακιώτης μονομάχος...⁹

Το θέμα της κατασκευής της ταυτότητας έχει άμεση σχέση με την «κατασκευή» ή «επινόηση» της παράδοσης (Hobsbawm 2004: 10) ως μια πολιτική και ιδεολογική πράξη. Όπως τονίζει ο E. Hobsbawm, ο όρος «επινοημένη παράδοση» χρησιμοποιείται με μια ευρεία έννοια, καθώς περιλαμβάνει τόσο «παραδόσεις» που «πραγματικά επινοήθηκαν, κατασκευάστηκαν και θεσπίστηκαν επίσημα, όσο και εκείνες που αναδύονται με λιγότερο ανιχνεύσιμο τρόπο εντός μιας βραχείας και χρονολογήσιμης περιόδου – υπόθεση λίγων ετών ίσως – και καθιερώνονται με μεγάλη ταχύτητα» (Hobsbawm 2004: 9). Το κρίσιμο σημείο, σύμφωνα με τον Hobsbawm, είναι η «επινόηση των συναισθηματικά και συμβολικά φορτισμένων σημείων», στα οποία ανήκει και ο «εθνικός ύμνος» (Hobsbawm στο ίδιο, σ. 20). Στην περίπτωση των Πομάκων επίσης φαίνεται να επιβεβαιώνεται η διαπίστωση του συγγραφέα ότι «στις ιδιωτικές ζωές των περισσότερων ανθρώπων και στις αυτάρκειες ζωές των μικρών υποπολιτισμικών ομάδων [...] οι επινοημένες παραδόσεις [...] «κατείχαν ή κατέχουν πολύ μικρότερο μέρος από ό, τι οι παλιές παραδόσεις [...] στις παλιές αγροτικές κοινωνίες» (Hobsbawm στο ίδιο, σ. 21).

Ομολογουμένως, οι Πομάκοι βρίσκονται αντιμέτωποι με ανεξέλεγκτους εξωγενείς παράγοντες, που τους ωθούν να αγωνιστούν για να εξασφαλίσουν κάποια περιθώρια δράσης που επιτρέπουν την διατήρηση της ταυτότητάς τους και η ταυτότητα αυτή, μέσα στις διαδικασίες της κοινωνικής μετάβασης, εμφανίζεται ως «πολλαπλή» (βλ. Φραγκόπουλος 2000: 98), «στο μέτρο που καθένας από αυτούς τους ανθρώπους αυτοπροσδιορίζεται, ανάλογα με τις συνθήκες, ή ως Πομάκος, ή ως Έλληνας, ή ως Τούρκος (Φραγκόπουλος 2000: 110). Τις τελευταίες δεκαετίες, οι Πομάκοι διαμορφώνουν την ταυτότητά τους ως απάντηση στις κυβερνητικές πολιτικές που σχετίζονται με τη βελτίωση της κοινωνικοοικονομικής τους κατάστασης, την ισότητα έναντι του νόμου, την άρση πολλών οικονομικών και πολιτικών απαγορεύσεων κ.λπ. Στους Πομάκους, ωστόσο, εξακολουθούν να υπάρχουν δύο είδη εθνοτικής ταυτότητας: μια «προσωπική» ή «ιδιωτική», που βασίζεται στη σχέση με την κοινότητα, και μια «δημόσια» που εκδηλώνεται στις επαφές με άτομα εκτός της κοινότητας (Sarayen 2016: 301). Κάτι που επιβεβαιώνει και ο N. Κόκκας, λέγοντας ότι «Το να είσαι «Πομάκος» στη Δυτική Θράκη δεν σημαίνει το ίδιο πράγμα για όλους, αλλά σίγουρα προκαθορίζει τη διαφορά από τις άλλες εθνότητες» (Kokkas 2007: 81).

⁹ Πηγή: <http://zagalisa.gr/category/diafora/diafora/laiki-paradosi>

Από την άλλη πλευρά των συνόρων, η εθνοτική συνείδηση των Πομάκων της Βουλγαρίας επίσης φέρει σημάδια διχασμού λόγω της περίπλοκης ιστορικής τους μοίρας, καθώς και λόγω της διαρκώς μεταβαλλόμενης κρατικής πολιτικής απέναντί τους, η οποία συνήθως συνδέεται με τη βία, τις προσπάθειες αφαίρεσης της πολιτιστικής ταυτότητας και την παραβίαση των ατομικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η «ταλαντευόμενη» ταυτότητά τους μέχρι στιγμής έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών ερμηνειών: ξεκινώντας από τις παραποιήσεις και τις εικασίες που βασίζονται στην βίαιη και μαζική φύση της «εξισλαμισμού» και τελειώνοντας με τις νεοδημιουργούμενες «θεωρίες» περί αραβικής, τουρκικής, θρακικής ή πρωτοβουλγαρικής καταγωγή τους. Στην πραγματικότητα, ακριβώς η «ρευστή» ταυτότητα γεννά τις διάφορες καταγωγικές εκδοχές (Ivanova 2014).

Η πομακική κοινότητα στη Βουλγαρία είναι εσωτερικά ανομοιογενής. Είναι ένας ιδιαίτερος και ποικιλόχρωμος μεταβατικός χώρος ανάμεσα στους Βούλγαρους και τους Τούρκους, κάτι που δημιουργεί πολλές και διαφορετικές υποθέσεις για την εθνογένεση και την ταυτότητά τους. Συνδέονται με τους Βούλγαρους με μια κοινή γλώσσα, για κάποιους από αυτούς ισχύει και η εθνική συγγένεια, ενώ κάποιοι άλλοι την αμφισβητούν. Έχουν κοινή θρησκεία με τους Τούρκους (είναι Σουνίτες) με ορισμένες διαφορές στα στοιχεία της ζωής και στο σύστημα των εορτών-τελετουργιών. Μερικοί Πομάκοι τείνουν να αυτοπροσδιορίζονται ως Τούρκοι επειδή είναι έντονα προσκολλημένοι στο Ισλάμ, αλλά και για καθαρά πραγματιστικούς λόγους. Άλλοι διατηρούν την πεποίθησή τους ότι ανήκουν στη βουλγαρική εθνότητα. Επειδή δεν έχουν προβλήματα με το εκπαιδευτικό σύστημα και τη γλώσσα, αφομοιώνονται εύκολα όταν μετακομίζουν στις πόλεις. Μια τρίτη ομάδα Πομάκων αισθάνεται κάποια δυσφορία όταν έρχεται αντιμέτωπη με το ζήτημα της εθνικής τους καταγωγής και ταυτότητας. Κυρίως εμμένουν στο καθοριστικό και αναμφισβήτητο γεγονός ότι είναι μουσουλμάνοι, αλλά ανάμεσά τους κυκλοφορούν διαφορετικές εκδοχές και μύθοι που τους ωθούν προς αναζήτηση άλλης αντιπροσωπευτικής ταυτότητας (Zheliakova 2018).

Σύμφωνα με Βούλγαρους ερευνητές, σε πολλά μέρη της Βουλγαρίας, όπως και στην Ελλάδα, συναντάται ο αυτοπροσδιορισμός „*наши хора*” [nashi hora], «δικοί μας άνθρωποι», που ο σκοπός του είναι η αποφυγή των υπόλοιπων χαρακτηρισμών που φέρουν μεγαλύτερο βαθμό κατηγορηματικότητας. Ταυτόχρονα, ο αυτοπροσδιορισμός «δικοί μας» εμπεριέχει από μόνο του ένα σαφές σημάδι διαφοροποίησης και διαχωρισμού. Ενδεικτική είναι μια σύντομη δήλωση που παραθέτει η E. Ivanova

(2014), μιας γυναίκας από το χωριό Sarnitsa, η οποία περιλαμβάνει και τα τρία είδη αυτοταυτοποίησης των συγκεκριμένων ατόμων στη Βουλγαρία: «*Δέχομαι τους Πομάκους ως «δικούς μας ανθρώπους», Βουλγαρορωμαεθανούς»* (γυναίκα, 41 ετών).

Στην Τουρκία, όπως αποδεικνύουν οι υπάρχουσες μελέτες, η ιδιαίτερη ταυτότητα των Πομάκων φαίνεται να βασίζεται στη γλώσσα, παρά του γεγονότος, ότι πολλοί Πομάκοι έχουν χάσει τη μητρική τους γλώσσα σε μεγάλο βαθμό (Kahle 2007: 231-233). Οι Πομάκοι στην Τουρκία δεν μπορούν να οριστούν ως μια πλήρως ομοιογενής κοινότητα, αποτελούν μάλλον ένα σύνολο πολλών μικρών κοινοτήτων. Προέρχονται από διαφορετικές περιοχές της Βαλκανικής Χερσονήσου, ανήκουν σε διαφορετικές εθνογραφικές και διαλεκτικές ομάδες και είναι προϊόν διαφορετικών μεταναστευτικών κυμάτων. Το κοινωνικό, οικονομικό και εθνοπολιτιστικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται οι μεμονωμένες ομάδες μεταναστών Πομάκων είναι επίσης πολύ ετερογενές. Το εθνώνυμο «Πομάκος» είναι ίσως το μόνο νήμα που συνδέει αυτές τις διαφορετικές ταυτότητες. Με αυτό αυτοπροσδιορίζονται οι Πομάκοι από τη Βουλγαρία και την Ελλάδα, δεν ισχύει για τις ομάδες προσφύγων από τη Μακεδονία. Οι τελευταίοι, αν και γνωρίζουν την εθνοπολιτισμική τους εγγύτητα με τους Πομάκους, κρατούν την πρωτοτυπία τους και προτιμούν να τους αποκαλούν με το όνομα «Τορμπέσι» (Zelengora 2013).

2.1.3. Η γλώσσα των Πομάκων της Θράκης

«Πομακικά» είναι η λαϊκή ονομασία που χρησιμοποιείται για τις βαλκανικές σλαβικές ποικιλίες που ομιλούνται από τους μουσουλμάνους κατοίκους της Ροδόπης στην Ελλάδα. Τόσο το εθνώνυμο «Πομάκος», όσο και η ονομασία του γλωσσικού κώδικα που ομιλείται στις ορεινές περιοχές της Θράκης, έχουν ευρύτερη χρήση στην ελληνόφωνη και στη ξένη βιβλιογραφία. Αντιθέτως, στη Βουλγαρία ο συγκεκριμένος όρος είναι χαρακτηρισμένος περιφρονητικά και μειωτικά.

Ο όρος «πομακική» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στην απογραφή του 1940.¹⁰ Οι ίδιοι οι ομιλητές ονομάζουν τη γλώσσα τους «*ρο' matskosos*» – οριστική ονοματική φράση που αποτελείται από τον ουδέτερο τύπο [*ρο' matsko*] του επιθέτου και τον εγκλιτικό δεικτικό τύπο του οριστικού άρθρου –*so* ο οποίος εκφράζει τη συναισθηματική εγγύτητα του ομιλητή. Ουσιαστικά, ο όρος αποτελεί «[...] μια τοπική

¹⁰ Στις πρώτες απογραφές πληθυσμού στην περιοχή αυτή, το 1920 και 1928, η γλώσσα των Πομάκων χαρακτηρίζεται ως «βουλγαρική» (βλ. Κωστόπουλος 2009: 20).

ονομασία εθνολέκτου, η οποία χρησιμοποιείται από όλους τους σλαβόφωνους Μουσουλμάνους της Ελληνικής Ροδόπης...» (Παπαδημητρίου 2008: 36). Στις σχετικές δημοσιεύσεις γίνεται αναφορά στην πομακική (pom'atskosos) ως ενιαίο γλωσσικό κώδικα, χωρίς να διακρίνονται τοπικές παραλλαγές, χωρίς να γίνεται λόγος για διαλεκτική διαφοροποίηση ή τοπικά ιδιώματα. Έτσι, για παράδειγμα, ο Π. Θεοχαρίδης αξιοποιεί γλωσσικό υλικό από διαφορετικούς οικισμούς, χωρίς να υποδεικνύει την πηγή και χωρίς να λαμβάνει υπόψη και χωρίς να διακρίνει τις φωνητικές και τις μορφολογικές ιδιαιτερότητες των διαφορετικών ποικιλιών (Θεοχαρίδης 1996).

Παρόλο που αυτός ο συμβατικός όρος υιοθετείται επίσης και από μεγάλο μέρος των ιδίων των ομιλητών, για να δηλώσουν τη μητρική τους γλώσσα, υπάρχουν ενδείξεις ότι μεγάλο τμήμα του πληθυσμού δεν γνωρίζει καν τις δημοσιεύσεις που σχετίζονται με την «πομακική γλώσσα» και την (μη) ύπαρξή της, δείχνει αρνητική στάση απέναντι στις προσπάθειες κωδικοποίησης ή απλώς τις αγνοεί (Henzelmann, παρατίθεται στο Kocheva 2018: 114).¹¹ Τα γραπτά πρότυπα των «εγγράμματων» μελών της κοινότητας βασίζονται στο εκάστοτε τοπικό ιδίωμα με την επίδραση των γλωσσών του άμεσου περιβάλλοντος τους (τουρκικά και ελληνικά), αλλά και με πολλά ιδιολεκτικά στοιχεία (εύγλωττο παράδειγμα μπορούν να αποτελέσουν τα δημοσιευμένα στην «πομακική» άρθρα στην πομακική εφημερίδα «Ζαγάλιστα»¹².

Για τη θέση των πομακικών και τη σχέση τους με τις άλλες σλαβικές γλώσσες εκφράζονται δυο διαφορετικές απόψεις: σύμφωνα με την πρώτη άποψη υποστηρίζεται ότι τα πομακικά αποτελούν νότιο τμήμα του διαλεκτικού συνεχούς της βουλγαρικής (X. Τζίτζιλής), μια βουλγαρική διάλεκτο (F. De Jong), γλωσσικό κώδικα όπου υπερτερούν τα βουλγαρικά στοιχεία (Π. Χιδήρογλου, Π. Φωτέας), παρεφθαρμένη βουλγαρική διάλεκτος με ελληνικά και τουρκικά λεξιλογικά στοιχεία. Η τάση

¹¹ Από τη δεκαετία του 1990 κυκλοφόρησαν φήμες ότι από ελληνικής πλευράς προετοιμαζόταν η επεξεργασία των πομακικών ιδιωμάτων ώστε να γίνουν γραπτή γλώσσα. Κινητοποιήθηκαν κάποιοι τοπικοί παράγοντες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και κοινωνική θέση. Από την μεριά των Πομάκων, η αντίδραση είναι αρνητική, καθώς εκλαμβάνουν κάθε αλλαγή που έρχεται από έξω ως απειλή (βλ. Φραγκόπουλος 2000: 107-108).

¹² Η εφημερίδα «Ζαγάλιστα – Η φωνή των Πομάκων της Θράκης» (www.Zagalisa.gr/) είναι το όργανο του Κέντρου Πομακικών Ερευνών (ΚΠΕ) που ιδρύθηκε στην Κομοτηνή το 1997. Στα πομακικά με τη χρήση του ελληνικού αλφαβήτου δημοσιεύτηκαν άρθρα αναφερόμενα σε διάφορα ζητήματα της γλώσσας και της ταυτότητας, της καθημερινότητας, παρουσιάζονται τα πομακικά χωριά της περιοχής (<http://www.zagalisa.gr/category/diafora/diafora/pomakika-arthra>).

αποφυγής του όρου «βουλγαρική» οδηγεί στο χαρακτηρισμό του κώδικα ως νοτιοσλαβικό ιδίωμα, απλά σλαβική διάλεκτο, σλαβική ποικιλία με λεξικολογικά στοιχεία από την τουρκική και από την ελληνική (βλ. Ε. Σελλά-Μάζη 2001), σλαβικό κώδικα με προέλευση από την αρχαία σλαβική, πλησιέστερη στη βουλγαρική (Κυρανούδης 1995, 1996) (βλ. περισσότερα στο Παπαδημητρίου 2010: 37). Ενδεικτική είναι η αναφορά του Σ. Μοσχονά, ωστόσο, ότι συνήθως αποσιωπάται το γεγονός ότι η πομακική έχει ή θα μπορούσε να ακολουθήσει τους φιλολογικούς κανόνες της βουλγαρικής (Μοσχονάς 2003: 281, όπ. παρ. στο Μπαλτσιώτης, Τσιτσελίκης 2007: 76).

Οι τοπικές σλαβικές γλωσσικές ποικιλίες της Ροδόπης, περιγράφονται γενικά ως πολύ συντηρητικές εντός της νότιας σλαβικής υπο-ομάδας και διασώζουν σημαντικούς αρχαϊσμούς τόσο στη σφαίρα της φωνητικής, όσο και της γραμματικής και του λεξιλογίου – γεγονός που δικαιολογεί το ενδιαφέρον και τη σημαντικότητά τους ως τεκμήρια για την τυπολογία των σλαβικών γλωσσών και για τη σλαβολογία γενικότερα (βλ. Stojkon 2002: 126-139). Η ιδιομορφία της «ασθενούς» κατάστασης της πομακικής (πρβλ. και το χαρακτηρισμό «μέσης βιωσιμότητας γλώσσα» στη Σελλά-Μάζη 2001: 185) σχετίζεται με το γεγονός ότι η λειτουργική «εξασθένηση», στην οποία κυρίως αναζητείται η αιτία της υποχώρησής της, δεν αντανακλάται σε φαινόμενα δομικής συρρίκνωσης. Το αντίθετο, οι πομακικές (τοπικές) ποικιλίες φαίνεται να διατηρούν αλώβητο το γλωσσικό σύστημα και μάλιστα τα αρχαϊστικά/συντηρητικά χαρακτηριστικά του (Παπαδημητρίου 2008, Mitrinov 2011, Adamou 2010, 2012a, 2012b, 2013, Θωμαδάκη & Μάρκου 2021: 112).

Οι προφορικές τοπικές σλαβικές ποικιλίες που συνολικά αναφέρονται ως «πομακική» συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται από τα μέλη των αγροτικών κοινοτήτων στις ορεινές περιοχές της Ξάνθης και της Ροδόπης, βρίσκονται ωστόσο, σε υποχώρηση, σε ασθενή θέση, καθώς είναι εκτεθειμένες στην πίεση της ελληνικής και της τουρκικής ως γλώσσες με πολιτισμικά και θεσμικά υψηλότερο γόητρο (Θωμαδάκη & Μάρκου 2020: 110-111). Κατά τη διάρκεια της Οθωμανικής περιόδου, οι γλωσσικές κοινότητες των Πομάκων αποτελούνταν στην πλειοψηφία τους από μονόγλωσσα άτομα με ελάχιστη επαφή με την τουρκική γλώσσα, η οποία γινόταν κυρίως μέσω των ιερατικών σχολείων. Όπως υπογραμμίζει ο Λ. Μπαλτσιώτης, το γλωσσικό τοπίο στη μειονότητα της Θράκης, στον 20ό αιώνα, δεν έχει μείνει αναλλοίωτο. Ήδη από τις αρχές και ιδιαίτερα στο δεύτερο μέρος του 20ού αιώνα παρατηρείται μια τάση «γλωσσικής μετακίνησης», δηλαδή στροφής μιας μερίδας πομακόφωνων της ελληνικής Θράκης

προς την κυρίαρχη γλώσσα της τοπικής μειονότητας, την τουρκική (Μπαλτσιώτης 2001: 17). Το αποτέλεσμα είναι να διαμορφωθούν τρίγλωσσες κοινότητες: πομάκο-τουρκο-ελληνικά-μιλώντες κοινότητες (περίπου 36.000 ομιλητές) για τους οποίους η μητρική γλώσσα είναι η πομακική (Adamou 2012: 7). Παρατηρείται η μείωση της χρήσης της μητρικής γλώσσας με αποφασιστικό παράγοντα το ιδεολογικό υπόβαθρο, καθώς και λόγω της μείωσης των λειτουργικών περιοχών στις οποίες οι μειονοτικές γλώσσες χρησιμοποιούνται παραδοσιακά και της προσθήκης νέων τομέων (Adamou 2012). Ως προς την τουρκική και την ελληνική, η θέση της πομακικής έχει χαρακτηριστεί ως «εις διπλούν μειονοτική» (Σελλά-Μάζη 2001: 200), επειδή στο διαμορφωμένο τρίγλωσσο περιβάλλον αποτελούν «χαμηλή γλωσσική ποικιλία» (low variety) πρώτα έναντι της τουρκικής και σε ένα δεύτερο επίπεδο έναντι της ελληνικής (Σελλά-Μάζη 2001: 198, Michail 2002: 277, 281).

Μεταξύ των ομιλητών των πομακικών, έχει δημιουργηθεί μια απαξία και ντροπή για τη γλώσσα τους, για τα οποία ευθύνονται, μεταξύ άλλων, η εκπαιδευτική πολιτική στη διάρκεια του 20ού αιώνα. Η χρήση της πομακικής θεωρείται ντροπή και λόγω αυτής της απαξίας οι ίδιοι οι ομιλητές τείνουν να την αποφεύγουν: «Γλώσσα μας είναι, απ' όλα έχει μέσα: ελληνικά, βουλγαρικά, τουρκικά, πομάκικα...» (Τσιμπιρίδου 1999: 176). Ενδεικτική για τη στάση απέναντι στο μητρικό τους κώδικα είναι και η μαρτυρία που παραθέτει η Ε. Σελλά-Μάζη από προσωπική επικοινωνία της με τον ιμάμη του Εχίνου, ο οποίος δηλώνει: «Δεν είναι γλώσσα αυτή, μπερδεμένη είναι, ούτε γράφεται, ούτε τίποτα...» (Σελλά-Μάζη 2015: 38).

Οι Βούλγαροι γλωσσολόγοι θεωρούν τα γλωσσικά ιδιώματα των Πομάκων της Ροδόπης τοπικές διαλεκτικές ποικιλίες της βουλγαρικής γλώσσας, οι οποίες διασώζουν αρχαϊσμούς και αποτελούν στοιχεία μιας «καθαρότερης βουλγαρικής γλώσσας» (βλ. Τρουμπέτα 2001: 82, Nikolova 2006: 73-78, Mitrinov 2011). Να σημειωθεί, ότι η Βουλγαρία είναι αντίθετη στην αναγνώριση των Πομάκων ως ξεχωριστής εθνότητας και των ιδιωμάτων που ομιλούνται στη Ροδόπη ως διαφορετικής γλώσσας και οι βουλγαρικές κυβερνήσεις διαμαρτύρονται έντονα ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 στις σκέψεις για εισαγωγή των «πομακικών» στην εκπαίδευση (βλ. Μπαλτσιώτης, Τσιτσελίκης 2007: 72-73).

3. ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ/ΚΛΕΦΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΠΟΜΑΚΩΝ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ

3.1. Η μουσική παράδοση των Πομάκων της Θράκης: καταγραφές και αξιοποίηση

3.1.1. Καταγραφές της Πομακικής μουσικής παράδοσης

Στην Ελλάδα η καταγραφή της πομακικής μουσικής παράδοσης υστερεί (ιδιαίτερα σε σύγκριση με τη Βουλγαρία)¹³, καθώς έχουν γίνει ελάχιστες μουσικές παραγωγές με τραγούδια της ορεινής Ροδόπης και αυτές μετά το 1996 (Κόκκας 2006α: 274). Οι καταγραφές σε κάποιες περιπτώσεις παρουσιάζουν προβλήματα, καθώς η μεθοδολογία σε αρκετές από αυτές γενικώς υστερεί (Τσιόλης 2011: 11).

Το παλαιότερο δημοσιευμένο δείγμα πομακικής μουσικής φαίνεται να είναι ένα οργανικό κομμάτι με καβάλι σε εκτέλεση του Αλή Τουρνάσαλη από την Κύμη Ροδόπης, χρονολογείται από το 1976 και έχει περιληφθεί στο δίσκο του

¹³ Στη Βουλγαρία οι καταγραφές της μουσικής παράδοσης των μουσουλμάνων της Ροδόπης άρχισαν να γίνονται από το τέλος του 19ου αιώνα, συνεχίζουν με αμείωτο ρυθμό κατά τον 20ο και είναι πολυάριθμες (βλ. ενδεικτικά Katsarova 1934, Kaufman 1969). Η πιο σημαντική μπορεί να θεωρηθεί η ογκώδης καταγραφή και έκδοση της Βουλγαρικής Ακαδημίας των Επιστημών, που έγινε το 1970, με επιμέλεια από τους N. Kaufman, N. & T. Todorov (1970) με τίτλο: *Народни песни от Родопския край*. Στην έκδοση περιλαμβάνεται η μελωδική και μετρική ανάλυση χιλίων εξακοσίων πενήντα τριών τραγουδιών, καθώς και η μουσική μεταγραφή τους (Εμμανουηλίδης 2005: 40). Ωστόσο, δεν είναι δυνατόν και δεν αποτελεί στόχο της παρούσας μελέτης η λεπτομερής αναφορά ή η απαρίθμησή τους. Ο Δ. Εμμανουηλίδης αναφέρει και άλλες καταγραφές πομακικών τραγουδιών της βουλγαρικής Ροδόπης (Εμμανουηλίδης 2005: 31).

Τραγούδια των Πομάκων της Νοτιοδυτικής Ροδόπης περιλαμβάνονται στη συλλογή *Veda Slovena* (βλγ. *Veda Slovena*, στο πρωτότυπο *Veda Slovenaxъ*): Βουλγαρικά δημοτικά τραγούδια από την προϊστορική και την προχριστιανική εποχή. Δημοσιεύτηκε από τον Βόσνιο κροατικής καταγωγής Stefan Verkonić σε 2 τόμους το 1874 και 1881. Οι δύο τόμοι της *Veda Slovena* περιλαμβάνουν 23.809 στίχους. Τα έργα που παρουσιάζονται στη συλλογή έχουν ασυνήθιστα θέματα και περιεχόμενο - μιλούν για ειδωλολατρικούς θεούς, υπερφυσικά όντα, μυθολογικούς ήρωες, αρχαίους βασιλιάδες και άρχοντες, περιέχουν γνώσεις, μνήμες που σχηματίστηκαν πολύ πριν από τον εξισλαμισμό των Πομάκων, αλλά και πριν από τον εκχριστιανισμό των Βούλγαρων. Το συγκλονιστικό περιεχόμενο της *Veda Slovena* έγινε η αφορμή για την ανάδυση μιας επιστημονικής διαμάχης, η οποία συνεχίζει ακόμη και σήμερα. Η αυθεντικότητα της συλλογής αμφισβητείται από ορισμένους επιστήμονες και υποστηρίζεται από άλλους (βλ. περισσότερα στο Bochkov 2015).

Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος Ελληνική Δημοτική Μουσική, τόμ. 2 (Εμμανουηλίδης 2005: 30). Σύμφωνα με τον Δ. Εμμανουηλίδη, υπάρχουν ανέκδοτες ηχογραφήσεις που έχουν γίνει από τον Λεωνίδα Εμπειρικό (1990) στα χωριά Ωραίο και Σμίνθη του Νομού Ξάνθης και Κύμη του Νομού Ροδόπης καθώς και ηχογραφήσεις από τον Μάρκο Δραγούμη (1975) με τραγουδιστές από τα χωριά Δημάριο και Πάχνη του Νομού Ξάνθης για λογαριασμό του «Μουσικού Λαογραφικού Αρχείου» του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

Ανάμεσα στις συλλογές λαογραφικού υλικού είναι αυτές του Λαογραφικού Φροντιστηρίου Γ. Α. Μέγα (1964), του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων (1983), του Σπουδαστηρίου Λαογραφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1986), του Κέντρου Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών (1961-1962) (Κόκκας 2006α: 273-274). Οι πρώτες ηχογραφήσεις των πομακικών δημοτικών τραγουδιών χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1960. Σημαντική είναι η καταγραφή πομάκικων τραγουδιών από τον Πέτρο Θεοχαρίδη που έγινε την περίοδο 1964-1970, όσο δούλευε ως δάσκαλος σε σχολείο στον Εχίνο. Το 1968 ηχογράφησε 117 πομακικά δημοτικά τραγούδια από δέκα Πομάκους χωριά της Ξάνθης. Στις ηχογραφήσεις του συμμετείχαν δεκατέσσερις τραγουδιστές από δέκα χωριά (Kokkas 2020: 432-433). Συνολικά ο Π. Θεοχαρίδης κατέγραψε σε κασέτες 121 πομάκικα τραγούδια (βλ. Θεοχαρίδης 2018).

Τις δύο τελευταίες δεκαετίες στην Ξάνθη έγιναν μουσικές εκδόσεις που κατέγραψαν σημαντικούς παραδοσιακούς Πομάκους μουσικούς: Μουσταφά Αχμετσίκ, Αλή Ρόγγο, Φεράτ Αλή Αφέντη, Χασάν Μπογιάρ, Μεμέτ Κιντς, Χαλήλ Σοφτά, Εμινέ Μπουρουτζή. Χάρη στο Ίδρυμα Θρακικής Τέχνης και Παράδοσης έγιναν γνωστά στο ευρύτερο κοινό τα όμορφα τραγούδια της οροσειράς της Ροδόπης. Διοργανώθηκαν επίσης συναυλίες παραδοσιακής μουσικής στις οποίες συμμετείχαν Πομάκοι λαϊκοί τραγουδιστές και οργανοπαίκτες. Από την Θρακική Εταιρεία κυκλοφόρησαν τρεις παραγωγές σε κασέτες. Η πρώτη με τίτλο Πομάτσκι Πέσνε (πομάκικα τραγούδια) και υπότιτλο Πομάκικα παραδοσιακά τραγούδια από την ελληνική Ροδόπη κυκλοφόρησε το 1996 και περιέχει 14 τραγούδια, ενώ η δεύτερη κασέτα με τίτλο «Ίότφαρε Κιούρσε πέντζιουριετ» (Ανοιξε Κιούρσε το παράθυρο) κυκλοφόρησε το 1997 και περιέχει 11 τραγούδια. Η τρίτη κασέτα με τίτλο «Μπουγκιούσνι Πέσνε» (Σημερινά τραγούδια) κυκλοφόρησε το 2000 και συμπεριλαμβάνει Ελληνικά και Τουρκικά τραγούδια, μεταφρασμένα στην πομάκικη γλώσσα (Τσιόλης 2011: 11). Κυκλοφόρησαν επίσης «Πομάκικα τραγούδια αρ. 1-

Γλαύκη» (2001), «Πομάκικα τραγούδια αρ. 2-Γλαύκη» (2001), «Πομάκικα τραγούδια από τη Σμίνθη Ξάνθης» (2002), Πομάκικα τραγούδια από τη Σμίνθη Ξάνθης-Αρ. 2. (2002), «Πομάκικα τραγούδια από τη Γλαύκη Ξάνθης» (2002), «Πομάτσκι πέσνε (Πομάκικα τραγούδια)» (2003), Πομάτσκι Πέσνε (Πομάκικα τραγούδια). (1996) (βλ. Εμμανουηλίδης 2005: 123).

Οφείλουμε να αναφερθούμε στην πολύτιμη «Ανθολογία Πομακικών τραγουδιών της Ελλάδας» του Π. Παπαδημητρίου, η οποία κυκλοφόρησε το 2011 στη Θεσσαλονίκη από τον εκδοτικό οίκο Αδελφών Κυριακίδη. Καρπός πολυετούς έρευνας πεδίου, η ανθολογία περιλαμβάνει τα κείμενα 186 πομακικών τραγουδιών και παραλλαγών τους, τα οποία είναι αντιπροσωπευτικά δείγματα της προφορικής ποιητικής παράδοσης των Πομάκων και καλύπτουν όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής τους ζωής.

Μια αξιόλογη συλλογή πομακικών τραγουδιών της περιοχής της Ξάνθης σε κυριλλική μεταγραφή και συνοδευτικό CD δημοσιεύτηκε από τον φιλόλογο και δημοσιογραφο Ε. Ushev (2012). Ο Ε. Ushev ταξινομεί τα καταγεγραμμένα τραγούδια της περιοχής της Ξάνθης σε 1. Ιστορικά, 2. Τραγούδια του καθημερινού βίου, 3. Κοινωνικά μπαλαντικά τραγούδια, 4. Τραγούδια της τάβλας τύπου «chalga» (ethno-pop)¹⁴.

Σύμφωνα με τον Ν. Κόκκα, ωστόσο, το πρωτογενές λαογραφικό υλικό που δεν έχει ακόμα καταγραφεί είναι πολύ μεγάλο, εξίσου μεγάλη είναι και η σημασία της συνέχισης της καταγραφικής έρευνας στα Πομακοχώρια της Θράκης (βλ. Κόκκας 2006α: 276).

3.1.2. Τα μουσικά όργανα των Πομάκων

Η μελέτη των «παραδοσιακών» οργάνων που συνοδεύουν την απόδοση πομακικών δημοτικών τραγουδιών είναι πολύ σημαντική, καθώς ενσωματώνουν συμβολικές αξίες μέσα στον πολιτισμό. Έχει ενδιαφέρον το γεγονός ότι η προτίμηση των διαφορετικών μουσικών οργάνων αλλάζει με την πάροδο του χρόνου. Κατά τη

¹⁴«Chalga» (βλγ. чалга, pop-folk, ethno-pop) είναι η γενική ονομασία μιας νέας χορευτικής μουσικής που αποτελεί σύνθετο μείγμα ποικίλων μουσικών στυλ και παραδόσεων. Περιλαμβάνει στοιχεία της σέρβικης, σλαβομακεδονικής, ελληνικής και τουρκικής δημοτικής μουσικής, παλαιότερων βουλγαρικών τραγουδιών, όπως και της βαλκανικής σιγγάνικης μουσικής. Γενικότερα ο ορισμός αυτού του υφολογικά υβριδικού μουσικού φαινομένου συνιστά δύσκολη υπόθεση (βλ. περισσότερα στο Kurkela 2007: 144).

δεκαετία του 1960 τα όργανα που επικρατούσαν ήταν το σάζι, η γκάιντα και η φλογέρα (rishtélka). Λίγες δεκαετίες αργότερα οι Πομάκοι ερμηνευτές στην περιοχή της Ξάνθης χρησιμοποιούν επίσης το καβάλι (καβάλ), το διπλό αυλό (τσιφτλεμέ), το μπουζούκι και το ακορντεόν (Kokkas 2020: 432-433). Σύμφωνα με τους ερευνητές της πομακικής μουσικής και παράδοσης, φαίνεται σήμερα, το πλέον διαδεδομένο όργανο στους γάμους και στα πανηγύρια να είναι το μπουζούκι (Εμμανουηλίδης 2005: 79).

Παλαιότερα το δημοφιλέστερο όργανο ήταν η rishtélka - φλογέρα με μήκος το οποίο ποικίλλει από 15 έως 85 εκ., με λεία εσωτερική επιφάνειά και ομοιόμορφη διάμετρο. Οι φλογέρες κατασκευάζονται συνήθως από καλάμι και χρησιμοποιούνται μεγάλα καλάμια με μεγάλη απόσταση από ρόζο σε ρόζο (Εμμανουηλίδης 2005: 79-80, Κόκκας 2006α: 271-310).

Η γκάιντα είναι ιδιαίτερα δημοφιλές και βασικό μουσικό όργανο στους Πομάκους. Το «παραδοσιακό» αυτό πνευστό μουσικό όργανο αποτελείται από τον ασκό, το επιστόμιο και το τμήμα παραγωγής ήχου. Ο ήχος παράγεται από δύο ξεχωριστούς γλωττιδόφωνους αυλούς: ένα κοντό με τρύπες που παράγει τη μελωδία και έναν μακρύ χωρίς οπές που παράγει ένα φθόγγο που κρατάει το ίσο. Οι τρύπες του κοντού αυλού δίνουν τα διαστήματα της φυσικής κλίμακας και όταν ο οργανοπαίκτης θέλει μικρότερα ή μεγαλύτερα διαστήματα του τόνου κάνει συνδυασμούς ανοίγματος των τρυπών. Το ασκί της γκάιντας κατασκευάζεται συνήθως από δέρμα κασίκας μετά από μια ειδική κατεργασία. Τα εξαρτήματα της γκάιντας, το επιστόμιο και οι δύο αυλοί, δε δένονται κατευθείαν στο ασκί αλλά προσαρμόζονται, το καθένα, στο κεφαλάρι, δηλαδή σε μια βάση από ξύλο ή κόκαλο (κέρατο) μόνιμα δεμένη στο ασκί (Εμμανουηλίδης 2005: 80, βλ. επίσης Σαρρής 2007).

Ενδιαφέρουσες αναφορές παραθέτει ο Δ. Εμμανουηλίδης στην εργασία του για τη χρήση κουδουνιών ως μουσικών οργάνων στους Πομάκους του νομού Έβρου (στο βιβλίο «Μουσικές της Θράκης», που εξέδωσε ο Σύλλογος «Οι Φίλοι της Μουσικής»). Στους κτηνοτρόφους Πομάκους διατηρείται η παλαιά τέχνη του ταιριάσματος του ήχου των κουδουνιών στα ζώα τους και με αυτόν τον τρόπο πετυχαίνουν μια γοητευτική «ποιμενική συμφωνία» (βλ. Εμμανουηλίδης 2005: 79). Τα κουδούνια (chanone) είναι χαρακτηριστικά μουσικά όργανα για την περιοχή της βουλγαρικής Ροδόπης.

Το σάζι ανήκει στην κατηγορία των ταμπουράδων, συναντάται σε διάφορα μεγέθη με τρεις διπλές ή τριπλές χορδές και με κούρντισμα που ποικίλει με βάση τα διαστήματα πέμπτης και τετάρτης (Εμμανουηλίδης, όπ. παρ., σ. 80).

Ο τσιφτλεμές κατασκευάζεται με το δέσιμο δύο ισόμηκων φλογέρων που δίνουν φθόγγους της ίδιας οξύτητας (Εμμανουηλίδης, όπ. παρ., σ. 81).

Βασικό κρουστό μουσικό όργανο είναι το νταούλι (toran). Αποτελείται από ξύλινο κύλινδρο, σκεπασμένο στις δύο παράλληλες βάσεις του συνήθως με δέρμα γίδας ή τράγου. Το νταούλ παίζεται με δύο βέργες. Η μία βέργα (κόπανος) παίζεται με το δεξί χέρι και είναι χοντρότερη και βαρύτερη από την άλλη βέργα που παίζει το αριστερό χέρι (βίτσα) (Εμμανουηλίδης, όπ. παρ., σ. 80).

Στα Πομακοχώρια της Ξάνθης έχουν γίνει ηχογραφήσεις με γνωστούς μουσικούς-δεξιότητες: ο Αλή Ρόγγο από τη Γλαύκη και ο Χασάν Μεχμεταλή από τα Μάνταινα με φλογέρα (pishtelka). Ο Φεράτ Αλή Αφέντη από τα Άσκυρα και ο Μεμέτ Κυντς από τις Σάτρες είναι γνωστοί οργανοπαίκτες της γκάντας. Στο σάζι γνωστοί είναι ο Μουσταφά Αχμετσίκ από τη Σμίνθη, ο Σαλή Μπέλτσο από τη Γλαύκη, ο Χουσεϊν Μεμεταλή από τα Μάνταινα και ο Σαλή Μεμέτ από τα Μελίβοια. Στο τσιφτλεμές ο Φεράτ Αλή Αφέντη από τα Άσκυρα και στο καβάλι ο Χαλήλ Σοφτά από τα Κιμμέρια (Εμμανουηλίδης 2005: 79-81).

3.1.3. *Ιδιαιτερότητες της πομακικής μουσικής παράδοσης*

Οι Πομάκοι θεωρούνται ακόμα και σήμερα μια κοινότητα η οποία παρουσιάζει σχετικά αυτόνομο πολιτισμό – γεγονός που άμεσα σχετίζεται με το γεωγραφικό και ιστορικό περιβάλλον στο οποίο επέζησαν. Η μουσική παράδοση τόσο των Πομάκων της Θράκης, όσο και της ευρύτερης Ροδόπης, διαφέρει σε σημαντικό βαθμό από αυτή των γύρω περιοχών. Μια σειρά από παράγοντες γεωγραφικής, δημογραφικής και ιστορικής φύσης συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός ευδιάκριτου ομοιογενούς ύφους λαϊκού τραγουδιού που καλύπτει ολόκληρο τον όγκο της Ροδόπης. Η υφολογική ενότητα των τραγουδιών είναι εντυπωσιακή και βασίζεται στα πλέον ουσιαστικά χαρακτηριστικά της μουσικής μορφής: μετρική και ρυθμός, τρόποι και μελωδικά στερεότυπα, δομή της μελωδίας και του ποιητικού κειμένου. Το τραγούδι της ευρύτερης περιοχής συνιστά μια ανεξάρτητη διάλεκτο δημοτικού τραγουδιού.¹⁵ Ο χώρος εξάπλωσης αυτών των τραγουδιών είναι η ευρύτερη περιοχή της Ροδόπης.

¹⁵ Ορισμένοι μελετητές, ωστόσο, βασιζόμενοι στις πολλές ομοιότητες με το δυτικοθρακιώτικο ύφος, προτείνουν τη θεώρηση του πομακικού ως ειδικής κατηγορίας του ευρύτερου θρακικού τραγουδιού (βλ. Σερμπέζης, Παναγοπούλου 2009). Ο Ν. Κόκκας επίσης αναφέρει ότι η μουσική των πομακικών τραγουδιών συχνά θυμίζει τραγούδια της βόρειας (βουλγαρικής) πλευράς της Ροδόπης, αλλά και θρακιώτικους σκοπούς (Κόκκας 2002: 29).

Κάποια ιδιαίτερα δημοφιλή τραγούδια συναντώνται σε διάφορες παραλλαγές από την περιοχή του Πιρίν της Νοτιοδυτικής Βουλγαρίας, την περιοχή του Σμόλιαν και του Κίρτζαλι, μέχρι το Βόλακα της Δράμας, τη Σμίνθη, τις Σάτρες και τα Κιμμέρια. Όπως είναι φυσικό, υπάρχουν και τραγούδια χαρακτηριστικά μόνο για ορισμένες περιοχές (Κόκκας 2002: 28).

Η επιβολή της ισλαμικής θρησκείας σε σημαντικό μέρος του πληθυσμού της Ροδόπης, η οποία περιορίζει τις ατομικές και κοινωνικές εκδηλώσεις, ιδιαίτερα των γυναικών, συνέβαλε στο να παραμείνει σχετικά ανεπηρέαστος για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα ο πνευματικός βίος των κατοίκων αυτών των κλειστών κοινοτήτων. Σε αντίθεση με άλλες περιοχές, όπου τραγουδούν ως επί το πλείστον οι γυναίκες, ενώ οι άνδρες παίζουν διάφορα όργανα, στη Ροδόπη οι άνδρες επίσης τραγουδούν πολύ. Σε έναν γάμο, σε ένα τραπέζι, σε οποιαδήποτε κοινωνική εκδήλωση, όπου η γυναίκα δεν έχει πρόσβαση, τραγουδούσαν οι άντρες. Τα «αντρικά» τραγούδια έχουν το δικό τους ξεχωριστό ύφος, καθώς γνώρισαν σημαντική εξέλιξη από άποψη μελωδίας, ρυθμού και διακοσμητικών μοτίβων (Vekilova, Minkova 2009: 293-294). Λόγω της θρησκευτικής απαγόρευσης, οι μουσουλμάνοι δεν παίζουν καν τη γκάιντα - το πιο χαρακτηριστικό όργανο της περιοχής - το οποίο αντικατέστησε ο ταμπουράς. Στην πράξη, η θρησκευτική συμπεριφορά των εξισλαμισμένων είχε σημαντικό αντίκτυπο στη δομή του λαογραφικού συστήματος: η απαγόρευση των χριστιανικών εορτών σήμαινε την απώλεια των κύκλων των καλάντων, των λαζαρίτικων και άλλων ανεπτυγμένων μουσικών προτύπων. Από την άλλη, οι κοινωνικοί και οι θρησκευτικοί περιορισμοί που αφορούσαν τις μουσουλμάνες γυναίκες, συνέβαλαν στη διατήρηση αρχαϊκών και μοναδικών μουσικολαογραφικών δειγμάτων στο ρεπερτόριο των τραγουδιών τους (Bakardzhieva 1997). Το πομάκινο τραγούδι έχει διατηρήσει αρχαϊκά χαρακτηριστικά και εκφραστικά μέσα τόσο στην ποιητική, όσο και στη μουσική γλώσσα. Λόγω της συρρίκνωσης των κοινωνικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων, στις οποίες συμμετείχε, η κοπέλα μάθαινε τα τραγούδια από τη μητέρα και τη γιαγιά της, η μόνη συλλογική επικοινωνία μεταξύ των γυναικών ήταν οι «sedenki», τα νυχτέρια (Toncheva 2016: 28). Αυτός είναι και ο λόγος που αυτού του είδους τραγούδια, “na sedenka”, σε νυχτέρι, επικρατούν, καθώς αποτελούν περίπου τα δύο τρίτα του συνόλου των τραγουδιών της περιοχής. Τα επιτραπέζια τραγούδια (καθιστικά, της τάβλας) από πολλές απόψεις είναι παρόμοια με τα τραγούδια του νυχτεριού - συχνά τραγουδιούνται τόσο στο τραπέζι όσο και στο νυχτέρι. Τα κλασικά καθιστικά τραγούδια που συναντιούνται σε όλα τα μέρη της Ελλάδας, είναι ελεύθερου ρυθμού τραγούδια, χωρίς ρυθμική κανονικότητα, κυρίως

φωνητικά και παρουσιάζουν μια ανοιχτή φόρμα, στηριζόμενα αποκλειστικά πάνω στον αυτοσχεδιασμό και τις φωνητικές ικανότητες του τραγουδιστή. Για τα πομάκικα τραγούδια ισχύει η παρατήρηση σχετικά με την ευρύτερη περιοχή της Θράκης, ότι είτε είναι αποκλειστικά φωνητικά, είτε συνοδεύονται από τα μελωδικά όργανα, τα οποία ακολουθούν την μελωδική γραμμή του τραγουδιστή, δημιουργώντας έτσι ένα ηχητικό background παράλληλα με το τονικό ύψος του τραγουδιού (Φεγγούλης 2011: 44).

Τα πομακικά δημοτικά τραγούδια δεν έχουν διαφορετικό τίτλο, ως τίτλος ορίζεται συνήθως ο πρώτος στίχος τους (Τσιλιπάκου 2007: 23). Δεν έχουν συνήθως ομοιοκαταληξία. Οι στίχοι τους είναι οκτασύλλαβοι, δεκασύλλαβοι κλ.π. ενώ πολλές φορές δεν έχουν σταθερό αριθμό συλλαβών (ανισοσύλλαβοι). Τα μέτρα των συλλαβών ποικίλουν. Βρίσκει όμως κανείς σ' αυτά περισσότερο το Τροχαϊκό και το Ιαμβικό μέτρο (Αλή Ρόγγο σ. 375).

Μελωδική γραμμή

Σε σχέση με τη μελωδική γραμμή, τα τραγούδια των Πομάκων, τα οποία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είναι κυρίως φωνητικά, συνήθως δεν ξεπερνούν τα διαστήματα της τετάρτης και πέμπτης καθαρής και αντιστοιχούν με την μελωδική γραμμή των τραγουδιών της Βουλγαρικής Ροδόπης, όπου η έκταση των τραγουδιών δεν υπερβαίνει την οκτάβα και τα τραγούδια συναντώνται στην διατονική και στην πεντατονική κλίμακα (Τσιλιπάκου 2007: 14). Το αποτέλεσμα είναι να μην παρουσιάζουν ιδιαίτερα αναπτυγμένη μελωδική κίνηση, η οποία στα περισσότερα τραγούδια είναι κατιούσα (παράδειγμα αποτελεί το τραγούδι Salihu, sino Salihu), ενώ ένα μικρό μέρος τραγουδιών έχει μελωδική κίνηση ανιούσα και κατιούσα (Εμμανουηλίδης 2005: 71-72).

Οι ομοιότητες της μελωδικής γραμμής των πομακικών τραγουδιών της Ξάνθης με τη μελωδική γραμμή των τραγουδιών της ευρύτερης περιοχής της Ροδόπης έχουν τονιστεί επανειλημμένα (Κόκκας 2002, Εμμανουηλίδης 2005, Τσιλιπάκου 2007, Ushev 2012). Χαρακτηριστικό είναι ότι η έκταση των τραγουδιών της Ροδόπης δεν υπερβαίνει την οκτάβα, ενώ οι συχνότερες κλίμακες είναι η διατονική και η πεντατονική. Το τέμπο των τραγουδιών καθώς αποδίδονται από τους εκτελεστές τους μπορεί να χαρακτηριστεί ως μέτριο (Εμμανουηλίδης 2005: 71-72).

Όσον αφορά το μουσικό κείμενο, χαρακτηριστικό γνώρισμα των πομακικών τραγουδιών είναι ότι δεν υπάρχουν μελωδίες που να είναι διαφορετικές της φωνής και να αποτελούν οργανικές εισαγωγές. Η μελωδία που παίζει ο εκτελεστής στο μουσικό όργανο που χρησιμοποιείται, είναι η ίδια μελωδία των στροφών. Η Ε. Τσιλιπάκου

παραθέτει συνολικά 11 τραγούδια που αποτελούνται από την επανάληψη μέχρι του τέλους τους ενός μελωδικού κύκλου, αποτελούμενου από το μέρος του οργάνου και της φωνής. Τα άλλα 6 τραγούδια τα οποία είναι μόνο φωνητικά, αποτελούνται από την επανάληψη μέχρι του τέλους της μελωδίας της φωνής.

Έχει ενδιαφέρον ότι σε κανένα από τα τραγούδια δεν εμφανίζονται περισσότεροι του ενός τρόποι. Όλα τα τραγούδια τελειώνουν στον φθόγγο της τονικής. Ως κοινό σε όλα τα τραγούδια χαρακτηριστικό εμφανίζεται η χρονική διάρκεια του τελευταίου φθόγγου κάθε μέρους, που είτε της φωνής είτε του οργάνου, παρατείνεται με κορώνα (Τσιλιπάκου 2007: 164).

Μουσικά μέτρα

Σύμφωνα με τις υπάρχουσες έρευνες, τα περισσότερα πομάκικα τραγούδια είναι σε μέτρο 2/4 και 4/4 (ή το μεταξύ τους συνδυασμό), συναντώνται επίσης τα μέτρα των 6/8, 7/8 και 9/8, 11/8 και 16/8 (Τσιλιπάκου 2007: 164), σε κάποια από αυτά συναντάται πολυμετρία, ενώ υπάρχουν και πάρα πολλά τραγούδια αργά, χωρίς μέτρο, τα οποία φαίνεται να κυριαρχούν στην ευρύτερη περιοχή της Ροδόπης, συμπεριλαμβανομένης και της βουλγαρικής πλευράς (Εμμανουηλίδης 2005: 78). Στα πομάκικα τραγούδια που αξιοποιούνται στην παρούσα εργασία, παρατηρούνται απλά, σύνθετα και μικτά μέτρα, ενώ σε κάποια από αυτά παρουσιάζεται πολυμετρία. (για παράδειγμα, το τραγούδι Salíhu, sino Salíhu παρουσιάζει μεταβλητό μέτρο 3/4-2/4, σε πολυμετρία μεταξύ τους).

Πομάκικοι χοροί

Ένα μέρος της προσπάθειας να ορισθεί η πολιτιστική ταυτότητα κάθε λαού και κατ' επέκταση και των Πομάκων, αφορά το χορό. Ο ομαδικός εξισλαμισμός τους τον 17ο αιώνα επηρέασε κυρίως το χορευτικό τους ρεπερτόριο το οποίο συρρικνώθηκε δραματικά (Σερμπέζης, Παναγοπούλου 2009). Μέσα στο περιβάλλον που διαμορφώθηκε δύσκολα μπορεί να παρατηρηθεί μία πολιτιστική δημιουργία και σύνθεση με αποτέλεσμα η χορευτική ταυτότητα των Πομάκων να έχει σχεδόν εκλείψει. Παλαιότερα τα παραδοσιακά πομάκικα τραγούδια συνήθως συνόδευαν χορούς κατά τη διάρκεια εορταστικών εκδηλώσεων (Κόκκας 2002: 29). Σήμερα χορεύονται πλέον μόνο ευρέως γνωστοί χοροί, όπως το τσιφτετέλι, ο καρσιλαμάς, το χασάπικο και το ζεϊμπέκικο (Εμμανουηλίδης 2005: 82).

Σε πολλά μέρη, ωστόσο, η παλιές χορευτικές παραδόσεις προσαρμόστηκαν λειτουργικά στις γιορτές του Μπαϊραμιού, έχει αποδειχθεί η προέλευση πολλών τραγουδιών του Μπαϊραμιού από την τοπική χορευτική παράδοση της αντίστοιχης

περιοχής: στην περιοχή Velingrad - από την τοπική παράδοση, στα βουνά της Ροδόπης - από το χορευτικό τραγούδι της Ροδόπης, στην περιοχή του Gotse Delchev - από την χορευτική παράδοση του Πιρίν (Kaufman, Todorov 1970: 5-7).

Στη μουσική των Πομάκων της ορεινής Ροδόπης παρατηρούνται ομοιότητες με αυτήν της Δυτικής Θράκης τόσο στις μελωδίες όσο και στα ρυθμικά σχήματα όπου παρατηρούνται πολύ συχνά οι δίσημοι, οι πεντάσημοι και οι εξάσημοι ρυθμοί (Σερμπέζης, Παναγοπούλου 2009).

Σύμφωνα με τις επιστημονικές έρευνες (βλ. Εμμανουλίδης 2005: 68-76) στο πομάκικο τραγούδι παρατηρούνται συνήθως μέτρα ιαμβικά τετράμετρα, τροχαϊκά, δακτυλικά και αναπαιστικά ενώ τα συνηθέστερα ρυθμικά σχήματα, κοινά με τα αντίστοιχα της περιοχής, είναι δίσημα, τρίσημα, τετράσημα, πεντάσημα, εξάσημα, επτάσημα και εννεάσημα (Σερμπέζης, Παναγοπούλου 2009).

Μονοφωνία και πολυφωνία στα πομάκικα τραγούδια

Τα τραγούδια της ευρύτερης περιοχής της Ροδόπης είναι κυρίως μονοφωνικά: στο κεντρικό και στο ανατολικό τμήμα της βουλγαρικής Ροδόπης, καθώς και στα ορεινά χωριά της νότιας Ροδόπης έχει εδραιωθεί η παράδοση της μονοφωνικής εκτέλεσης των τραγουδιών. Συναντάται, ωστόσο, και η διφωνία, π.χ. στο χωριό Nedelino στην περιοχή του Smolyan (Papageorgiou 2016: 418). Πολλά από τα τραγούδια στη νότια Ροδόπη, στα ορεινά χωριά της περιοχής της Ξάνθης, επίσης τραγουδιόνταν πολυφωνικά (Κόκκας 2002: 29). Σημαντικά διαφοροποιείται η μουσική παράδοση της βορειοδυτικής Ροδόπης στην περιοχή του Velingrad, όπου κυριαρχεί η πολυφωνία.

3.2. Προηγούμενες μελέτες, βιβλιογραφική ανασκόπηση

Συνεχώς αυξάνεται ο αριθμός των επιστημονικών μελετών με αντικείμενο το πομάκικο τραγούδι. Ενδεικτικά θα αναφερθούμε σε μελέτες που θεωρούμε ότι συμβάλουν σε μεγαλύτερο βαθμό στην ανάδειξη και την έρευνα των τραγουδιών των σλαβόφωνων πληθυσμών της περιοχής της Ροδόπης.

Στη μελέτη του υλικού και του πνευματικού πολιτισμού των Πομάκων της Θράκης είναι σημαντικότερη είναι η συμβολή του καθηγητή λαογραφίας του Δ. Π. Θράκης Μ. Γ. Βαρβούνη, με μια σειρά από μελέτες, εκ των οποίων ορισμένες εστιάζουν αποκλειστικά στο πομάκικο δημοτικό τραγούδι (βλ. ενδεικτικά Βαρβούνης 1992-4, Βαρβούνης 1995, Βαρβούνης 1996).

Σημαντική συμβολή στη μελέτη των πομακικών τραγουδιών αποτελεί η «Ανθολογία Πομακικών Τραγουδιών της Ελλάδας» (2011) του Παναγιώτη Γ. Παπαδημητρίου, Δ-ρα Φιλοσοφίας του Τμήματος Φιλολογίας του Α.Π.Θ., ειδικού ερευνητή της γλώσσας και της εθνοτικής ταυτότητας των Πομάκων. Τα κείμενα των τραγουδιών, μετεγγραμμένα με το Διεθνές φωνητικό αλφάβητο και μεταφρασμένα στη νεοελληνική, συνοδεύονται από μία εκτεταμένη εισαγωγή, στην οποία εξετάζονται τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ποιητικής του πομακικού τραγουδιού, σε συνδυασμό με την ανάδειξη σημαντικών εθνογραφικών δεδομένων για τη λειτουργία των τραγουδιών στο πλαίσιο του κοινωνικού βίου των Πομάκων. Η ανθολογία αυτή εμπλουτίζει την υπάρχουσα βιβλιογραφία με πρωτογενές αδημοσίευτο υλικό.

Στα πομάκικα τραγούδια είναι αφιερωμένη η διδακτορική διατριβή του Νικόλαου Κόκκα «Τα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων της Θράκης στο πλαίσιο της βαλκανικής μουσικής παράδοσης. Συγκριτική μελέτη πολιτιστικών αλληλεπιδράσεων και διερεύνηση δυνατοτήτων παιδαγωγικής αξιοποίησής τους», η οποία εκπονήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστήμιου Θράκης το 2021 και είναι η πλέον πρόσφατη και διεξοδική μελέτη της πομακικής μουσικής παράδοσης.¹⁶ Ο στόχος της διατριβής είναι να παρουσιάσει την εξέλιξη της ταυτότητας των Πομάκων σε συνάρτηση με την παραδοσιακή τους μουσική και τα δημοτικά τους τραγούδια. Αναλύεται η αφηγηματική και ποιητική τέχνη, τα μουσικά όργανα και η ερμηνεία των τραγουδιών και σκιαγραφούνται εξέχουσες μορφές λαϊκών Πομάκων ερμηνευτών. Τα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης εξετάζονται συγκριτικά, τοποθετούνται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο που περιλαμβάνει και το βουλγαρικό τμήμα της Ροδόπης αλλά και άλλα μέρη των Βαλκανίων. Διερευνώνται επίσης οι δυνατότητες εκπαιδευτικής αξιοποίησης των δημοτικών τραγουδιών των Πομάκων στα μειονοτικά σχολεία και στο δημόσια σχολεία.

Η εξερεύνηση της μουσικής παράδοσης των Πομάκων της Θράκης αποτελεί αντικείμενο διπλωματικών και πτυχιακών εργασιών που εκπονήθηκαν σε διάφορα πανεπιστημιακά τμήματα. Τα πομάκικα τραγούδια της περιοχής της Ξάνθης και η εξέταση της στάσης των νέων (12-20 χρονών) και των μεγαλύτερων (πάνω από 60 χρονών) Πομάκων απέναντι στην παράδοση αποτελεί σκοπό της μεταπτυχιακής

¹⁶ Η διατριβή εκδόθηκε σε δυο τόμους το 2022 με την υποστήριξη του Ιδρύματος Θρακικής Τέχνης και Παράδοσης στην Ξάνθη, με τίτλο, «Τα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων της Θράκης – Στο πλαίσιο της Βαλκανικής Μουσικής Παράδοσης».

διατριβή του Δ. Εμμανουηλίδη: «Η μουσική ταυτότητα των Πομάκων του νομού Ξάνθης», Τμήμα Επιστημών Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Δ.Π.Θ., 2005. Η έρευνα παρουσιάζει την εικόνα της μουσικής παράδοσης των Πομάκων της ελληνικής Ροδόπης και τη σχέση της με την αντίστοιχη των Πομάκων της βουλγαρικής Ροδόπης. Καθώς μετέγραψε και μελέτησε είκοσι (20) τραγούδια, ο συγγραφέας οδηγήθηκε σε ορισμένα σημαντικά συμπεράσματα ως προς τη μελωδική τους γραμμή. Διαπιστώνει ότι το μεγαλύτερο μέρος των τραγουδιών αποδίδεται στην ελάσσονα διατονική κλίμακα, δύο τραγούδια στη μείζονα διατονική κλίμακα και μόνο ένα τραγούδι στη μείζονα χρωματική κλίμακα. Παρατηρεί ότι το τέμπο των τραγουδιών καθώς αποδίδονται από τους εκτελεστές τους μπορεί να χαρακτηριστεί ως μέτριο. Η μελωδική γραμμή των τραγουδιών συνήθως δεν ξεπερνά τα διαστήματα της τέταρτης και πέμπτης καθαρής με αποτέλεσμα να μην παρουσιάζουν ιδιαίτερα αναπτυγμένη μελωδική κίνηση. Επιπλέον, έχει ενδιαφέρον η διαπίστωση ότι η μελωδική κίνηση των περισσότερων τραγουδιών είναι κατιούσα, είναι ελάχιστα τα τραγούδια που έχουν ανιούσα και κατιούσα μελωδική κίνηση. Ως προς τη μετρική ανάλυση διαπιστώνεται ότι τα πομάκικα τραγούδια που συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα παρουσιάζονται απλά, σύνθετα και μικτά μέτρα, ενώ σε κάποια από αυτά παρουσιάζεται πολυμετρία (Εμμανουηλίδης 2005: 71-72). Θα θέλαμε να τονίσουμε ένα συμπέρασμα στο οποίο οδηγείται ο συγγραφέας και κατά τη γνώμη μας είναι σημαντικό: το ότι ενώ διασώζονται ακόμη τα παραδοσιακά πομάκικα τραγούδια, δε χορεύονται πλέον οι χοροί που χαρακτηρίζουν την εθνοτική ομάδα των Πομάκων (Εμμανουηλίδης στο ίδιο, σελ. 115).

Αντικείμενο τα τραγούδια των Πομάκων έχει επίσης η διπλωματική εργασία της Ελένης Τσιλιπάκου «Πομάκικα τραγούδια από τη Γλαύκη», που εκπονήθηκε στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. το 2007.

Μελέτη περίπτωσης αποτελεί και η πτυχιακή εργασία του Γεωργίου Τσιώλη «Η μουσική και το τραγούδι των Πομάκων του νομού Ξάνθης. Η περίπτωση του χωριού Δημάριο», Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2011.

Στις παραλλαγές του μοτίβου *Της Άρτας το γεφύρι* στα πομάκικα χωριά της Ροδόπης είναι αφιερωμένο κεφάλαιο της διδακτορικής διατριβής στον τομέα της Εθνομουσικολογίας του Λάμπρου Ευθυμίου που εκπονήθηκε στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. το 2014 «Ο κύκλος τραγουδιών *Της Άρτας το γεφύρι*. Θεματικός

και συστηματικός κατάλογος. Καταγραφές και παραλλαγές». Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε δυο ακόμη μελέτες αφιερωμένες στις πομάκιες παραλλαγές των τραγουδιών για το Γεφύρι της Άρτας και της Αρπαγής. Πρόκειται για τις μελέτες του Κ. Μητσάκης «Πομάκιες Διασκευές του τραγουδιού για το "Γεφύρι της Άρτας"» (1979α) και «Ακριτικά τραγούδια της Αρπαγής στους Πομάκους» (1979β). Αναλυτική παρουσίαση των μέχρι στιγμής αναφορών στις πομακικές παραλλαγές παραθέτει ο Δ. Εμμανουηλίδης (2005: 25-26).

3.3. Τα ιστορικά και κλέφτικα τραγούδια ως πηγή ταυτοτικών, κοινωνικών και ιστορικών πληροφοριών

3.3.1. Τυπολογία των δημοτικών τραγουδιών

Έχουν προταθεί διάφορες κατηγοριοποιήσεις των δημοτικών τραγουδιών, με βάση το περιεχόμενο, της λειτουργίας, της εσωτερικής δομής τους κ.λπ. Η πρώτη ταξινόμηση με επιστημονικά κριτήρια προτάθηκε από τον Ν. Γ. Πολίτη, ο οποίος με βάση το περιεχόμενο, τα κατέταξε σε δεκαπέντε ομάδες (ιστορικά, κλέφτικα, ακριτικά, παραλογές, μοιρολόγια ή του χάροντα, του κάτω κόσμου κ.α.). (βλ. την περιεκτική ανάλυση για το θέμα στο Λουκάτο 1977: 65-73). Με βάση τον Λουκάτο, (1977: 94) τα δημοτικά τραγούδια διακρίνονται σε: Παιδικά τραγούδια, Γνωμικά, Κοινωνικά, Εποχικά, Θρησκευτικά, Οικογενειακά, Λυρικά και Επικά.

Ο Στίλπων Κυριακίδης διαχώρισε τα δημοτικά τραγούδια με βάση την εσωτερική τους δομή, από το αν ο είναι τραγούδια με υπόθεση δηλαδή ή όχι. Έτσι τα διαίρεσε σε τραγούδια διηγηματικά (παραλογές, ακριτικά, ιστορικές ριμάδες) και σε «κυρίως άσματα», στα οποία ενέταξε όλα τα υπόλοιπα είδη (βλ. Κυριακίδης 1923: 20-96).

Ο Αλέξης Πολίτης (1973) τα κατατάσσει σύμφωνα με τον τρόπο δημιουργίας τους. Αυτά που αποτελούν τα «κυρίως άσματα», ανταποκρίνονται στις καθημερινές ανάγκες σε κάθε τόπο και κάθε εποχή, όπως τα μοιρολόγια, τα εργατικά, τα νανουρίσματα, τα ερωτικά, τα τραγούδια της ξενιτιάς. Τα ακριτικά, τις παραλογές και τα κλέφτικα τα εντάσσει σ' εκείνα που δημιουργήθηκαν σε ορισμένο χρόνο και σε ορισμένη περιοχή.

Την ταξινόμηση του Ν. Πολίτη εφαρμόζει ο Γιώργος Ιωάννου, ο οποίος διακρίνει τις εξής κατηγορίες τραγουδιών: Ακριτικά, Παραλογές, Ιστορικά, Κλέφτικα, Ερωτικά, Θρησκευτικά-λατρευτικά, Γαμήλια, Νανουρίσματα, της Ξενιτιάς, Κοινωνικά και Μοιρολόγια (Ιωάννου 1987: 16-23).

Ο Α. Δουλαβέρας (2020) διακρίνει τρεις μεγάλες κατηγορίες τραγουδιών διαιρεμένες εσωτερικά σε επιμέρους υποκατηγορίες: Α. Τραγούδια σχετικά με ιστορικά πρόσωπα, γεγονότα και περιστατικά, στα οποία ανήκουν τα Ακριτικά, τα Ιστορικά, τα Κλέφτικα και τα Ληστρικά τραγούδια. Β. Τραγούδια σχετικά με μυθικά πρόσωπα, γεγονότα και περιστατικά: Παραλογές. Γ. Τραγούδια από την θρησκευτική, την οικογενειακή και την κοινωνική ζωή: α. Θρησκευτικά - Λατρευτικά τραγούδια-Κάλαντα, β. Παιδικά τραγούδια: Νανουρίσματα-Ταχταρίσματα-Κάλαντα κ.λπ., γ. Τραγούδια της αγάπης ή ερωτικά, δ. Τραγούδια του γάμου, ε. Τραγούδια της ξενιτιάς, στ. Μοιρολόγια του Κάτω Κόσμου και του Χάρου, ζ. Εργατικά και Βλάχικα, η. Γνωμικά-διδασκτικά τραγούδια, θ. Σατιρικά ή Περιγελαστικά-Αποκριάτικα.

Για την ταξινόμηση των παραδοσιακών τραγουδιών των Πομάκων οι περισσότεροι ερευνητές εφαρμόζουν τις κατηγοριοποιήσεις που έχουν προταθεί και για τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια. Ο Π. Παπαδημητρίου ομαδοποιεί τα πομακικά τραγούδια σε πέντε μεγάλες κατηγορίες: Α. Τραγούδια για τα ορόσημα του κοινωνικού βίου, Β. Τραγούδια άτυπων καθημερινών περιστάσεων, Γ. Χορευτικά τραγούδια για το μπαϊράμι, Δ. Τραγούδια του κύκλου του χρόνου και Ε. Πολυλειτουργικά χορευτικά τραγούδια (βλ. Παπαδημητρίου 2011). Η πρώτη και μεγαλύτερη κατηγορία υποδιαιρείται σε μικρότερες θεματικές υποκατηγορίες.

Άλλοι μελετητές διακρίνουν κατηγορίες όπως: τραγούδια της αγάπης, νυφιάτικα, της ξενιτιάς, μοιρολόγια, νανουρίσματα, γνωμικά, περιγελαστικά, παραλογές, ιστορικά, κλέφτικα, τραγούδια της δουλειάς και της αρρώστιας (Κόκκας 2006α: 289, Τσιλιπάκου 2007: 14).

Τονίζοντας ότι τα πομακικά τραγούδια αποτελούν έκφραση συναισθημάτων και καθρεφτίζουν κάθε πτυχή της ανθρώπινης ζωής, ο Δ. Εμμανουηλίδης τα ταξινομεί στις παρακάτω κατηγορίες: Της Αγάπης, Του γάμου, Της Καθημερινής Ζωής, Αφηγηματικά, Ιστορικά, Ληστρικά, Της Οικογένειας, Του στρατού, Της Ξενιτιάς, Του χορού, Της γιορτής, Νανουρίσματα, Της αρρώστιας, Του θανάτου, Της Φύσης, Περιγελαστικά (Εμμανουηλίδης 2005: 45-51).

Σε συνάρτηση με το θέμα και τον σκοπό της εργασίας, θα προσανατολιστούμε στην αξιοποίηση κατηγοριοποιήσεων, βασισμένων στην διάκριση της μεγάλης κατηγορίας των επικών τραγουδιών, διαιρεμένης σε επιμέρους υποκατηγορίες. Ιδιαίτερα πρόσφορη φαίνεται η ταξινόμηση που προτάθηκε από τον Α. Δουλαβέρα (2020: 159-297). Το υλικό των πομακικών τραγουδιών που αξιοποιούμε εντάσσεται στην κατηγορία «Τραγούδια σχετικά με ιστορικά πρόσωπα, γεγονότα και περιστατικά,

στα οποία ανήκουν τα Ακριτικά, τα Ιστορικά, τα Κλέφτικα και τα Λιστρικά τραγούδια» (βλ. Δουλαβέρας 2020: 186-197).

Τα καθαρά ιστορικά τραγούδια δίνουν σημασία στις λεπτομέρειες του γεγονότος που εξιστορούν, τον τόπο, το χρόνο, τις ιδιαίτερες συνθήκες, τα πρόσωπα που παίρνουν μέρος κτλ. (Καψωμένος, 1990: 20-25). Ιστορικά θεωρούνται τα δημοτικά τραγούδια που έχουν ως θέμα τους ένα συγκεκριμένο γεγονός, εθνικό ή κοινωνικό, συνήθως επικαιρικό και θλιβερό (πολεμικές συγκρούσεις, πολιορκίες και αλώσεις πόλεων, επιδρομές ληστών και πειρατών, αιχμαλωσίες, επαναστάσεις και χαμένες μάχες, επιδημίες, πείνες και γενικά συμφορές όλων των ειδών. Τα παραπάνω χαρακτηριστικά, καθώς και η προσκόλληση στο θέμα, δίνουν στα ιστορικά τραγούδια πληροφοριακό χαρακτήρα και εμποδίζουν την έμπνευση να λειτουργήσει ποιητικά (Κυριακίδης 1978: 50 και εξής).

Το κλέφτικο τραγούδι αποτελεί μία κατηγορία τραγουδιών που ανήκει σε μία γενικότερη ενότητα, και σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, συγκαταλέγεται στην υποομάδα των ηρωικών τραγουδιών (ακριτικά, κλέφτικα, ιστορικά) (Καψωμένος 1999: 61). Ως μια ιδιαίτερη κατηγορία των ιστορικών τραγουδιών χαρακτηρίζει τα κλέφτικα τραγούδια επίσης και ο Fauriel (1824/1956: 26). Τα κλέφτικα τραγούδια ορίζονται ως ιστορικά και ανήκουν στην «ανώτερη βαθμίδα των δημοτικών τραγουδιών», στην κατηγορία των «δηγηματικών» τραγουδιών (βλ. Πολίτης 2003: 107). Ο Μ. Βαρβούνης (1998: 24-25) τονίζει την ομοιότητα του ιστορικού και του κλέφτικου τραγουδιού, καθώς διάφορα μοτίβα και εκφραστικοί τρόποι δανείζονται συχνά από το κλέφτικο τραγούδι, το οποίο αποτελεί «ακένωτη πηγή άντλησης στερεότυπων στίχων και παγιωμένων εισαγωγών ή επεισοδίων».

Στην νοτιοσλαβική παράδοση διακρίνεται η κατηγορία των «χαϊντούκικων» τραγουδιών, τα οποία παρουσιάζουν στοιχεία ομοιότητας με τα ιστορικά, τα ηρωικά και τα ερωτικά τραγούδια. Αυτό δείχνει πόσο σχετική είναι η έννοια της ταξινόμησης στη λαογραφία και πόσο ρευστά είναι τα όρια μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών των τραγουδιών. Σύμφωνα με τους μελετητές της μουσικής παράδοσης των νοτιοσλαβικών λαών, τα «χαϊντούκικα» τραγούδια ξεχωρίζουν ως ένας σχετικά νεότερος κύκλος δημιουργίας δημοτικού τραγουδιού που κατατάσσονται συνήθως στα ιστορικά επικά τραγούδια. Διαφοροποιούνται με βάση το κύριο περιεχόμενο τους - τραγουδούν τον ηρωικό αγώνα των «χαϊντούκικων» ενάντια στην οθωμανική καταπίεση και κατά τις αυθαιρεσίες των Οθωμανών γαιοκτημόνων την περίοδο από τον 16^ο έως το 19^ο αιώνα. Διακρίνονται από τα ηρωικά επικά τραγούδια με τα συγκεκριμένα ιστορικά και

κοινωνικά θέματά τους. Ωστόσο, οι ερευνητές του συγκεκριμένου είδους τραγουδιών τονίζουν ότι δεν πρέπει να συγχέονται με τα τραγούδια για κλέφτες-ληστές, που συχνά αντανακλούν κάποια κοινωνική διαμαρτυρία, αλλά δεν σχετίζονται άμεσα με τον αγώνα του λαού για ελευθερία και ανήκουν στην ομάδα των κοινωνικών (ταξικών) τραγουδιών (Romanska 1958: 379). Στον ελληνικό χώρο επίσης υπάρχουν τα κλέφτικα που δεν τραγουδούν προσωποποιημένους ήρωες, αλλά με έντονα λυρικά στοιχεία αναφέρονται γενικότερα στους κλέφτες και την κλέφτικη ζωή και το γεγονός αυτό αποτελεί πρόβλημα για τους μελετητές (Ζέρβας 2007: 171).

Τα δημοτικά τραγούδια στοιχειοθετούν και οριοθετούν την ταυτότητα ενός συγκεκριμένου τόπου. Είναι ένας τρόπος εξασφάλισης της συνοχής και αποφυγής της αλλοτρίωσης των ίδιων των φορέων που τα δημιούργησαν (Καψωμένος 1999: 42-43). Η μουσική που δημιουργεί ο λαός εξυπηρετεί τις ανάγκες του στον υλικό, τον κοινωνικό και τον πνευματικό του βίο. Ο δημιουργός εκφράζει τα συναισθήματα του και γενικότερα τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στον τόπο του. Εκφράζει, δηλαδή, εκτός από τα όνειρα και τους πόθους του, τις εκφάνσεις και τις πτυχές της ιστορίας του τόπου του. Διάφορες κατηγορίες των δημοτικών τραγουδιών έχουν χρησιμοποιηθεί άλλοτε περισσότερο, άλλοτε λιγότερο, ως πηγή της ιστορίας. Τα κλέφτικα τραγούδια ειδικότερα, αρκετά νωρίς, θεωρήθηκαν ότι εκφράζουν και συγχρόνως καταγράφουν την κοινωνική ζωή και πραγματικότητα των κλεφτών και αρματολών.

Η ιστορική πραγματικότητα με την έννοια των συλλογικών αντιλήψεων, αναπαραστάσεων και νοοτροπιών καταγράφεται στα τραγούδια σε ένα ικανοποιητικό βαθμό, όχι όμως η ιστορική πραγματικότητα, με την έννοια των συγκεκριμένων ιστορικών γεγονότων. Σύμφωνα με τον Fauriel, οι «ορεινοί» και οι «αστικοί» πληθυσμοί διαφέρουν ως προς τα μουσικά τους γούστα: «Οι ορεινοί δεν αγαπούν παρά μόνον τα κλέφτικα τραγούδια ή όσα τους διηγούνται κάποιαν εικόνα της ζωής των αγρών ή εκείνης των ποιμένων· εκείνα, με μίαν λέξιν, όπου το παν είναι υπερήφανον, απλούν και αγνόν όπως αυτοί» (Fauriel (1824/1956: 68-69).

3.3.2. Οριοθέτηση του υλικού της μελέτης

Στην εργασία μας αξιοποιούμε δημοτικά τραγούδια των Πομάκων της Θράκης που αποκαλύπτουν ένα συγκεκριμένο ιστορικο-κοινωνικό χρονοτόπο¹⁷. Μελετάμε και αναλύουμε τραγούδια τα οποία χαρακτηρίζονται ως ιστορικά ή κλέφτικα και αντανακλούν την άμεση πραγματικότητα της εποχής η οποία τα γέννησε. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, στα επικά τραγούδια είναι δυνατόν να παρατηρηθεί μια εξέλιξη από την απροσδιοριστία σε όλο και αυξανόμενη ιστορική συγκεκριμενοποίηση (Toncheva 2001: 183).

Το υλικό της μελέτης αντλείται από τις δημοσιευμένες συλλογές και ανθολογίες πομάκικων τραγουδιών, καθώς συμπεριλαμβάνουμε και πομακικά τραγούδια από συλλογές και μελέτες, δημοσιευμένες στη Βουλγαρία: Katsarova (1934), Kaufman (1969), Kaufman & Todorov (1970), Α. Ρόγγο (2002), Ε. Ushev (2012), Παπαδημητρίου (2011). Αξιοποιούμε επίσης υλικό που έχει ήδη χρησιμοποιηθεί σε προηγούμενες μελέτες της πομακικής παράδοσης: Θεοχαρίδης (1995), Κόκκας (2006), (2020), (2021α).

Η μελέτη του ζητήματός μας, συνίσταται στο γεγονός προσέγγισης της καθημερινής ιστορίας των ανθρώπων.¹⁸ Η θεώρηση είναι ανθρωπολογική (κοινωνιολογική, ιστορική, συμβολική).¹⁹ Εξετάζουμε τα ιστορικά συμφραζόμενα και στο πλαίσιο της ιστορικής ανθρωπολογίας,²⁰ τα φαινόμενα εντάσσονται στο φυσικό και κοινωνικό τους περιβάλλον.

Οι τομές που θα μπορούσαν να τεθούν γενικά σε μια ευρύτερη έρευνα για την ιστορία στα τραγούδια των Πομάκων είναι: α) ο βίαιος ομαδικός εξισλαμισμός τον 17^ο αιώνα κατά τη διάρκεια της οθωμανοκρατίας, β) οι ρωσο-οθωμανικοί πόλεμοι τον 19^ο

¹⁷ Ο *χρονοτόπος* ως όρος προέρχεται από τις φυσικές επιστήμες από τις οποίες στη συνέχεια μεταφέρθηκε στη σφαίρα των ανθρωπιστικών σπουδών από τον Μ. Bakhtin. Ο Μπαχτίν ορίζει τον χρονοτόπο ως την ουσιαστική αλληλεξάρτηση των χρονικών και χωρικών σχέσεων (Bakhtin 1981: 84).

¹⁸ J. Le Goff και P. Nora (1987: 12), όπου κατά την αναφορά στην εθνολογία, τοποθετούνται σχετικά με την ιστορία της καθημερινότητας: «η εθνολογία ασκεί εδώ την πιο αποπλανητική έλξη και, αποκρούοντας το πρωτείο του γραπτού και την τυραννία του συμβάντος, σέρνει την ιστορία προς την αργή, σχεδόν ακίνητη ιστορία, της μεγάλης διάρκειας, όπως την εννοεί ο Braudel. Ενισχύει την τάση της ιστορίας να κατέβει στο επίπεδο του καθημερινού, του κοινότυπου, των <<ταπεινών>>».

¹⁹ Βλ. Σκουτέρη-Διδασκάλου (1990: 21).

²⁰ Για την «ιστορική εθνογραφία» στη μελέτη των φαινομένων του νεοελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού και το συσχετισμό της με τη σφαιρική ιστορία (“histoire globale”) βλ. Κυριακίδου-Νέστορος (1980: 23-24).

αιώνα και η στρατολόγηση των Πομάκων, γ) η ενσωμάτωση τμήματος του πληθυσμού στο βουλγαρικό κράτος (προσάρτηση της Αν. Ρωμυλίας, Α' Παγκόσμιος πόλεμος κ.λπ.).

Ακολουθούμε τη μέθοδο της *Ανάλυσης Περιεχομένου* (Qualitative Content Analysis) (Denzin 1989· Fairclough 2003) στα συγκεκριμένα κείμενα των τραγουδιών που αποτυπώνουν την πολιτική και κοινωνική ιστορία του χώρου σε μια συγκεκριμένη εποχή.

3.4. Ταυτοτικές αναφορές στα τραγούδια των Πομάκων

Σε προηγούμενες μελέτες έχει υποστηριχθεί η ρευστότητα της εθνοτικής ταυτότητας των σλαβόφωνων μουσουλμάνων της Ροδόπης (Κόκκας 2021: 244), έχει τονιστεί ότι ο πληθυσμός αυτός ταυτίζεται με μια συγκεκριμένη στενή τοπική κοινότητα και δεν έχει αναπτύξει συνείδηση εθνικής ταυτότητας και ένταξης (Παπαδημητρίου 2008: 29, Kanevska-Nikolova 2014: 137–141, Κόκκας 2007, Μιχαήλ 2003).

Ιδιαίτερα χρήσιμα ως στοιχεία που αναφέρονται σε παλαιότερες εποχές (18^{ος} – 19^{ος} αιώνας) μπορούν να αποβούν τα οδοιπορικά των ταξιδιωτών που μετέφεραν τις προσωπικές εκτιμήσεις των συγγραφέων στην αποκατάσταση εικόνων του παρελθόντος με όλες τις διαφοροποιήσεις του χώρου και των ομάδων σ' αυτόν τον ορεινό όγκο (Τσιμπιρίδου 1999: 168). Αναφερόμενη σε ανακοίνωση της Α. Krasteva,²¹ η Φ. Τσιμπιρίδου παραθέτει δεδομένα που θεωρεί μεγάλου ενδιαφέροντος. Πρόκειται για ένα περιστατικό από κάποιο λογοτεχνικό βιβλίο του 19^{ου} αιώνα όπου ένας αφέντης ρωτά τον υπηρέτη του: «Πες μου Νούρκο, Βούλγαρος είσαι ή Τούρκος!». Και ο άλλος απαντά: «Μας λένε Πομάκους!» (βλ. Τσιμπιρίδου 1999: 168).

Η πρόθεσή μας είναι να ανιχνεύσουμε τέτοιου είδους ρητές αναφορές σε ένα διαφορετικό «ανήκειν» στα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων. Να προβάλλουμε τα στοιχεία που μαρτυρούν τη συνείδηση της διαφορετικής ταυτότητας του ήρωα σε σχέση με τις άλλες εθνότητες με τις οποίες γειτνιάζει ή έρχεται σε συχνή επαφή και τον κατηγορηματικό διαχωρισμό του από αυτές. Ένα παράδειγμα αποτελεί το τραγούδι *Zagálil sam tri mómi* (Αγάπησα τρεις κοπέλες), όπου ένα αγόρι εξομολογείται ότι

²¹ Α. Krasteva, «Les Bulgares musulmans: Une identité crucifiée», Ανακοίνωση στο συνέδριο, Les exclus des Balkans, Inalco, Παρίσι, Οκτώβριος 1996, οπ. παρ. στο Τσιμπιρίδου (1999: 168).

αγαπά τρία κορίτσια από τρεις διαφορετικές εθνότητες (βουλγαρική, ελληνική, τουρκική), καθώς αφήνει να εννοηθεί ότι ο ίδιος διαφέρει και από τις τρεις. Ο Π. Παπαδημητρίου (2010: 387-88) κατέγραψε δύο παραλλαγές του τραγουδιού από τη Σμίνθη και το Ωραίον. Η παραλλαγή από το Ωραίον, η οποία παρατίθεται σύμφωνα με τον Ν. Κόκκα (Κόκκας 2021α: 244) παρουσιάζει την εξομολόγηση του νέου σε πρώτο πρόσωπο:

Zagálil sam tri mómi	<i>Αγάπησα τρία κορίτσια</i>
Párvana be Bálgarka	<i>Η πρώτη ήταν Βουλγάρα</i>
Ftórnaná be Gárchinka	<i>Η δεύτερη ήταν Ελληνίδα</i>
Trétnana be Túrchinka.	<i>Η τρίτη ήταν Τουρκάλα.</i>
Bálgarka mi dávashe	<i>Η Βουλγάρα μου έδινε</i>
Róyno víno, róyno víno	<i>Άφθονο κρασί, άφθονο κρασί</i>
Gárchinka mi dávashe	<i>Η Ελληνίδα μου έδινε</i>
Bâlo lítse, bâlo lítse.	<i>Άσπρο πρόσωπο, άσπρο πρόσωπο</i>
Túrchinka mi dávashe	<i>Η Τουρκάλα μου έδινε</i>
Chôrni yóchi, chôrni yóchi.	<i>Μαύρα μάτια, μαύρα μάτια.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Στην παραλλαγή από τη Σμίνθη, η οποία επίσης παρατίθεται σύμφωνα με τον Κόκκα (2021α: 245), η αφήγηση γίνεται σε Γ' πρόσωπο, ενώ οι κοπέλες είναι Βουλγάρα, Πομάκα και Ελληνίδα. Όπως και στην προηγούμενη παραλλαγή, διαφοροποιούνται τα χαρακτηριστικά των κοριτσιών και οι «υποσχέσεις» που δίνουν στον ερωτευμένο νέο:

Zagálil yunák, zamávil	<i>Ένα παλικάρι αγάπησε</i>
Do tri mómi, do tri mómi,	<i>τρία κορίτσια, τρία κορίτσια,</i>
Do tri mómi léfteri.	<i>Τρία κορίτσια ελεύθερα.</i>
Pórvana be Bálgarka	<i>Η πρώτη ήταν Βουλγάρα</i>
Drúchkana be, drúchkana be,	<i>Η άλλη ήταν, η άλλη ήταν,</i>
Drúchkana be Pómaka,	<i>Η άλλη ήταν Πομάκα,</i>
Trétina be, trétina be,	<i>Η τρίτη ήταν, η τρίτη ήταν,</i>
Trétina be Gréyenka.	<i>Η τρίτη ήταν Ελληνίδα.</i>
Bálgarka mi dávashe	<i>Η Βουλγάρα μου έδινε</i>
Chôrni yóchi, chôrni yóchi,	<i>Μαύρα μάτια, μαύρα μάτια,</i>

Chôrni yóchi za mezé.	<i>Μαύρα μάτια για μεζέ.</i>
Pómaka mi víkasho	<i>Η Πομάκα μού έλεγε</i>
Bálko lítse, bálko lítse,	<i>Άσπρο πρόσωπο, άσπρο πρόσωπο,</i>
Bálko lítse da lúbem.	<i>Άσπρο πρόσωπο να φιλήσω.</i>
Gréyenka mi dávasho	<i>Η Ελληνίδα μού έδινε</i>
Ténko bóyche, ténko bóyche,	<i>Λεπτή κορμοστασιά, λεπτή κορμοστασιά,</i>
Ténko bóyche da stískom.	<i>Λεπτή κορμοστασιά να αγκαλιάσω.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Έχει ενδιαφέρον επίσης ότι στα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης η στάση απέναντι στους Τούρκους που εκδηλώνεται είναι κατά κανόνα αρνητική. Επιπλέον, δεν είναι επιθυμητός ένας γάμος εκτός κοινότητας, ακόμη περισσότερο με Τούρκο, παρόλο που δεν υφίσταται θέμα θρησκείας. Σε τραγούδι από τη Γλαύκη (Ρόγγο 2002: 159), μια νέα κοπέλα απευθύνεται στη μητέρα της με την παράκληση να μην επιτρέψει να την πάρουν οι Τούρκοι με σκοπό να την παντρέψουν με κάποιον από αυτούς:

Máychimko móye máychimko	<i>Μανούλα, δικιά μου μανούλα</i>
Trimína Túrtsi dóydaho	<i>Τρεις Τούρκοι ήρθαν</i>
Mómata da ti payómat.	<i>Την κόρη σου να πάρουν</i>
Ni móy ma pústa, máylele	<i>Μη με αφήνεις, μανούλα</i>
Ni móy ma dáva, máylele	<i>Μη με αφήνεις, μανούλα</i>
Túrtsi da ma payómat.	<i>Τούρκοι να με πάρουν.</i>

Μετάφραση: Αλή Ρόγγο

Ανάλογες αναφορές σε διαφορετικές εθνοτικές ομάδες συναντάμε στο τραγούδι *Salíhu, sino Salíhu* από το χωριό Γλαύκη (Ρόγγο 2002: 219-220), το οποίο θεωρήθηκε αντιπροσωπευτικό της διαφοροποίησης των Πομάκων τόσο από τους Βούλγαρους όσο και από τους Τούρκους (Εμμανουηλίδης 2005: 59). Το τραγούδι είναι ένας διάλογος ανάμεσα σε κάποιον Σαλίχ, ο οποίος είναι προφανώς Πομάκος, και στη μητέρα του, η οποία απευθύνεται στο γιο της, εκφράζοντας την ανησυχία της κι λέγοντάς του ότι τον αναζητούν τόσο οι Τούρκοι, όσο και οι Βούλγαροι:

Salíhu, sino Salíhu,	<i>Σαλίχο, γιε μου, Σαλίχο,</i>
Turtsi ta ishtat, nema ta,	<i>Τούρκοι σε ψάχνουν, δεν είσαι,</i>

Balgari pitat, nema ta... Turtsi ta ishtat, nema ta, Balgari pitat, nema ta... Dálita púška yudári ili ta sábyo saséçe. Níta ma púška yudári nita ma sábye saséçe. Am sima máyko fatiha déset kişina kumiti. Na dvá ma ógne váleho za çeверμό ma peçého. Pak ya mi rékah máykole púsnite ma ne brátkove na kónen şe gi továrem okalík şe gi dókaram. Dúynimi Löhni ven véтар razdúvay bâli snâgove áčtisay stári póteve. Mislem nah Dráma da idam nah Dráma i nah kasabóna. Ímam si brátçe vórzano da idam da go óbidem. Bin lira nósem fkeméres i bin mi idat na póslet brátçeno da go ótpusnam.	<i>Βούλγαροι ρωτάν για σένα, δεν είσαι... Σαλήχ, γιε μου Σαλήχ, Τούρκοι σε ψάχνουν, δεν υπάρχουν, Βούλγαροι ρωτάνε, δεν υπάρχουν. Μήπως όπλο σε χτύπησε ή μήπως τσεκούρι σ' έκοψε; Όυτε όπλο με χτύπησε, ούτε τσεκούρι μ' έκοψε. Μα, μάνα μου, μ' έπιασαν οκτώ άτομα αντάρτες. Σε δύο φωτιές με γυρνούσαν, για ψητό με ψήνανε. Μα εγώ τους είπα, μάνα μου, αφήστε με, αδερφάκια, στο άλογο θα τα φορτώσω, με την οκά θα τα φέρω. Φύσηξε, δρόσισε, δροσερό αεράκι, σκόρπισε λευκά χιόνια, άνοιξε καινούριους δρόμους. Σκοπεύω στη Δράμα να πάω στη Δράμα και στην πόλη. Έχω αδερφάκι δεμένο, να πάω να το επισκεφτώ. Χίλιες λίρες φέρνω στο ζωνάρι και χίλιες μου έρχονται από πίσω, το αδερφάκι μου να απελευθερώσω.</i>
---	--

Μετάφραση: Αλή Ρόγγο

Ο Σαλίχ αφηγείται στη μάνα του πως συνελήφθη από δέκα ληστές (στο τραγούδι – kumite, που χρησιμοποιείται στα πομακικά τραγούδια συνωνυμικά με το haidute) (Κόκκας 2021α: 246).

Παρατηρώντας τη μουσικοποιητική δομή του συγκεκριμένου τραγουδιού, η Ε. Τσιλιπάκου παρουσιάζει τα εξής χαρακτηριστικά του ποιητικού κειμένου: αποτελείται από είκοσι τρεις στροφές και αριθμεί είκοσι πέντε οργανικούς στίχους, οι στοίχοι σε κάθε στροφή είναι τρεις, από τους οποίους ο πρώτος και ο δεύτερος αποτελούν επανάληψη του τελευταίου στίχου της προηγούμενης στροφής και ο τρίτος είναι

οργανικός στίχος. Όλοι οι στίχοι είναι οκτασύλλαβοι, με εξαίρεση του δέκατου στίχου που αριθμεί εννέα συλλαβές. Το τραγούδι έχει ρυθμό 5/4 και σχετικά γρήγορη ρυθμική αγωγή. Η μελωδία του αποτελείται από τρεις φράσεις α, β και γ. Η φράση α αποτελείται από δύο μέτρα, ξεκινάει από τον φθόγγο la και τελειώνει στον φθόγγο si. Ο τελευταίος φθόγγος la του 2ου μέτρου είναι ξένος φθόγγος. Η φράση εξελίσσεται με τη χρήση μόλις τριών φθόγγων (sol, la, si) (Τσιλιπάκου 2007: 45-46).

Στάση αποφυγής και περιφρόνησης απέναντι στους Τούρκους, βασιζόμενη σε δημοτικά τραγούδια των Πομάκων της περιοχής του Lovech αναφέρει επίσης η Ρορονα (1960: 24-25), η οποία παραθέτει τραγούδι, στο οποίο η Πομάκος Panchoolu απευθύνεται στον Βούλγαρο χαϊντούκο και μπαϊρακτάρη Nenu, αποκαλώντας τον «αδελφό» και «μπράτιμο» και παρακαλώντας τον να μαζέψει δέκα χιλιάδες Βούλγαρους και να τον βοηθήσει να ξεφύγει από τους Τούρκους που έρχονται να τον σκοτώσουν:

<p>Kniga pishe junak Panchoolu, Ta ja prashta bratu pobratimu, Bajraktaru Nenu Balgarinu...</p>	<p><i>Γράφει γράμμα ο γενναίος Πάντσοολου Και το στέλνει στον αδελφό τον μπράτιμο, Στον μπαϊρακτάρη Νένο τον Βούλγαρο...</i></p>
---	--

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

3.5. Κοινωνικές πραγματικότητες στα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης

3.5.1. Οι πληθυσμιακές μετακινήσεις

Οι πολεμικές αντιπαραθέσεις είχαν ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα τις μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών. Κατά την προέλαση του ρωσικού στρατού στο ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1877-1878 οι μουσουλμάνοι έφευγαν ομαδικά ως πρόσφυγες.²² Κάποιοι εγκαταστάθηκαν στη Θράκη και την Κωνσταντινούπολη ενώ οι περισσότεροι

²² Κατά τη διάρκεια των εργασιών του Συνεδρίου του Βερολίνου αποφασίστηκε η αποστολή στις περιοχές της Ροδόπης μιας διεθνούς επιτροπής, η οποία θα διερευνούσε το ζήτημα των προσφύγων (Παπαδημητρίου 2003: 78-79). Η επιτροπή ολοκλήρωσε το έργο της στις 27 Αυγούστου 1878 με τη σύνταξη μίας έκθεσης, στην οποία κατέγραψε τα πορίσματα των επιτόπιων ερευνών της. Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις της ο αριθμός των προσφύγων ανερχόταν σε 150.000 άτομα. Από αυτούς 7.000 περίπου είχαν καταφύγει στην Ξάνθη, 62.000 στην Κομοτηνή, 10.000 στο Κίρτζαλι και άλλοι 10.000 στο Μεστανλί. Όλοι οι πρόσφυγες ήταν μουσουλμάνοι από περιοχές που είχαν καταληφθεί από τα ρωσικά και τα βουλγαρικά στρατεύματα (Κόκκας 2021α: 243).

εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Προύσσας. Οι αιματηρές σφαγές του Μπατάκ (2/5/1876), της Στάρα Ζαγόρα (31/7/1877) και του Χάρμανλι (17/1/1878) επέτειναν το κλίμα φόβου ανάμεσα στους κατοίκους των ορεινών οικισμών της Ροδόπης (βλ. Κόκκας 2021α: 242). Έχουν καταγραφεί τραγούδια της περιοχής, στα οποία εξιστορείται η μαζική αναχώρηση πληθυσμών κατά την προέλαση του ρωσικού στρατού.²³

Για την κατάσταση στην περιοχή της Ροδόπης είναι διαφωτιστικό το έγγραφο (11 Μαΐου 1878) του Έλληνα πρόξενου στη Φιλιππούπολη, στο οποίο γράφει, μεταξύ άλλων: «...κατά τήν προσέγγισιν τῶν Ρώσων οἱ Ὄθωμανοὶ ἐκάστου μέρους μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, φεύγοντες τὰς τῶν Βουλγάρων κακώσεις, ἐτρέποντο εἰς διαφόρους διευθύνσεις ἔνθα ἐτηρεῖτο ἡ Ὄθωμανικὴ κυριαρχία. Οἱ ἐνταῦθα δε Ὄθωμανοὶ καὶ τινες ἐκ τῶν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ συνορευουσῶν διοικητικῶν περιφερειῶν, μὴ δυνηθέντες ἔνεκα τῆς διακοπῆς τῆς σιδηροδρομικῆς συγκοινωνίας νὰ μεταβῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐτράπησαν πρὸς τὰ παρακείμενα τῆς Ροδόπης ὄρη καὶ ἔνεκα τοῦ χειμῶνος ἐφρόντισαν μόνον ν' ἀσφαλισθῶσιν εἰς τὰ μᾶλλον ἀπρόσιτα χωρία, ἀπέχοντα κατὰ πεντάωρον ἀπὸ τῆς κοιλάδος» (βλ. Κόκκας 2021α: 243).

Στο τραγούδι *Chûli li ste razbráli* (Ακούσατε, καταλάβετε;) από το χωριό Ρεύμα (απομαγνητοφωνημένο από το ηχητικό αρχείο του Π. Θεοχαρίδη, παρατίθεται στο Κόκκας 2021α: 243). Το θέμα του τραγουδιού είναι η φυγή των Τούρκων από την πόλη Σλίβεν της Ανατολικής Ρωμυλίας. Τοποθετείται χρονικά στο έτος 1878, όταν η πόλη απελευθερώθηκε από τους Ρώσους. Η περιγραφή της εγκατάλειψης του Σλίβεν από τους Τούρκους γίνεται με τρόπο συναισθηματικά φορτισμένο, καθώς οι κάτοικοι φεύγοντας θρηνούν για τα όμορφα σπίτια και τα μεγάλα χωράφια που εγκαταλείπουν.

Chûli li ste razbráli	<i>Ακούσατε, καταλάβετε</i>
Kakvó ye nóvo stánalo	<i>Τι νέο έγινε</i>
Túrtsi majíre stánovat.	<i>Οι Τούρκοι πρόσφυγες γίνονται.</i>
Purdávát bâli konátse	<i>Πουλάνε τα άσπρα αρχοντικά</i>
Da právet zhálto altáne	<i>Να φτιάζουν κίτρινο χρυσό</i>

²³ Παρόμοιες πληροφορίες για διαδικασίες εκτοπισμού των χωριών των Βουλγάρων μωαμεθανών (Πομάκων) της περιοχής του Teteven (στο κεντρικό τμήμα της Βόρειας Βουλγαρίας) στα χρόνια του ρωσο-οθωμανικού πολέμου και αμέσως μετά της Απελευθέρωση της Βουλγαρίας το 1878 περιλαμβάνονται στα επικά τραγούδια της περιοχής που αναφέρονται από Βούλγαρους ερευνητές (Toncheva 2001: 182-183).

Da gîzdet bâli kadáne. Varvâha kólko varvâha Chi fprâha ftóna galbóka Tam si sa, máyko, izvíha Izvíha, máyko, izrûkaha: -Déigidi Slíven kasabá! Déigidi bâli konátse! Déigidi rávni rávnishki!	<i>Να στολίσουν άσπρα κορίτσια. Προχώρησαν πόσο προχώρησαν Και φτάσανε σε ρέμα βαθύ Μόλις, μάνα, άλλαξαν κατεύθυνση Άλλαξαν, μάνα, φώναξαν: -Αχ πόλη του Σλίβεν! Αχ άσπρα αρχοντικά! Αχ ίσιες πεδιάδες!</i>
---	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Τίδιο θέμα έχει και το τραγούδι *Túrtsi sa zbírat i tárnovat* (Οι Τούρκοι μαζεύονται και φεύγουν) (Θεοχαρίδης 1995: 429) από το Ωραιόν, σε εκτέλεση του Ραήφ Μουλλά Χασάν (βλ. επίσης Κόκκας 2021α: 244).

Túrtsi sa zbírat i tárnovat Madzhíri da si ídat mi Bâli konátshi prudávat Zhálto altáni da právet Divóyki bâli da gîzdet. Tárnaha si mi tárnaha Vas Lózen, vas barchínana Majíri da si priídat Da si mi glódat i nadzát. Déigidi Slíven kasabá! Déigidi bâli konátshi! Déigidi bâli divóyki!	<i>Τούρκοι μαζεύονται και ξεκινάνε Πρόσφυγες να πάνε Άσπρα αρχοντικά πουλάνε Κίτρινο χρυσό να κάνουν Κορίτσια άσπρα να στολίσουν. Ξεκίνησαν, ξεκίνησαν Να ανηφορίσουν προς το Λόζεν, προς το βουνό Πρόσφυγες να φύγουν Να μου κοιτάνε και πίσω. Αχ πόλη του Σλίβεν! Αχ άσπρα αρχοντικά! Αχ άσπρα κορίτσια!</i>
---	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Παραθέτουμε μια ακόμη παραλλαγή *Turtsi madzhiren tornaxo* (Οι Τούρκοι πρόσφυγες φύγαν), από τη συλλογή του Αλί Ρόγγο (2002: 214-215):

Túrtsi madzhiren tornaho, Ostaviat tesni sokatsi Prudavat beli konatse, Kupovat postri daliki	<i>Οι Τούρκοι πρόσφυγες ξεκίνησαν, Αφήνουν τα στενά σοκάκια, Πουλάνε τα λευκά κονάκια, Αγοράζουν πολύχρωμα κάρα,</i>
--	--

Da karat beli hanâmki. Vârveli kolku vârveli, Dobrali Tuntche Maritsa Tuntche je taskin svârvela, Zaplavi postri daliki Vrit hanâmkine mi vikoho Ax, gidi slinie kasaba, Ax, gidi tesni sokatsi, Ax, gidi beli konatsi!	<i>Να κουβαλήσουν τις άσπρες χανούμισες. Έφθασαν τον Τούντζα και την Μαρίτσα, Ο Τούντζας κατέβασε πολύ νερό, Παρέσυρε τα πολύχρωμα κάρα. Όλες οι χανούμισες έλεγαν: Αχ, καημένη πόλη, Αχ, καημενα στενά σοκάκια, Αχ, καημένα άσπρα κονάκια!</i>
---	---

Μετάφραση: Αλή Ρόγγο

3.5.3. Τα «ληστρικά» τραγούδια των Πομάκων: το φαινόμενο της ληστείας

Επικρατεί η άποψη ότι ανάμεσα στα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων δεν υπάρχουν τραγούδια που να αναφέρονται σε ηρωϊκούς χαιϊντούκους (βλ. (Κόκκας 2021α: 247). Σύμφωνα με τον κορυφαίο ερευνητή M. Arnaudon, οι Πομάκοι γνώριζαν στο παρελθόν όλες τις κατηγορίες των τραγουδιών: ηρωικά, κλέφτικα, μπαλάντες, θρύλους κ.λπ. Σταδιακά, ωστόσο, ανάλογα με τη διείσδυση των νέων θρησκευτικών πεποιθήσεων, τα επικά μοτίβα εγκαταλείπονται για να διατηρηθούν μόνο οι μικρές ιστορίες, οι μπαλάντες και κυρίως τα ερωτικά τραγούδια (Arnaudon 2010: 78).

Μια ευδιάκριτη κατηγορία στη μουσική παράδοση των Πομάκων είναι αυτή των «ληστρικών» τραγουδιών, των τραγουδιών, δηλαδή, που αναφέρονται σε ληστές: μια συνέχεια των κλέφτικων τραγουδιών της οθωμανικής περιόδου, που σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, βρίσκεται σαφώς σε παρακμή, εφόσον δε έχουν πλέον το πηγαίο πνεύμα του κλέφτικου, αλλά την τυποποιημένη μορφή του (Ζέρβας 2007: 171).

Στα πομάκικα δημοτικά τραγούδια υπάρχουν πολλές ιστορίες που αναφέρονται στη δράση των ληστών. Το φαινόμενο της ληστείας στην περιοχή των Βαλκανίων έχει πολλές διαστάσεις, που συνδέονται με τις πολλαπλές όψεις της ετερότητας στις βαλκανικές κοινωνίες (Κόκκας 2021α: 246). Παραθέτουμε το τραγούδι με τίτλο *Zarinka si yo tórnala* από το χωριό Τέμενος (Dzhami mahale) (Θεοχαρίδης 1995: 378). Το τραγούδι αφηγείται το παράπονο ενός κοριτσιού που συνέλαβαν οι ληστές. Η ηρωίδα του τραγουδιού Ζαρίνκα καθώς έπλενε τα ματωμένα ρούχα που της έφεραν οι ληστές, αναγνώρισε το πουκάμισο του αδερφού της, τον οποίο είχαν σκοτώσει. Στο

τραγούδι χρησιμοποιούνται οι όροι kumíte και haydúti ως ταυτόσημοι (Κόκκας 2021α: 248).²⁴

-Sóhne mi, góro, véni mi Da dóyde máyka na darvá Da si mo máyka poyóme Móne so véykī dudélo Dudélo i pochörnâlo. Chôrnono kahné váreva Na ros kumíte puyáva Tóplo chevermé yedéva Yot skúton na skut sedéva Karvívī nózi mīyeva Karvívī rísiki péreva. Kumíte, chôrni haydúti Yenníchka bráta imâsho I tógo mi otbávite. -Zahrínko, kúzum, húbofko Vécher sme kláli i práli Da ti go sme ne poználi.	-Να μου ξεραθείς, δάσος, να μου μαραθείς Να έρθει η μάνα στα ζύλα Η μάνα να με πάρει Έχω πολύ αγανακτήσει Αγανακτήσει και μαυρίσει. Μαύρο καφέ βράζοντας Διαλεχτούς κοιτατζήδες ποτίζοντας Ζεστά ψητά τρώγοντας Από ποδιά σε ποδιά καθισμένη Ματωμένα μαχαίρια πλένοντας Ματωμένες φανέλες καθαρίζοντας. Κοιτατζήδες, μαύροι ληστές Έναν αδελφό είχα Κι αυτόν μου τον σκοτώσατε. -Μικρή Ζεχρά, καλή μου, ομορφούλα Νύχτα σφάζαμε και ξεκοιλιάζαμε Γι αυτό δεν τον γνωρίσαμε.
--	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Η εικόνα των ληστών στα πομάκικα τραγούδια απέχει πολύ τόσο από τη ρομαντική εικόνα του κλεφταρματολού, όσο και του «χαϊδούτη» της νοτιοσλαβικής παράδοσης. Σύμφωνα με τον Μ. Vittì: «Τα κλέφτικα τραγούδια εξυμνούν την ελεύθερη ζωή στα βουνά, σε αντίθεση προς τον προσκυνημένο κάμπο όπου ο χριστιανός υποφέρει από την καταπίεση των Τούρκων και τη διπροσωπία των κοτζαμπάσηδων· περιγράφουν την ομαδική ζωή και τους γενναίους συντρόφους· καμαρώνουν για το

²⁴ Στα τραγούδια των Πομάκων της Ξάνθης οι ληστές αναφέρονται ως kumíte ή haydúti. Ο όρος haydúti χρησιμοποιήθηκε από τον 17^ο έως τον 19^ο αιώνα για τους ορεινούς αγωνιστές της ελευθερίας στην περιοχή των Βαλκανίων (Κόκκας 2021α: 246). Στην μουσική παράδοση των Νοτίων Σλάβων διακρίνεται η κατηγορία των «χαϊντούκικων» τραγουδιών. Σε σύγκριση με το ηρωικό έπος, αυτά τα τραγούδια χαρακτηρίζονται με τη συγκεκριμένη ιστορική και κοινωνική θεματολογία τους. Αντανακλούν ένα συγκεκριμένο ιστορικό στάδιο του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα των νοτιοσλαβικών, αλλά και γενικότερα των βαλκανικών λαών (βλ. Romanska 1958: 379).

όπλο τους που δεν το αποχωρίζονται ούτε τη νύχτα όταν ξαποσταίνουν, πάντοτε έτοιμοι, σε κάποια σπηλιά (Vitti 2003: 176). Θα ήταν εύστοχο να παραθέσουμε στο σημείο αυτό την άποψη του Αλέξη Πολίτη σχετικά με ένα ελληνικό ληστρικό τραγούδι, ο οποίος θεωρεί πως το τραγούδι έχει την τεχνική αλλά όχι το πνεύμα του κλέφτικου, γιατί εξυμνείται όχι «το παλικάρι, αλλά ο παλικαράς» (Πολίτης 1973: 46).²⁵

Το πρόβλημα της ληστείας ήταν ιδιαίτερα έντονο στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα. Κατά το διάστημα 1888-1889 παρατηρείται αναβίωση της ληστείας στην ευρύτερη περιοχή της Ροδόπης (Παπαδημητρίου 2003: 89). Στις περιοχές του Αχή Τσελεμπί, του Εγρή Ντερέ, της Ξάνθης και του Νταρή Ντερέ (Ζλατογκράντ) δρούσαν συμμορίες με σκληροτράχηλους Πομάκους και Τούρκους λιποτάκτες. Οι περισσότερες επιθέσεις σημειώνονταν στους οδικούς άξονες που έωναν το Σμόλιαν με το Ζλατογκράντ, στις περιοχές νότια του Μαντάν και τους άξονες του Παλάς (Ρουντοζέμ) και της Ξάνθης (Κόκκας 2021α: 247).

Στο τραγούδι *Chóran mi gárnan pugráka* (Μαύρο κοράκι έκραξε) από το χωριό Ρεύμα, αφηγείται η ακόλουθη ιστορία: οι άντρες του Σουλεϊμάν που είναι αρχηγός συμμορίας κομιτατζήδων, έριξαν κάποιο Χασάν σε ένα νερόλακκο για να πεθάνει. Ο Χασάν απευθύνεται στην αγαπημένη του και την παρακαλεί να βρει την μάνα του και να της πει να έρθει να τον βγάλει από τη βάθρα. Όταν, ωστόσο, η μάνα του έρχεται και του ζητάει να της δώσει το χέρι του για να τον τραβήξει, ο Χασάν αρνείται καθώς φαίνεται να κατάλαβε ότι δεν υπάρχει πλέον ελπίδα να σωθεί. Η υπόθεση δείχνει να βασίζεται σε πραγματικό γεγονός, καθώς και ο τόπος του περιστατικού είναι προσδιορισμένος με λεπτομέρεια (Κόκκας 2021α: 247). Το τραγούδι είναι δομικά βασισμένο στο διάλογο του ήρωα με τη μητέρα του: ένα αγαπημένο σχήμα στα δημοτικά τραγούδια. Εντυπωσιάζουν οι στοίχοι του τραγουδιού: αξιοποιείται η σαφής υπαρξιακή διάσταση του μαύρου χρώματος που συνδέεται μεταφορικά με την ιδέα του θανάτου: το μαύρο κοράκι προμηνύει μαύρη είδηση για τον «μαυρομάτη» ήρωα.

²⁵ Ο August Dozon (1875: XXVII, οπ. παρατιθ. στο Κόκκας 2021α: 247) χαρακτηρίζει το Βούλγαρο χαϊντούκο με τον εξής τρόπο: «Ο Βούλγαρος ληστής, όπως μπορεί κανείς να κρίνει από τα τραγούδια που αναφέρονται στις περιπέτειές του, δεν είναι τίποτα άλλο παρά κοινός και άγριος δολοφόνος, άνανδρος ληστής και ένα αγγλικό σύγγραμμα, πολύ δυσμενές, είναι αλήθεια, απέναντι στους ραγιάδες, τον σύγκρινε, ως κάποιο πρότυπο ηρωισμού με τον balkan tchelebi, τον Τούρκο δηλαδή των Βαλκανίων. Λυμαίνεται τις μεγάλες οδούς για να αρπάξει μεταξύ άλλων τα βασιλικά εισοδήματα, αλλά χωρίς σε όλα αυτά να εισέρχεται καθόλου το πατριωτικό συναίσθημα. Πρόκειται μόνο περί λείας. Το μίσος και αυτό ακόμα το θρησκευτικό εναντίον του Τούρκου δεν εμφανίζεται πουθενά».

Chóran mi gárvan pugráka Chóran mi habér dupánna: Chernók sa Hasán zagubíl Na trine déne Bayrámovi Durgutútskana planiná Bazhíyoskana usóyka. -Zaráche, lúbe, poráche ’de da ye máyka, da dóydi Yut víras da ma izvádi. -Sîno lo, máychin inníchek Póday mi, sîno, rakáta Yut víras da ta izvádem. -Máychinko, mílo, máychinko Ídi si pódi, máychinko Méne mi zdráve zímaha Sülmánovîne kumítí.	<i>Μαύρο κοράκι έκραζε Μαύρη είδηση μου ήρθε: Ο μελαμψός Χασάν χάθηκε Στις τρεις μέρες του μπαϊραμιού Στου Δουργουτιού το βουνό Στου Μπαζί το ανήλιο μέρος. -Ψάξε, αγάπη μου, παράγγειλε Πού είναι η μάνα μου, να έρθει Από το νερόλακκο να με βγάλει. -Γιόκα μου, της μάνας σου μοναδικέ Δώσε μου, γιε μου, το χέρι Απ’το λάκκο να σε βγάλω. -Μανούλα μου, αγαπημένη μανούλα Φύγε, πήγαινε, μανούλα Τη δικιά μου την υγεία πήρανε Του Σουλεϊμάν οι κομιτατζήδες.</i>
--	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Ένα άλλο σχετικό τραγούδι παραθέτει ο Ν. Κόκκας από το χωριό Γλαύκη, στο οποίο ένας νέος ομολογεί στη μητέρα του ότι έφυγε για το Πασμακλί (Smolyan) φορτωμένος χρυσά νομίσματα για να αγοράσει σιτάρι, αλλά έχασε τον δρόμο στο δάσος και καθώς ρωτούσε μια γυναίκα που συνάντησε στον δρόμο, τον έπιασαν δέκα ληστές και του έκλεψαν τον χρυσό που είχε κρύψει στο γιλέκο του (2005: 326-327):

Stani sa, Hasan, jortasay, Yotus nadolu niz reko, Nah Pašmakli sela gol’ama, Vaf žubeta skrij joltonas, F koshtana zhetva da kupish.	<i>Σήκω, Χασάν, ετοιμάσου, Προς τα κάτω, στο ποτάμι, Προς το Πασμακλί, το μεγάλο χωριό, Στην τσέπη σου κρύψε το χρυσό, Για το σπίτι σιτάρι να αγοράσεις...</i>
--	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Παραθέτουμε ένα τραγούδι σε εκτέλεση της Εμινέ Μπουρουτζή από το υλικό του ερευνητικού έργου CT-AudioLink: «Βελτίωση των ηχητικών πολιτιστικών δεσμών μεταξύ διαφορετικών γλωσσικών κοινοτήτων στη Θράκη» (EOX GR07/3768). Ο

λαβωμένος «χαϊδούτης» παραγγέλνει στους συντρόφους του να σκάψουν λάκκο στο μέρος που θα πεθάνει και να τον θάψουν εκεί. Στον τάφο του να φυτέψουν στα πόδια του αμπελόκλημα, στη μέση να χτίσουν βρύση και εκεί που θα είναι το κεφάλι του να μπήξουν μια σημαία. Το τραγούδι ανήκει στην κατηγορία των επικών ιστορικών (κλέφτικων) τραγουδιών (Kaufman 1965: 78) ή «ληστρικών», κατά την ορολογία του Π. Παπαδημητρίου (2010). Ο Efim Ushev (Ushev 2012: 21-24), καταγράφει και παρουσιάζει τρεις διαφορετικές εκτελέσεις του τραγουδιού (μια εκ των οποίων είναι της Εμινέ, η δεύτερη του επίσης γνωστού ερμηνευτή πομακικών τραγουδιών Αλή Ρόγγο από τη Γλαύκη). Παρουσιάζει ενδιαφέρον η μια από τις εκτελέσεις, καταγεγραμμένη στο χωριό Dolap Han (Σμίνθη) στην οποία εμφανίζεται ο στοίχος: «... στο κεφάλι μου εκκλησιά να χτίσετε...»

Παρακάτω παραθέτουμε απόσπασμα της παραλλαγής από τη Σμίνθη από τη συλλογή του E. Ushev (2012: 22-23):

Pushkaj pukna jorkadash, pushka pukna jogditse, pushkaj pukna v gorono zeleno. Deno pannam, jorkadash, denoj pannam, jogditse, deno pannom – tamo me zarovejte. S nozhechki mi, jorkadash, s nozhechki mi, jogditse, s nozhecke mi grobo izglabejte. S nozhnichka mi, jorkadash, s nozhnika mi, jogditse, s nozhnichka mi si zarovejte! Na glavo mi, jorkadash, na glavo mi, jodditse, na glavo mi cherkva jogradejte....	<i>Τουφεκιά έσκασε, φίλε μου, τουφεκιά έσκασε, τουφεκιά έσκασε στο πράσινο δάσος. Όπου πέσω, φίλε μου, όπου πέσω, όπου πέσω - εκεί να με θάψετε. Με τα μαχαίρια μου, φίλε μου με τα μαχαίρια μου, με τα μαχαίρια μου το λάκκο να μου σκάψετε. Με τα μαχαιράκια μου, φίλε μου Με τα μαχαιράκια μου, Με τα μαχαίρια να με παραχώσετε. Στο εφάλι μου, φίλε μου, στο κεφάλι μου, στο κεφάλι μου εκκλησιά μα χτίσετε....</i>
--	--

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Πρόκειται για μια παραλλαγή ενός ευρύτερα διαδεδομένου επικού ηρωικού τραγουδιού, γνωστού σε πολλές παραλλαγές σε διάφορες περιοχές της Βουλγαρίας. Αντίθετα στην ευρύτερα αποδεκτή άποψη ότι η μουσική παράδοση των Πομάκων δεν

διαθέτει την κατηγορία των «χαϊντούκικων» τραγουδιών, το συγκεκριμένο τραγούδι περιλαμβάνεται στη Συλλογή «χαϊδούτικων» τραγουδιών «Заплакала е гората» [Zaplakala e gorata] του Dimitar Osinin (2005). Την ίδια άποψη εκφράζει ο N. Kaufman, ο οποίος υποστηρίζει ότι αν και σπανιότερα, ανάμεσα στα τραγούδια των Βουλγάρων-μωαμεθανών συναντώνται και ηρωικά και «χαϊντούκικα» τραγούδια, όπου συχνά τα ονόματα αλλάζουν, παραμένουν σταθερά, ωστόσο, τα μοτίβα των τραγουδιών (Kaufman 1969: 78).

Pushka pukna jagdar, pushka pukna, jagdice, pushka pukna v gorana zelena. Detoj pannam, jagdar,, detoj pannam, jagdice, tam me zarovjejte. S nozhichki mi, jagdar,, s nozhichki mi, jagdice, s nozhichki mi 'ropa iskopajte. S nozheve mi, jagdar,, s nozheve mi, jagdice, s nozheve mi, mene zarovejte. Na nogi mi, jagdar,, na nogi mi, jagdice, na nogi mi loza posadajte. Na srede mi, jagdar,, na srede mi jagdice, na srede mi cheshme jogradjajte. Na glava mi, jagdar,, na glava mi, jagdice, na glava mi bajrak pobijajte.	<i>Τουφεκιά έπεσε, φίλε μου τουφεκιά έπεσε, φίλε μου τουφεκιά έπεσε στο πράσινο δάσος. Όπου πέσω, φίλε μου όπου πέσω, φίλε μου, όπου πέσω, εκεί να με θάψετε. Με τα μαχαίρια μου, φίλε μου Με τα μαχαίρια μου, φίλε μου Με τα μαχαίρια μου το λάκκο να μου σκάψετε. Με τα μαχαιράκια μου, φίλε μου Με τα μαχαιράκια μαχαίρια μου, φίλε μου Με μικρά μαχαίρια, εμένα να με παραχώσετε. Στα πόδια μου, φίλε μου στα πόδια μου, φίλε μου στα πόδια μου κλίμα να φυτέψετε. Στη μέση μου, φίλε μου, στη μέση μου, φίλε μου, στη μέση βρύση να χτίσετε. Στο κεφάλι μου, φίλε μου, στο κεφάλι μου, φίλε μου, στο κεφάλι μου μπαϊράκι να σηκώσετε.</i>
---	--

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Ανάλυση της παραλλαγής σε εκτέλεση του Αλή Ρόγγο παραθέτει η Ε. Τσιλιπάκου (βλ. Τσιλιπάκου 2007: 49). Σχετικά με τη μουσικοποιητική δομή και πρωτίστως με το ποιητικό κείμενο, ισχύουν τα εξής: το τραγούδι περιλαμβάνει οκτώ στροφές και αποτελείται από οκτώ οργανικούς στίχους. Κάθε στροφή αποτελείται από

ένα ημιστίχιο και το δισύλλαβο τσάκισμα *jagdar* (*yokdár*), την επανάληψη του ίδιου ημιστίχιου, το τρισύλλαβο τσάκισμα *jagdice* (*yokditse*) και την πρώτη συλλαβή του ημιστίχιου, τον στίχο χωρίς την πρώτη του συλλαβή και ολόκληρο τον οργανικό στίχο (Τσιλιπάκου 2007: 54). Το μουσικό κείμενο του τραγουδιού έχει ρυθμό 2/4, αποτελείται από έναν μελωδικό κύκλο, ο οποίος επαναλαμβάνεται τόσες φορές, όσες και οι στροφές του τραγουδιού. Ο μελωδικός κύκλος χωρίζεται σε δύο μέρη με ίσο αριθμό μέτρων, το μέρος του σουραυλιού (φλογέρας) και το μέρος της φωνής. Το μέρος του σουραυλιού αποτελείται από τέσσερις φράσεις και της φωνής σε άλλες τέσσερις. Το τραγούδι κινείται στον διατονικό τρόπο του *re*, με χρήση έκτασης πέμπτης εκ της τονικής και την υποτονική (Τσιλιπάκου 2007: 55-56).

3.6. Ιστορικά γεγονότα στα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης

3.6.1. Ο εξισλαμισμός των Πομάκων

Ο εξισλαμισμός άρχισε από τα πρώτα κιάλας χρόνια της κατάκτησης των βουλγαρικών εδαφών από τους Οθωμανούς και συνέχισε ως τα μέσα του 19ου αιώνα. (Μίκον 1941: 51). Η δύσκολη τραγική μοίρα του βουλγαρικού πληθυσμού έχει βρει αντανάκλαση στα δημοτικά τραγούδια. Για παράδειγμα, στη βουλγαρική παράδοση είναι πολύ συχνά τα μοτίβα για τη συνάντηση των γενίτσαρου με γριά ή με κοπέλα και για την απρόσμενη αποκάλυψη ότι πρόκειται για μητέρα και γιο, αδελφό και αδελφή κ.λπ. Πολλά τραγούδια μιλάνε για υποδούλωση και εκτουρκισμό νεαρών κοριτσιών, για την αυτοθυσία των κοριτσιών που προτιμάνε να πεθάνουν αντί να προδώσουν την πίστη τους (βλ. Vakarelski 2006).²⁶ Στην περίπτωσή μας, στους Πομάκους των οικισμών Κοτάνη (Koshnalar), Ωραιόν (Isioren), Γλαύκη (Gjokcebunar) και Μάνταινα (Bashekono) της Ξάνθης επιβιώνουν μνήμες της ομαδικής αυτοκτονίας κοριτσιών, όταν κοπέλες Πομάκες προτίμησαν να γκρεμιστούν από ένα βράχο προκειμένου να αποφύγουν την αιχμαλωσία τους από τους Τούρκους. Η συγκεκριμένη παράδοση πιστεύεται ότι ανάγεται χρονολογικά στο 16ο-17ο αιώνα, περίοδο του βίαιου εξισλαμισμού των Πομάκων της οροσειράς της Ροδόπης (Κόκκας 2021α: 234).

²⁶ Στη μελέτη του για τα τραγούδια των Βουλγάρων-μωαμεθανών ο Ν. Kaufman παραθέτει πομάκικα τραγούδια από τη βουλγαρική Ροδόπη, τα οποία διατηρούν μνήμες του βίαιου εξισλαμισμού, καθώς τονίζει ότι τραγούδια αυτού του είδους συναντώνται σπανιότερα, έχουν επιβιώσει, ωστόσο, σε πολλά χωρία διάφορες παραλλαγές (βλ. Kaufman 1969: 87-92).

Οι μνήμες του εξισλαμισμού των Πομάκων της Ροδόπης ανιχνεύονται επίσης και στα δημοτικά τραγούδια, όπως αυτό που καταγράφηκε στο χωριό Μέδουσα (Memkono) σε εκτέλεση του Αχμέτ Παλαζλίτσκι. Το τραγούδι αυτό αφηγείται την αντίσταση και την αυτοθυσία επτά κοριτσιών που πιάνονται χέρι-χέρι και αυτοκτονούν από έναν ψηλό βράχο για να μην προδώσουν τη χριστιανική τους πίστη. Το τραγούδι καταγράφηκε από τον Βούλγαρο μελετητή Efim Ushev (βλ. Ushev 2012: 20).²⁷

<p>Isortsi sa se prochuli – i v Turtsko, i vav Bulgarsku, kak si mi vera ne davat, kakvi sa hrabri bolgare. Vsichki hristene mocheha, ala isortsi naj-mlogu. S kakvo li gi ne plasheha – pak si verana ne davat! Moskine sa tvordo darzhaha, ala zhenite po-etse. Na zor sa vide pashana, ta si mi haber pruvodi, du Isketshusken kajkakam. Vsichkite moski da sbera – ut dvajse du usemdese, naj-otpresh – s pop Kustadin. Ako se bvera ni dadot – lu brit pod nosh da minot! Zbraha gi i utkaraha – ut tija tvordi bolgare sedem sa bili glaveni. Sedem sa momi igrali na gulemunu horishte. Ga sa sa isortsi zadali, i chalmine sa belnali – sedem sa sa momi pusnali ut vito horo gulemu,</p>	<p><i>Οι Ισόρτσι (κάτοικοι Ισιόρεν–Ωραίου) ακούστηκαν Και στην Τουρκία, και στη Βουλγαρία, πως δεν δίνουν την πίστη τους, πως είναι θαρραλέοι Βούλγαροι. Όλους τους χριστιανούς βασάνιζαν, Αλλά τους ισόρτσι πιο πολύ. Πως μόνο δεν τους τρώμαζαν – πάλι την πίστη τους δεν έδιναν! Οι άνδρες σκληρά κρατιόντουσαν, μα οι γυναίκες πιο πολύ! Ζόρι είδε ο πασάς, Και έστειλε χαμπέρι, Στο Ισκέτζ (Ξάνθη) στον καϊμακάμη. Όλου τους άνδρες να μαζέψει, - από είκοσι μέχρι ογδόντα, μπροστά με τον παπά Κωσταντίνο. Εάν την πίστη τους δεν δώσουν – Όλοι να σφαγιαστούν! Τους μάζεψαν και τους πήγαιναν – Από αυτούς τους σκληρούς Βούλγαρους, οι επτά ήταν αρραβωνιασμένοι. Επτά κοπέλες χόρευαν Στο μεγάλο μεϊντάνι. Όταν οι ισιόρτσι ζύγισαν, και φάνηκαν οι άσπροι τσαλμάδες, οι επτά κοπέλες άφησαν το μεγάλο χορό –γαϊτάνι,</i></p>
---	--

²⁷ Αναφορά στο ίδιο βλ. στο Κόκκας (2021α: 234).

vrut sa za roki vodeha, na bel sa kamen kachiha, i vav dero farliha – za verana si hristienska...	από τα χέρια τους πιάστηκαν, στο άσπρο βράχο ανέβηκαν και στο ρέμα πήδηξαν – για την πίστη τους τη χριστιανική...
--	--

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

3.6.2. Η συμμετοχή των Πομάκων στις πολεμικές συγκρούσεις

Στις προφορικές παραδόσεις των Πομάκων της Θράκης συναντάμε σειρά από αναφορές σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα (Κόκκας 2021α: 233). Ο ίδιος ερευνητής (Κόκκας 2001: 57, Κόκκας 2006: 302-3) αναφέρει ενδιαφέρουσες παραδόσεις από το χωριά της περιοχής της Ξάνθης, οι οποίες παραπέμπουν σε πραγματικά πρόσωπα και χρονολογίες και σε συμμετοχή των Πομάκων της περιοχής στο ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1806-1812, που οδήγησε σε νίκη των Ρώσων, στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1812) και στην παραχώρηση της Μολδαβίας (Βεσσαραβίας) στη Ρωσία (βλ. Κόκκας 2021α: 233-234).

Για να κατανοήσουμε πλήρως το ιστορικό υπόβαθρο των τραγουδιών που θα παραθέσουμε και θα αξιοποιήσουμε στη μελέτη, επιβάλλεται να παρουσιαστούν τα κυριότερα γεγονότα που σηματοδοτούν καταστάσεις ιστορικής καμπίς που καθόρισαν την τύχη της νοτιοανατολικής Βαλκανικής κατά τους τελευταίους αιώνες. Ορόσημα του ανατολικού ζητήματος κατά το 19ο αιώνα ήταν η συνθήκη της Αδριανουπόλεως (1829), η συνθήκη των Παρισίων (1856), με την οποία τέθηκε τέρμα στον Κριμαϊκό Πόλεμο, και η Συνθήκη του Βερολίνου (1878) (βλ. Κόκκας 2021α: 235).²⁸

²⁸ Ως πλέον σημαντικά γεγονότα ο Ν. Κόκκας αναφέρει τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-56), κατά τον οποίο οι Δυτικές Δυνάμεις υποστήριζαν την Τουρκία. Εξαιτίας της μεγάλης οικονομικής καταστροφής που ακολούθησε, η Ρωσία αναγκάστηκε να δεχθεί τη μεσολάβηση του Ναπολέοντος Γ' για να πραγματοποιηθεί η Συνθήκη των Παρισίων (30 Μαρτίου 1856). Ο Σουλτάνος Αβδούλ Μετζίτ υποχρεώθηκε τότε να παραχωρήσει ισοπολιτεία στους ραγιαδες» (Hatt-ı Hümayun). Ο διάδοχός του όμως Αβδούλ Αζίζ (1861) ακολούθησε σκληρή εσωτερική πολιτική. Για το λόγο αυτό τα επαναστατικά κινήματα των υποδούλων πολλαπλασιάστηκαν. Άλλα γεγονότα που επηρέασαν τη μοίρα της περιοχής και συνδέονται άμεσα με τους Πομάκους είναι η Απριλιανή επανάσταση του 1876. Στην καταστολή της επανάστασης του 1876 συμμετείχαν ο τουρκικός στρατός, σώματα βασιβουζούκων και Πομάκοι από το Τσέπινο της Δυτικής Ροδόπης. Οι Τούρκοι διέπραξαν πρωτοφανείς αγριότητες, καταστρέφοντας και πυρπολώντας 57 χωριά και 5 μοναστήρια. Οι μεγαλύτερες έγιναν στο χωριό Μπατάκ, όπου 15.000 κάτοικοι, οι οποίοι είχαν συγκεντρωθεί στην εκκλησία και την πλατεία, κατεσφάγησαν από Πομάκους, αρχηγός των οποίων ήταν ο Αχμέτ αγάς ο Μπαρούτανλης (Κόκκας 2021α: 235).

Οι πολεμικές συγκρούσεις στο χώρο των Βαλκανίων κατά τον 19ο αιώνα δεν άφησαν ανεπηρέαστη την προφορική παράδοση των Πομάκων. Στο ποίημα του Βούλγαρου ρομαντικού ποιητή G. Rakovski «Gorski patnik» συμπεριλαμβάνεται τραγούδι – διάλογος *Hódil yunák, hodil romak* ανάμεσα σε έναν λαβωμένο Πομάκο και ένα πουλί-γεράκι (Gorski patnik 1857: 252, οπ. παρατιθ. στο Μίκον 1941: 51-52). Το ίδιο τραγούδι δημοσιεύεται το 1875 από τον Auguste Dozon (1875: 5-6, όπ. παρ. στο Κόκκας 2021α: 235). Στο τραγούδι εμφανίζεται ένας Πομάκος να πολεμά στο στρατό του σουλτάνου εναντίον των Τατάρων, να τραυματίζεται και να γιατρεύεται από μια νεράιδα. Είναι μια πρώτη καταγραφή που δείχνει τη συμμετοχή Πομάκων στο οθωμανικό στράτευμα (Κόκκας 2021α: 235). Μια παραλλαγή του τραγουδιού περιλαμβάνεται στη Συλλογή «χαϊδούτικων» τραγουδιών «Заплакала е гората» [Zaplakala e gorata] «Έκλαψε το δάσος» του Dimitar Osinin (2005).

Απηχίσεις πολεμικών συγκρούσεων συναντάμε σε πολλά τραγούδια της Ροδόπης. Όπως παρατηρεί ο Ν. Κόκκας, σε μερικές περιπτώσεις οι Πομάκοι ήταν απλοί παρατηρητές των συγκρούσεων. Για παράδειγμα, ένα τραγούδι (Κόκκας 2020: 166) περιγράφει την πολεμική αναμέτρηση των Ελλήνων με τους Τούρκους:

Ya izlezéi mi, Yánu marí, na yedí kulé Da sa razglédash, Yánu marí, na chétrí stráni	<i>Για βγες, μαρή Γιάννω, στις επτά κορφές Να κοιτάξεις, μαρή Γιάννω, προς τις τέσσερις πλευρές</i>
Da unárdish, Yánu marí, Túrtsi i Gártsi Kurshúme letôt, Yánu marí, káto réka	<i>Να δεις, μαρή Γιάννω, Τούρκους και Έλληνες Οι σφαίρες πέφτουν σα βροχή, μαρή Γιάννω, σαν ποτάμι</i>
Máychine pláchet, Yánu marí, za yunátsi.	<i>Μανάδες κλαίνε, μαρή Γιάννω, για παλικάρια.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Σε πολλά τραγούδια των Πομάκων της Ροδόπης ζωντανεύουν οι μνήμες των ρωσο-οθωμανικών πολέμων, που οι συνέπειές τους για τους ντόπιους πληθυσμούς, χριστιανούς και μουσουλμάνους, ήταν συχνά τραγικές. Ένα τραγούδι από το χωριό Προσήλιο (Pulevo), καταγεγραμμένο από τον Ρ. Καραχότζα (Κόκκας 2006α: 292, 2020: 167), περιέχει ζωντανές εικόνες πολεμικών συγκρούσεων που επιβιώνουν στη λαϊκή μνήμη:

- Káchi so, káchi, yem marí, na vřsh kullôno	<i>Ανέβα, ανέβα, μαρή, πάνω στον πύργο</i>
--	--

Da si so rázgli, yem marí, nah chétri stráni Da si mi vídish, yem marí, kutrí ye dashlól. - Túrtsin ye dashlól, habér kázava: Túrtsi so bíyet, yem marí, Túrtsi s' Maskófon Tópye so púshta, yem marí, sábye so lóska Kürshûne letôt, yem marí, kákta gredúshka Killíchye so máhka, yem marí, korftá so léyka Yunátsi bródet, yem marí, da póves gi fáta Kónyeno bródet, yem marí, da zengínyeno gi fáta.	<i>Να αγναντέψεις, μαρή, στις τέσσερις πλευρές για να μου δεις, μαρή, ποιος έχει έρθει. - Τούρκος έχει έρθει, μήνυμα δείχνει: Οι Τούρκοι μάχονται, μαρή, με το Μόσχοβο Τα κανόνια ρίχνουν, μαρή, σπαθιά αστράφτουν Σφαίρες πέφτουν, μαρή, σαν το χαλάζι Σπαθιά ανεμίζουν, μαρή, το αίμα χύνεται Παλικάρια βουτάνε, μαρή, μέχρι τη ζώνη τα πιάνει Άλογα βουτάνε, μαρή, μέχρι τον αναβατήρα τα πιάνει.</i>
---	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Άλλη παραλλαγή του ίδιου τραγουδιού καταγράφηκε από την εθνομουσικολόγο Rajna Katsarova, σε εκτέλεση των Jusuf Halilov, 45 ετών, Mehmet Gugushev, 40 ετών και Tefik Redzhepov, 21 ετών, από χωριό Kestendzhik κοντά στην πόλη Devin στο βουλγαρικό τμήμα της Ροδόπης, το Ιούλιο του 1928 (Katsarova 1934: 10):

Ja poizljazaj, Jano mari, na vorh kulena, Dilber kalindzha, Jano mari, Na vorh kulena, Ta sa jogledaj nah chetri stranki, Kak mi sa bijat turtsi s moskofan, Pushki sa pukat, kurshumi letat, kurshumi letat kajno gradushka, topju sa puska, zemje sa ljulja, sable sa maat, korve sa lejat, konje go brutjat dor do zengeja.	<i>Για βγες, Γιάννω μαρή, Ντιλμπερ καλιντζά, Γιάννω μαρή, Στην κορυφή του πύργου, Να αγναντέψεις στις τέσσερις μεριές, Πως πολεμάνε οι τούρκοι με τον μοσχοβίτη, Τα τουφέκια βροντούν, οι σφαίρες πετούν, Οι σφαίρες πετούν σαν το χαλάζι, Τα κανόνια ρίχνουν, η γή σείεται, Τα σπαθιά ανεμίζουν, το αίμα χύνεται, Τα άλογα βουλιάζουν μέχρι τον αναβάτη.</i>
---	---

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Ένα από τα συχνά θέματα που εμφανίζεται σε αρκετά πομάκικα τραγούδια, είναι η η υποχρεωτική στρατολόγηση των ορεινών πληθυσμών (Κόκκας 2021α: 237). Τα τραγούδια με θέμα τη στρατολόγηση Πομάκων συχνά θίγουν το θέμα του αντίκτυπου που είχε η στράτευση στις οικογενειακές σχέσεις. Η στρατολόγηση ήταν

αναγκαστική και δε γίνονταν δεκτή με χαρά από τις οικογένειες των Πομάκων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του τραγουδιού *Kukavichkana kukóna* (Ο κούκος λαλεί) το οποίο είναι γνωστό σε πολλές παραλλαγές.²⁹ Το τραγούδι αναφέρεται σε κάποιον από τους ρωσο-οθωμανικούς πολέμους, στους οποίους οι Πομάκοι συμμετείχαν καθώς τους στρατολογούσαν οι Οθωμανοί για να πολεμήσουν στο πλευρό τους εναντίον των Ρώσων.³⁰ Ο Π. Παπαδημητρίου το κατατάσσει στα τραγούδια του κύκλου του χρόνου (Παπαδημητρίου 2010). Θα μπορούσε να συνδεθεί με τα ορόσημα του κοινωνικού βίου, έχοντας υπόψη τη μεγάλη σημασία που είχε για το νέο η θητεία στο στρατό που ερχόταν να επικυρώσει την ενηλικίωση και την ωρίμανση του άνδρα. Ακούγοντας το λάλημα ενός κούκου³¹, ο νέος το θεωρεί κακό σημάδι και αναρωτιέται μήπως αυτό προμηνύει κάποια αρρώστια. Η μητέρα του νέου τού ανακοινώνει πως τον αναζητά ο βασιλιάς για να τον στρατολογήσει και να πολεμήσει εναντίον των Ρώσων. Η ακόλουθη παραλλαγή παρατίθεται από τον Ν. Κόκκα (2006α: 237), όπου αναφέρει ότι η καταγραφή έγινε από τον Ριτβάν Καραχότζα σε εκτέλεση από τον λαϊκό τραγουδιστή Μουσταφά Αχμετσίκ στη Σμίνθη:

²⁹ Το τραγούδι είναι γνωστό σε αρκετές διαφορετικές εκτελέσεις. Παραλλαγή από τα Άσκυρα περιλαμβάνεται στο cd «Τραγούδια και σκοποί των Πομάκων της Θράκης από τα Κιμμέρια και τα Άσκυρα», Ξάνθη, Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης, Ξάνθη 2005. Δεύτερη παραλλαγή από τα Άσκυρα βλ. Μ.Γ.Βαρβούνης, Λαογραφικά των Πομάκων της Θράκης. Πορεία, Αθήνα 1996, σ. 55. Ο Θεοχαρίδης (Πομάκοι. Οι Μουσουλμάνοι της Ροδόπης, ΠΑΚΕΘΡΑ, Ξάνθη 1995, σ. 432) καταγράφει την παραλλαγή από το Ωραιόν. Στο βιβλίο του Αλή Ρόγγο (Πομάκικα Δημοτικά Τραγούδια της Θράκης, Ταμείον Θράκης, Ξάνθη 2002, σ. 246-247) βρίσκουμε παραλλαγή από τη Γλαύκη. Δύο εκδοχές από τα χωριά Γκόρνα Ντρέγκα και Νταβίντκοβο της βουλγαρικής Ροδόπης υπάρχουν στο βιβλίο των Ν.Κaufman & Τ.Τodorov, Narodni pesni ot Rodopski kraj. Sofia 1970, σ. 386-7. Είναι γνωστή η εκτέλεση από την Εμινέ Μπουρουντζή (<http://ct-audiolink.eee.uniwa.gr/index.php/el/2016-04-25-06-35-47/2016-04-25-06-39-05/156-kuku-vit-kana-kukava>) (βλ. Κόκκας 2021α: 237).

³⁰ Όπως υποστηρίζει και ο Ν. Κόκκας, δεν είναι δυνατόν να πούμε πάντοτε με βεβαιότητα σε ποιο ρωσο-οθωμανικό πόλεμο αναφέρονται τα συγκεκριμένα δημοτικά τραγούδια, καθώς τους τελευταίους αιώνες έγιναν πολλές συγκρούσεις μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας (Κόκκας 2021α: 237).

³¹ Υπάρχουν πολλές παραδόσεις συνδεδεμένες με τον κούκο: προβλέψεις, προλήψεις, σημείο-κλειδί στην αλλαγή των εποχών. Πιστεύεται ότι όσες φορές λαλήσει ο κούκος την πρώτη φορά, τόσα χρόνια θα ζήσει αυτός που τον άκουσε, και ανάλογα με το πώς θα σε βρει, έτσι θα πάει ο χρόνος. Ο κούκος φέρνει χαμπέρι – καλό ή κακό γι' αυτόν που το ακούει πρώτη φορά.

<p>- Kúkavichkana kukónva Faf náshono dólne gradíno Na chervénono kalíno. Ízlezi, máyko, póslushĭ Kakvóf mi habér kázava: Dalí she bólan da lézhom Íli she bólneh da glôdom? - Sînole máychin, sînole Da 'télkus si so razbírom Habéren kázava, sînole Néma ni bólan da lezhĭsh Néma ni bólneh da glôdash Am she na haskér da ídesh Devlétü izmét da právish Maskófu karshí da sedĭsh Sas yóchi Stamból da glôdash Faf rókĭ sultán da darzhĭsh Sas nógĭ talím da právish. - Máychinko, móye máychinko Ya she da ídom máychinko Sevdóyne habér da kázhom Ta she na haskér da vórvem. - Vórvi mi, vórvĭ, yunáche I ya she sas tébe da dóydom Kóncheno da ti pónadem Siláhon da ti pónasem Bayrákon da ti pódarzhom. Yegĭ so lúbe umarĭsh Sénchitso she ti úgradem S' móyeso si férejö. Yegĭ so lúbe zaznayĭsh Znayáte she ti ósuchem S' móyeso ténko dülbénche.</p>	<p>- Ο κούκος λαλεί <i>Στη δικιά μας κάτω αυλή</i> <i>Πάνω στην κόκκινη ροδιά.</i> <i>Βγες, μάνα, άκουσε</i> <i>Τι μήνυμα μου φέρνει:</i> <i>Μήπως άρρωστος θα ζαπλώσω</i> <i>Ή μήπως άρρωστους θα κοιτάζω;</i> - <i>Γιόκα μου, της μανούλας σου γιόκα,</i> <i>Τόσο εγώ καταλαβαίνω</i> <i>Το μήνυμα λέει, γιε μου</i> <i>Ούτε άρρωστος θα πέσεις</i> <i>Ούτε αρρώστους θα κοιτάξεις</i> <i>Αλλά στο στρατό θα πας</i> <i>Στο κράτος υπηρεσία να κάνεις</i> <i>Στους Μοσχοβίτες ενάντια να σταθείς</i> <i>Με τα μάτια την Πόλη να κοιτάς</i> <i>Στα χέρια το σουλτάνο να κρατάς</i> <i>Με τα πόδια βηματισμό να κάνεις.</i> - <i>Μανούλα, δικιά μου μανούλα</i> <i>Εγώ θα πάω μανούλα</i> <i>Στην αγάπη μου την είδηση να πω</i> <i>Ότι στο στρατό θα πάω.</i> - <i>Πήγαινε, πήγαινε, παλικάρι μου</i> <i>Κι εγώ μαζί σου θα έρθω</i> <i>Το άλογο να σου συνοδεύσω</i> <i>Το τουφέκι να σου κουβαλήσω</i> <i>Τη σημαία να σου κρατώ.</i> <i>Εάν, αγάπη μου, κουραστείς</i> <i>Σκιούλα θα σου κάνω</i> <i>Με το δικό μου φερετζέ</i> <i>Εάν, αγάπη μου, ιδρώσεις</i> <i>Τον ιδρώτα θα σου σκουπίσω</i> <i>Με τη δική μου λεπτή μαντίλα.</i></p>
---	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Παρακάτω παραθέτουμε μια άλλη παραλλαγή του τραγουδιού όπως καταγράφηκε από την τραγουδίστρια Εμινέ Μπουρουντζή από το Δημάριο (Demerdzhik).

Kukuvichkana 'kukava f 'nashena 'dol'na gra'dina, na cher'venana ka'lina. Izlezi, 'majcho, pos 'lushej. ka'kof mi ha'ber 'kazava. Pi sha 'bolen da 'lezham, Pi sha 'bol'ni da 'gledam. Sinu le, 'sinu, 'majchine, Nema ni 'bolen da 'lezhish, Nema ni 'bol'ni da 'gledash, Jam shte na 'hasker da 'idesh, Dev'let'u his'met da 'pravish.	<i>Ο κούκος λαλεί Στο δικό μας κάτω κήπο. Στη κόκκινη ροδιά. Βγες, μάνα και άκουσε, Τι χαμπέρι μου φέρνει Μήπως αρρώστος θα πέσω Ή αρρώστους θα κοιτάζω; Γιε μου, γιε μου καλέ, Ούτε αρρώστος θα πέσεις, ούτε αρρώστους θα κοιτάζεις, αύριο φαντάρος θα φύγεις, στο ντουβλέτι (κράτος) χισμέτ να κάνεις.</i>
---	--

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Ο Δ. Εμμανουηλίδης (2005: 49) διακρίνει διαφορετική κατηγορία τραγουδιών «Του στρατού» - επισημαίνοντας ότι τα τραγούδια που αναφέρονται στο στρατό είναι ουσιαστικά τραγούδια του αποχωρισμού των νέων από την οικογένεια και από τους αγαπημένους τους ανθρώπους (2005: 60) - και παραθέτει συνολικά επτά τραγούδια: *Χασκέρεν κρόπη η ντλέγκι* (Φαντάροι κοντοί και ψηλοί), *Κουκαβίτσκα να κουκόβα* (Η κουκουβάγια λαλεί), *Γιότι μη πλάτσεσ μάηλελε;* (Γιατί κλαις μανούλα μου;), *Ντασλόλα τσόρνα πίλεντσε* (Ήρθε ένα μαύρο πουλάκι), *Πίλεντσε πόστρα πίλεντσε* (Πουλάκι μου, πολύχρωμο πουλάκι), *Μόμιετσε μπέλο τσερνότσκο* (Κορίτσι άσπρο μελαχροινό), *Νε λη τι ρέκα μάηκολε* (Δε σου είπα μάνα μου) (βλ. Εμμανουηλίδης 2005: 49). Επτά τραγούδια «Του στρατού» περιλαμβάνονται και στη συλλογή του Αλί Ρόγγο «Πομάκικα δημοτικά τραγούδια της Θράκης» (βλ. Ρόγγο 2002: 245-256).

Στο τραγούδι *Zaím si kónen konéshe* (Ο Ζαΐμ πετάλωνε το άλογό του) από το χωριό Ωραϊόν (Isjoren) περιγράφεται η δύσκολη στιγμή του αποχωρισμού των δυο ερωτευμένων, καθώς ο νέος πεταλώνει το άλογό του και ετοιμάζεται να φύγει. Πρόκειται να αναχωρήσει για να υπηρετήσει το κράτος στον πόλεμο ενάντια στο Μόσχοβο, δηλαδή τη Ρωσία, για εννέα χρόνια. Ο άντρας με πόνο ψυχής απευθύνεται στην αγαπημένη του με την παράκληση να τον περιμένει να γυρίσει μέχρι και εννέα

χρόνια. Αν εκείνος δεν επιστρέψει μετά τα εννέα χρόνια, τότε της επιτρέπει να παντρευτεί κάποιον άλλον, καθώς εκείνος θα έχει χαθεί (βλ. Κόκκας 2021α: 239).

-Zbíram sa zbíram tárnovam Devlétyu izmét da právem Moskófu karshí da sédem. Du sédem dévit gudíni Ku sa, lúbe ni várnám, Ku sa ni várnám, Tugazí, lúbe, sa zhéni.	<i>Ετοιμάζομαι, ετοιμάζομαι να πάω Στο κράτος υπηρεσία να κάνω Στο Μόσχοβο ενάντια να στέκομαι. Σε εφτά - εννέα χρόνια, Εάν, αγάπη μου, δεν επιστρέψω Εάν δεν επιστρέψω, τότε, αγάπη μου, παντρεύου.</i>
--	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Στα πομάκικα τραγούδια η δυσάρεστη είδηση της στρατολόγησης αναγγέλλεται συνήθως από μία κουκουβάγια ή από ένα μαυροπούλι (Εμμανουηλίδης 2005: 60). Στο τραγούδι *Doránnalo ye pílyo sháreno* (Εφθασε πουλί παρδαλό) (Θεοχαρίδης 1995: 391, οπ. παρατιθ. στο Κόκκας 2021α: 239), το πουλάκι που φέρνει την είδηση είναι παρδαλό. Το τραγούδι περιλαμβάνει το μονόλογο μιας κοπέλας η οποία απευθύνεται στο πολύχρωμο πουλί που γράφει τους στρατολογούμενους νέους και το ικετεύει να μην συμπεριλάβει τον αγαπημένο της. Είναι έτοιμη και σε θυσία ακόμη προκειμένου να τον σώσει, προσφέροντας ως αντάλλαγμα τα μαύρα της μάτια και το άσπρο της πρόσωπο.

Doránnalo ye pílyo sháreno Na dzümayóno na dvórovne Da spísava mláde haskére. -Písavay, pílyo, kóye she písavash I móyono lúbyo nimóy da písash. Nimóy da písash, nimóy da kázash Prédi ti dávom chórníse yóchi Chórníse yóchi, bélkoso lítse.	<i>Εφτασε πουλί πολύχρωμο Στου τζαμιού τις αυλές Να στρατολογήσει νέους στρατιώτες. -Γράφε, πουλί, ποιον θα γράψεις Και το δικό μου αγαπημένο να μην τον γράψεις. Μην τον γράφεις, μην τον δείχνεις Γι αντάλλαγμα σου δίνω τα μαύρα μου μάτια Τα μαύρα μάτια, το άσπρο πρόσωπο.</i>
---	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Υπάρχουν αρκετά τραγούδια στα οποία το γεγονός της στρατολόγησης των νέων ανδρών αξιολογείται αρνητικά από τη πλευρά των γυναικών – των μητέρων, των συζύγων και των αγαπημένων που έμειναν πίσω να αγωνιούν. Στο τραγούδι *Mene ma*

máyka ne dána (Εμένα η μάνα μου δε με δίνει) (Θεοχαρίδης 1995: 411, οπ. παρατιθ. στο Κόκκας 2021α: 240) από το χωριό Γλάυκη (Gjokchebunar), μια νέα κοπέλα εξηγεί στον αγαπημένο της ότι η μητέρα της δεν της επιτρέπει να τον παντρευτεί, καθώς πρόκειται να καταταγεί ως στρατιώτης και του περιγράφει την εικόνα της μελλοντικής της δύσκολης ζωής, όταν αυτός θα είναι στο στρατό και θα την αφήσει μόνη με δύο παιδιά, ένα ήδη γεννημένο κι ένα που πρόκειται να γεννηθεί.

Mene ma máyka ne dána	<i>Εμένα η μάνα μου δε με δίνει</i>
Déna ye haskér kópele	<i>Στο παλικάρι που πάει φαντάρος</i>
Tóy she na haskér da íde	<i>Αυτός στο στρατό θα πάει</i>
Tóy she ma mláda yostávi	<i>Αυτός νέα θα με αφήσει</i>
Sas málko déte f' rakíse.	<i>Με μικρό παιδί στα χέρια.</i>
I drúgo déte f' koréma.	<i>Και άλλο παιδί στην κοιλιά.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Ίδιο μοτίβο παρατηρούμε στο τραγούδι *Nemóy mo dána, máychinko* (Μη με δίνεις, μανούλα μου) (Θεοχαρίδης 1995: 411) από το χωριό Μάνταινα, όπου μια κοπέλα εκλιπαρεί τη μητέρα της να μην την παντρέψει με κάποιον που θα πάει στο στρατό, γιατί θα απομείνει μόνη. Άλλη παραλλαγή με σχεδόν όμοιους στίχους από τη Γλάυκη παραθέτει και ο Αλή Ρόγγο στη συλλογή του: *Ne li ti reka majko le* (Δε σου είπα μάνα μου), με την επισήμανση ότι το τραγούδι αυτό απευθύνονταν ειδικά σ' εκείνους που πήγαιναν φαντάρει ενώ ήταν παντρεμένοι και με παιδιά (Ρόγγο 2002: 256).

Στο τραγούδι *Sákova léto i prolét* (Τέτοιο καλοκαίρι και άνοιξη) από τις Θέρμες ένας νέος τραγουδάει τον πόνο του καθώς ετοιμάζεται να υπηρετήσει στο στρατό, να καβαλάει το «βασιλικό άλογο» και να φοράει τη «βασιλική στολή», αντί να είναι ελεύθερος και κοντά στις κοπέλες που αγαπάει (Κόκκας 2021α: 240).

Sákova léto i prolét	<i>Τέτοιο καλοκαίρι, τέτοια άνοιξη</i>
Sákova ye ne bíval.	<i>Τέτοιες εποχές δεν έγιναν.</i>
Ne li e vrit ye pripréno	<i>Μήπως δεν είναι όλοι στεναχωρημένοι</i>
Ne li e méne pripréno	<i>Μήπως εγώ δεν είμαι στεναχωρημένος,</i>
Kogáno léfter dahódem	<i>Αντί λεύτερος να περπατώ,</i>
Kugáno mómi da gálem.	<i>Αντί τα κορίτσια να αγαπώ.</i>

Pak ti ma zbirash i yoprátash	<i>εσύ με μαζεύεις και με στέλνεις</i>
Tsárine yizmét da právem	<i>Στο βασιλιά υπηρεσία να κάνω</i>
Tsárine yizmét da várshem	<i>Στο βασιλιά υπηρεσία να προσφέρω</i>
Tsárskana rúba da nósem	<i>Βασιλική στολή να φοράω</i>
Tsárskono kónche da yáhom	<i>Βασιλικό άλογο να καβαλάω.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Είναι πολλά τα τραγούδια στα οποία οι νέοι εκφράζουν τη δυσαρέσκειά τους, την άρνησή τους και την απροθυμία τους να πάνε στο στρατό. Στο τραγούδι *Spísavot máytse, spísavot* (Γράφουν, μάνα μου, γράφουν) από την Κοτύλη ένας νέος απευθύνεται με παράπονο στη μητέρα του, ανακοινώνοντάς της ότι τον στρατολόγησαν να υπηρετήσει στον οθωμανικό στρατό και μάλιστα να γίνει σημαιοφόρος και να οδηγήσει το στρατό (Κόκκας 2021α: 241):

Spísavot, máytse, spísavot	<i>Γράφουνε, μάνα, γράφουνε</i>
Yot sâkvo sélo po yedín	<i>Από κάθε χωριό από έναν</i>
Yot násonoso dvamína	<i>Από το δικό μας χωριό δύο</i>
I móne so, máytse, písali	<i>Κι εμένα, μάνα, με έγραψαν</i>
I ye na haskér da ídom	<i>Κι εγώ στο στρατό να πάω</i>
Chervényen bayrák da nósem	<i>Κόκκινη σημαία να κρατώ</i>
Túrtskīyen haskér da vódem.	<i>Τον τουρκικό στρατό να οδηγώ.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Στο τραγούδι *Yazík tī, yazík, máychinko* (Κρίμα, κρίμα μανούλα μου) (Θεοχαρίδης 1995: 406, οπ. παρατιθ. στο Κόκκας 2021α: 241) από τη Μάνταινα, ένα αγόρι απευθύνεται προς τη μητέρα του και της λέει πως δε θέλει να ενταχθεί στον οθωμανικό στρατό για να πολεμήσει ενάντια στους Ρώσους.

Yazík tī, yazík, máychinko, máychinko	<i>Κρίμα σου, κρίμα, μανούλα, μανούλα,</i>
ta mo si, máyko, kútila, kútila,	<i>Που εμένα με μεγάλωσες, με μεγάλωσες,</i>
kútila, máyko, hránila.	<i>Με μεγάλωσες, μάνα, με τσίζες,</i>
Agī da mi vídish faydóso, faydóso,	<i>Αντί να δεις τη βοήθειά μου, τη βοήθειά μου,</i>
che mo so, máyko, písali, písali	<i>Αφού εμένα, μάνα, με γράψανε, με γράψανε,</i>
na inózi bâlo kinígo,	<i>Σε αυτό το άσπρο χαρτί,</i>
na inézi dlôgi póteve	<i>Σ' αυτούς τους μακρινούς δρόμους,</i>

nah Nízam haskér da ídom. Na íshtom haskér da vórven devléte izmét da právem, da právem, Moskófu karshí da sédom, sas róki sultán da dórzhom, sas nógi talím da právem, sas yóchi Stambúl da glódam.	<i>Προς τη Νίζαμ φαντάρος να πάω. Δε θέλω φαντάρος να πάω Στο κράτος υπηρεσία να κάνω, Ενάντια στο Μοσχοβίτη να στέκομαι Με τα χέρια μου το σουλτάνο να κρατώ Με τα πόδια ασκήσεις να κάνω Με τα μάτια το Σταμπούλ να κοιτάω.</i>
--	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Σε ένα άλλο τραγούδι από το χωριό Ρεύμα (Tuluchka) (Θεοχαρίδης 1995: 396, οπ. παρ. στο Κόκκας 2020:) ένας νέος, όταν ρωτήθηκε για που ετοιμάζεται, απαντά ότι θα πάει στην Κωνσταντινούπολη, αλλά όχι επειδή είναι σαραφής, για να μαζεύει λεφτά, ούτε επειδή είναι χασάπης, για να αγοράζει κριάρια, αλλά για να καταταγεί στον οθωμανικό στρατό, καθώς τον διέταξε ο βασιλιάς να μαζέψει στρατό και να κουβαλήσει τη σημαία.

-Nah de sa zbírash yunáche Zbírash i tárnovash? -Na shiróken Stambúl Ker da keróvam Mómī da glódam. Ne sam saráfin parī da zbíram Ne sam kasápin urní da zbíram. Tsar ma yi provódel Askér da zbíram, Bayrák da nósem.	<i>-Για πού ετοιμάζεσαι, παλικάρι, Ετοιμάζεσαι και ξεκινάς; -Για την μεγάλη Κωνσταντινούπολη Κέρδος να βγάλω Κορίτσια να κοιτάω. Δεν είμαι σαραφής λεφτά να μαζεύω Δεν είμαι χασάπης κριάρια να αγοράζω. Ο βασιλιάς με διέταξε Στρατιώτες να μαζεύω, Σημαία να κουβαλάω.</i>
---	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

3.6.3. Ιστορικά πρόσωπα στα τραγούδια των Πομάκων

Ένα από τα ιστορικά τραγούδια στη συλλογή «Πομάκικα τραγούδια της Θράκης» (βλ. Ρόγγο 2002: 213) αναφέρεται στον Αλή πασά: *Ali pasha je kondisal* (Ο Αλή πασάς έφθασε). Σύμφωνα με τον ίδιο τον Αλή Ρόγγο, πρόκειται για πολύ παλιό τραγούδι, το οποίο άκουσε από μια γιαγιά 101 χρονών. Το τραγούδι παρουσιάζει ενδιαφέρον, παρόλο που θεωρείται ελάχιστη η πιθανότητα να αναφέρεται στον Αλή πασά Τεπελενλή (1750-1822), καθώς το πασαλίκι του έφτανε μέχρι τη Δυτική

Μακεδονία. Άλλο στοιχείο κατά της εκδοχής αυτής να γίνεται λόγος για τον ηπειρώτη πασά, είναι ότι σύμφωνα με το τραγούδι ο Αλή πασάς δεν είχε γιους, κάτι που δεν απαντά στην ιστορική αλήθεια. Υπάρχει επίσης η πιθανότητα να πρόκειται για τον Αλή πασά Δαμάτ της Πελοποννήσου (βλ. Ρόγγο 2002: 213).

Ali pasha e kondisal Na ravno pole shiroku. Chedorieno e raspenal, Haskerene e zaptisal, Beli hatije navezal. Ali si senna da plache, Da place I da narochē: Tsim da si imam sinave Na hasker da gi pruvadēm, Devletski muhtup da paiot, Devletski izmet da pravet.	<i>Ο Αλή πασάς έφθασε στον ίσιο και φαρδύ κάμπο, τα τσαντίρια του άνοιξε, τους στρατιώτες τακτοποίησε, άσπρα σκοινιά έδεσε. Ο Αλή κάθισε και εκλαιγε, Έκλαιγε και σκεφτόταν: Να είχα και εγώ γιους, Στο στρατό να τους ξεπροβοδίσω, Σε σχολείο του κράτους να πάνε, Το κράτος να υπηρετήσουν.</i>
---	---

Μετάφραση: Αλή Ρόγγο

Άλλη περίπτωση πραγματικού ιστορικού προσώπου που εμφανίζεται ως ήρωας στην μουσική παράδοση της περιοχής, είναι ο Σαλίχ Αγά, βοεβόδας-κυβερνήτης της περιοχής Ahachelebi (Smolyan), ένας από τους εξέχοντες και σεβαστούς ηγεμόνες, ο οποίος κυβέρνησε ειρηνικά την περιοχή την περίοδο 1798-1838. Το 1838, ο Σαλίχ Αγά προσκλήθηκε στη Γκιουμουλτζίνα (Κομοτηνή), με το πρόσχημα να ανταμειφθεί και βραβευτεί για τα σαράντα χρόνια διακυβέρνησής του, αλλά την πρώτη νύχτα στραγγαλίστηκε στην κατοικία του πασά, όπου φιλοξενήθηκε. Θάφτηκε στο νεκροταφείο της Κομοτηνής. Στον Σαλίχ Αγα είναι αφιερωμένα πολλά τραγούδια, όπως αυτό, τμήμα του οποίου παραθέτουμε. Στον Σαλίχ Αγά φτάνει φερμάνι από τον διοικητή της Γκιουμουλτζίνας και από τον καδή της Καλλίπολης που του ζητάνε να πάει στην Γκιουμουλτζίνα και στην Σταμπούλ, τη μεγάλη πόλη, να προσκυνήσει τον τσάρο (σουλτάνο) και τον βεζίρη (Marinov 2008).

Sakova leto usilno, Usilno etse pritazhno, Nikoga ne e povneno,	<i>Τέτοια χρονιά δύσκολη, Δύσκολη και θλιβερή, κανένας δεν θυμάται,</i>
---	---

Nikoga ne e bivalo Ferman po ferman provodat Ot Stambul grada golema, Haber po haber dohoda Ot Gimizhune kasabo, Ot gimizhunsken ajanin, I gelibolsken kadija, Salih agomu narocjet: - Da pravi, ago, shto pravi, Nah Gimizhune da ide, Nah Stambol grada da varvi, Tsarumu da se pokloni, Tsarumu i vezir'umu.	<i>ποτέ άλλοτε δεν υπήρξε. Φερμάνια στέλνουν Από το Σταμπούλ πόλη μεγάλη, Χαμπέρια έρχονται από τον κασαμπά της Γκιουμουλτζίνας, από τον διοικητή της Γκιουμουλτζίνας και από τον καδή της Καλλίπολης στον Σαλιχ αγά: Να δει ο αγάς, τι θα κάνει, Στην Γκουμουλτζίνα να πάει, Στη Σταμπούλ πόλη μεγάλη, Στον σουλτάνο να υποκλιθεί, Στον σουλτάνο και στον βεζίρη.</i>
---	--

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Ο Σαλίχ Αγά αποκοιμήθηκε και είδε περίεργο όνειρο, το οποίο ζήτησε να του ερμηνεύσουν. Αποχαιρέτησε τα παιδιά του, τους τσομπάνους, τους εργάτες, τους σειμένηδες και τους μπιλουκμπασήδες και έφυγε.

Mamna sa Aga, atide Nah Gimizhjune kasabo, S oniki kishi sejmeni, S tovar zholte altone Atide! ... Tamo astana... Piltsene forkat I pjajot, S pesnine dumat I plachot, S pesnine dumi narjodat. Bre chuli li ste, ne ste li? Kina je novo stanalo v Pashmakli selo galjamo! Salih Aga e zaginal, van Gimizhjune kasabo, van pashovine saraje, na visokine kjoshkjuve!...	<i>Εξαπατήθηκε ο Αγάς κι έφυγε, Στην κασαμπά της Γκιουμουλτζίνας, με δώδεκα σειμένηδες, και φορτίο χρυσά νομίσματα. Πήγε και εκεί έμεινε! Τα πουλιά πετάν και κελαηδούν, Με τα τραγούδια μιλάνε και κλαίνε: Με τα τραγούδια λόγια αραδιάζουν. Ακούσατε μήπως ή όχι; Τι νέο έγινε Στο Πασμακλί, το μεγάλο χωριό; Ο Σαλίχ αγά πέθανε, Στον κασαμπά της Γκιουμουλτζίνας Στο σεράι του πασά, Στα ψηλά τσαρδάκια...</i>
---	--

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία επιχειρήσαμε να προσεγγίσουμε τα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης, ενώ δώσαμε προτεραιότητα σε εκείνα της περιοχής της Ξάνθης. Μελετήσαμε τις καταγραφές τραγουδιών, όπως εμπεριέχονται σε δημοσιευμένες συλλογές και ανθολογίες στην Ελλάδα και στη Βουλγαρία. Μεταφράσαμε και εξετάσαμε εικοσιεπτά (27) συνολικά πομακικά τραγούδια, τα οποία προέρχονται κυρίως από τα χωριά του νομού Ξάνθης, αλλά και από την ευρύτερη γεωγραφική περιοχή της βουλγαρικής Ροδόπης.

Στην εργασία μας επιχειρήσαμε να αξιοποιήσουμε ως πηγές πρωτογενούς πολιτισμικού υλικού τις συγκεκριμένες κατηγορίες των ιστορικών, των κλέφτικων και των «ληστρικών» ασμάτων. Θέσαμε ως στόχο να συγκεντρώσουμε, να αναλύσουμε και να ερμηνεύσουμε στοιχεία που εμπεριέχονται στη λαϊκή ποίηση των Πομάκων σχετικά με τα σημαντικά ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα, τον κοινωνικό βίο, το αίσθημα τού ανήκειν, τον έμφυλο ρόλο, κ.λπ.

Στο θεωρητικό μέρος της εργασίας μας αξιοποιήσαμε τις βασικές θέσεις της ελληνόγλωσσης και της ξενόγλωσσης (κυρίως της βουλγαρικής, αλλά και της αγγλόφωνης) βιβλιογραφίας σχετικά με τα ζητήματα της καταγωγής και της ονομασίας των Πομάκων της Θράκης, καθώς διαπιστώνεται από τη βιβλιογραφία ότι υπάρχει μια ταυτοτική ανομοιογένεια των πομακικών κοινοτήτων στην Ελλάδα, στη Βουλγαρία και στην Τουρκία. Στο σύνθετο πρόβλημα της ταυτότητας των Πομάκων, όπως διαμορφώθηκε κατά τον 20ό αιώνα και τις τελευταίες δεκαετίες του 21ου, τις πολιτικές και ιδεολογικές διαστάσεις που προσέλαβε και σε συνάρτηση με την εξέλιξη και τις μεταβολές του ζητήματος στη διαχρονία, η προσέγγισή μας υποστηρίζει τις απόψεις για την «ταλαντευόμενη», «πολλαπλή», «περιστασιακή» ταυτότητα των πομακικών πληθυσμών. Χρησιμοποιήσαμε ως θεωρητικό εργαλείο μας την έννοια της «επινοημένης παράδοσης» του E. Hobsbaum (2004) και τη συνδέσαμε με την περίπτωση μελέτης μας.

Ο γλωσσικός κώδικας των Πομάκων της Θράκης αποτελεί, κατά τη γνώμη μας, βασικό δείκτη της ταυτότητας. Η χρήση του συμβατικού όρου «πομάκικα», η στάση απέναντι στην κωδικοποίηση των προφορικών ιδιωμάτων, η θέση των πομακικών και η σχέση τους με τις άλλες σλαβικές γλώσσες, η «διγλωσσία» και η «τριγλωσσία» των πομακικών κοινοτήτων, κ.ά., αποδεικνύουν ότι ο συγκεκριμένος πληθυσμός διατήρησε

μέσα στους αιώνες, ζώντας απομονωμένος στο ορεινό περιβάλλον, την ιδιαίτερη ταυτότητά του.

Στην ανάλυση των πομακικών τραγουδιών, βασιστήκαμε στις υπάρχουσες μέχρι στιγμής καταγραφές της πομακικής μουσικής παράδοσης και τις κυριότερες μουσικές εκδόσεις. Αναφερθήκαμε επίσης στα βασικά μουσικά όργανα των Πομάκων. Θεωρήσαμε σκόπιμο να κάνουμε μια όσο γίνεται πληρέστερη βιβλιογραφική ανασκόπηση των προηγούμενων μελετών με θέμα την πομακική μουσική παράδοση, όπου κάναμε μια επισκόπηση για τους μέχρι στιγμής γνωστούς τίτλους μελετών, στις οποίες συμπεριλάβαμε τις πτυχιακές, μεταπτυχιακές και διδακτορικές διατριβές, ορισμένες από τις οποίες είναι αδημοσίευτες. Με βάση τα παραπάνω διευκρινίσαμε ζητήματα τυπολογίας των δημοτικών τραγουδιών και παραθέτουμε τις κυριότερες κατηγοριοποιήσεις (παλαιότερες και σύγχρονες). Κλέφτικα, ληστρικά, του στρατού κλπ.

Η κυρίως ανάλυση πραγματοποιήθηκε στα τρία βασικά υποκεφάλαια (3.4, 3.5, 3.6), διαρθρωμένα με βάση το περιεχόμενο των αντίστοιχα ομαδοποιημένων τραγουδιών. Εξετάσαμε πρωτίστως τις άμεσες πληροφορίες για τα σταθερά στοιχεία που συγκροτούν την ιδιαίτερη ταυτότητα των σλαβόφωνων ορεινών πληθυσμών της Ροδόπης. Δεδομένου ότι οι πληθυσμοί αυτοί «κατασκευάζουν και διαπραγματεύονται ταυτότητες μέσα σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο, αλλά και με βάση τις κληροδοτήσεις του παρελθόντος, σε σχέσεις διάδρασης με τις υπόλοιπες ομάδες της περιοχής» (Τσιμπιρίδου 1999: 168), στο επόμενο υποκεφάλαιο στοχεύσαμε στο να ανιχνεύσουμε τις αποτυπωμένες στα τραγούδια σημαντικότερες κοινωνικές πραγματικότητες των Πομάκων της Θράκης. Συγκεντρώσαμε και αναλύσαμε τραγούδια που έχουν ως θέμα τις μετοικεσίες των πληθυσμών, το φαινόμενο της ληστείας στην περιοχή και στη μορφή του «ληστή». Και τρίτον, παραθέσαμε και εξετάσαμε τραγούδια που αναφέρονται σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, εκ των οποίων τα σημαντικότερα είναι οι μνήμες από τον εξισλαμισμό των Πομάκων, οι πολεμικές συγκρούσεις, κυρίως οι ρωσο-τουρκικοί πόλεμοι και οι εμπλοκή των Πομάκων σ' αυτούς.

Πράγματι, διαπιστώσαμε ότι τα στοιχεία που εντοπίζονται και επανέρχονται σταθερά στα κείμενα των πομακικών τραγουδιών αναπαριστούν σημαντικές όψεις της κοινωνικής και της ιστορικής πραγματικότητας. Φυσικά στην πορεία ενασχόλησης με τα τραγούδια διαπιστώνει κανείς ότι τα όρια μεταξύ μύθου και ιστορίας στη λαϊκή τέχνη είναι ρευστά. Οι ανάγκες, τις οποίες καλύπτει η λαϊκή δημιουργία και τα

στοιχεία, τα οποία δανείζεται η λαϊκή τέχνη από την εκάστοτε εποχή, ιχνηλατούνται εξ άλλου σε κάθε είδος καλλιτεχνικής της έκφρασης.

1. Η *εθνοτική ταυτότητα*: μέσα από τα τραγούδια διαγράφεται η προσπάθεια συνειδητοποίησης της ταυτότητας της ομάδας και τού αισθήματος του «ανήκειν» ή ακόμη η κατάκτηση μιας ενδο-ομαδικής συνείδησης, όπως διαπιστώσαμε για τους Πομάκους.
2. Ένα άλλο ζήτημα αποτελεί η *έκφραση της αρνητικής στάσης* των Πομάκων απέναντι στους Τούρκους, που ως φαινόμενο καθεαυτό σημαίνει μια προσπάθεια ένταξης της πομακικής ταυτότητας στο δίπολο *εμείς και οι άλλοι*, όσο και εάν παραπάνω δεν βρέθηκε δομημένη πομακική ταυτότητα εκπεφρασμένη στα τραγούδια, αλλά μια ρευστότητα.
3. Η εικόνα των πολεμικών συγκρούσεων του 19ου αιώνα, των ιστορικών ανακατατάξεων, της απόπειρας εθνοτικής ταυτοποίησης, συμπληρώνεται με εκείνη των ιστορικών γεγονότων του 20ου αιώνα, καθοριστικών για τη διαμόρφωση της σημερινής ταυτότητας των Πομάκων της Θράκης. Σε όλες αυτές τις ιστορικές ανακατατάξεις οι Πομάκοι βρέθηκαν ανάμεσα σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα, απωθώντας από τη λαϊκή μνήμη τα εξίσου συνταρακτικά γεγονότα του 19ου αιώνα, τα οποία όμως έχουν επιβιώσει μέχρι σήμερα στη δημοτική τους ποίηση.

Κατά δεύτερον, στα πομακικά δημοτικά τραγούδια της Θράκης αναπαριστώνται κοινωνικές πραγματικότητες όπως:

1. *Πληθυσμιακές μετακινήσεις και προσφυγίες*, μια πολύ σημαντική παράμετρος της οργάνωσης του ιστορικού χώρου, π.χ. κατά την προέλαση του ρωσικού στρατού στον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1877-1878. Οι άνθρωποι σε όλους τους πολιτισμούς βαδίζουν στον χώρο με τη θέλησή τους ή όχι, τον εξανθρωπίζουν και αποτυπώνουν τα ίχνη τους σε αυτόν καθιστώντας το φυσικό περιβάλλον ανθρωπογενές. Επίσης, οι ξεριζωμοί από τον γενέθλιο τόπο χαράσσουν τραυματικά των ψυχισμό τους και διαγράφουν την ιστορικότητα των μετεγκαταστάσεων. Π.χ. συναντάμε τραγούδια με θέμα την περιγραφή της εγκατάλειψης του Σλίβεν από τους Τούρκους,
2. *Τέλος, το φαινόμενο της ληστείας* αποτυπώνεται στα τραγούδια και αντανakλά τις δυσχέρειες, πολλές φορές τραγικές, που υπέστησαν οι κοινότητες των Πομάκων από τις αγριότητες ανταρτικών ομάδων.

Ωστόσο στα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων της ορεινής Ξάνθης αντανακλώνται κατά πρώτον ιστορικά γεγονότα όπως:

1. ο *εξισλαμισμός* τους (ιστορικό φαινόμενο το οποίο συντελείται από τα πρώτα κιόλας χρόνια της κατάκτησης των βουλγαρικών εδαφών από τους Οθωμανούς και συνεχίζει έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα) και η αντίδραση των Πομάκων σε αυτόν π.χ. τα αναφερόμενα γεγονότα της ομαδικής αυτοκτονίας γυναικών προκειμένου να μην αιχμαλωτιστούν από τους Τούρκους,
2. η *εμπλοκή των Πομάκων στις πολεμικές συγκρούσεις της περιοχής*, οι οποίες παραπέμπουν σε πραγματικά πρόσωπα και χρονολογίες, (π.χ.) στη συμμετοχή τους στον ρωσο-οθωμανικό πόλεμο του 1806-1812, που οδήγησε σε νίκη των Ρώσων, στη Συνθήκη του Βουκουρεστίου (1812) και στην παραχώρηση της Μολδαβίας (Βεσσαραβίας) στη Ρωσία, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις φαίνεται μέσα από τα τραγούδια ότι οι Πομάκοι ήταν απλοί παρατηρητές των συγκρούσεων, όπως, π.χ., αποτυπώνεται σε πολλά τραγούδια της Ροδόπης. Ακόμη στα τραγούδια αποδίδονται ζωντανές εικόνες πολεμικών συγκρούσεων που επιβίωσαν στη λαϊκή μνήμη, συγκεκριμένα οι μνήμες των ρωσο-οθωμανικών πολέμων, των οποίων οι συνέπειες ήταν συχνά τραγικές για τους ντόπιους πληθυσμούς, χριστιανούς και μουσουλμάνους. Επίσης ένα από τα συχνά θέματα που επανεμφανίζεται σε αρκετά πομακικά τραγούδια, είναι η υποχρεωτική στρατολόγηση των ορεινών πληθυσμών στον οθωμανικό στρατό, θέμα το οποίο έφερε ισχυρό αντίκτυπο στις οικογενειακές τους σχέσεις. Η άρνηση των Πομάκων για κατάταξή τους στον οθωμανικό στρατό είναι ένα θέμα που επανέρχεται συχνά στα τραγούδια τους,
3. *τα ιστορικά πρόσωπα*, όπως οι αναφορές, π.χ., στον Αλή πασά (τον Τεπελενλή; ή τον Αλή πασά Δαμάτ της Πελοποννήσου;), ακόμη στον Σαλίχ Αγα, βοεβόδα-κυβερνήτη της περιοχής Ahachelebi (Smolyan), κλπ.

Συμπερασματικά, στις υπό μελέτης πηγές - στα τραγούδια των Πομάκων της Θράκης - αναδύονται οι ιστορικοί και κοινωνικοί χώροι, τα σημαντικά γεγονότα που καθορίζουν τη ζωή τους, οι σχέσεις με την εξουσία, οι συνέπειες των πολεμικών συγκρούσεων που αγγίζουν με έναν ή άλλον τρόπο την περιοχή και τη δράση των «περιθωριακών» (με την έννοια των περιφερειακών, γηγενών) ομάδων, τα στοιχεία της ιδιαίτερης ταυτότητάς τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Βαρβούνης, Μ.Γ. (1992–4). Συμβολή στη μελέτη των δημοτικών τραγουδιών των Πομάκων της Ελληνικής Θράκης. *Θρακική Επετηρίδα* 9: 329–348.
- Βαρβούνης, Μ.Γ. (1993). Όψεις της παραδοσιακής λαϊκής ιατρικής και κτηνιατρικής των Ελλήνων Πομάκων. *Θρακικά* Β8: 33–55.
- Βαρβούνης, Μ.Γ. (1995). Συμβολή στη Λαογραφική Μελέτη των Πομάκων και του Παραδοσιακού Πολιτισμού της Θράκης. *Παράρτημα Θρακικής Επετηρίδας*, Κομοτηνή.
- Βαρβούνης, Μ.Γ. (1996). *Λαογραφικά των Πομάκων της Θράκης*. Αθήνα: Πορεία.
- Βαρβούνης Μ. Γ. (1998). *Η διδασκαλία του δημοτικού τραγουδιού στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα: Σμίλη.
- Βαρβούνης, Μ.Γ. (1997). *Η Καθημερινή Ζωή των Πομάκων*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Βίττι, Μ. (Mario Vitti) (2003). *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Δουλαβέρας, Α. (2020). *Λαογραφία του έντεχνου λαϊκού λόγου. Παράδοση και νεότερικότητα*. Τ. Α'. Θεσσαλονίκη: Σταμούλης.
- Εμμανουηλίδης, Δ. (2005). *Η μουσική ταυτότητα των Πομάκων του Ν. Ξάνθης*. Μεταπτυχιακή διατριβή, Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Επιστημών Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού.
- Ευθυμίου, Λ. (2014). *Ο κύκλος τραγουδιών Της Άρτας το γεφύρι. Θεματικός και συστηματικός κατάλογος. Καταγραφές και παραλλαγές*. Διδακτορική διατριβή, Σχολή Καλών Τεχνών, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Α.Π.Θ.
- Ζεγκίνης, Χ. (1991). «Εορτολόγιο και αγιολατρεία των μπεκτασήδων της Δ. Θράκης» *Πρακτικά ΣΤ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου*. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ, 77-94.
- Θεοχαρίδης, Π. (1995) *Πομάκοι. Οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης*. Ξάνθη: Πολιτιστικό Αναπτυξιακό Κέντρο Θράκης.
- Θεοχαρίδης, Π. (1996). *Πομακο-Ελληνικό Λεξικό*. Θεσσαλονίκη: Αίγιερος.
- Θεοχαρίδης, Π. (2018). *Ανέκδοτες Ηχογραφήσεις στα πομακοχώρια της Ξάνθης*. Ξάνθη: Πολιτιστικός Σύλλογος Πομάκων Ν. Ξάνθης.
- Ιωάννου Γ. (1987). *Τα δημοτικά μας τραγούδια*. Αθήνα: Ερμής.

- Καψωμένος, Ε. Γ. (1999). *Δημοτικό Τραγούδι. Μια διαφορετική προσέγγιση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Καρά Χουσεΐν Ικμέτ (2017). *Γεωγραφική απεικόνιση των Πομακικών πληθυσμών στον Ελλαδικό χώρο*. Πτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας, Μυτιλήνη, 2017.
- Καταχότζα, Σ. (2021). Ο όρος ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΑ σπρώχνει τους ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΥΣ της Θράκης στην αγκαλιά της Τουρκίας. *XANTHINET.GR Η Φωνή της Αλήθειας*, 25 Νοεμβρίου 2021 [<https://xanthinet.gr/index.php/apopseis/item/7818>].
- Καρδούχου, Αλί (2010). Η προέλευση του εθνώνυμου Πομάκος έχει περσικές ρίζες. «*Ζαγάλισσα*», τεύχος 46, Οκτώβριος 2010 [<http://www.zagalisa.gr/content/i-proeleyssi-toy-ethnonymou-pomakos>].
- Κόκκας, Ν., Ν. Κωνσταντινίδης, Ρ. Μεχμεταλή (2003). *Τα Πομακοχώρια της Θράκης. Ιστορία – γλώσσα – περιήγηση – λαϊκός πολιτισμός*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Κόκκας, Ν. (2002). Γλώσσα και ποίηση στα πομάκικα δημοτικά τραγούδια. Εισαγωγή στο Ρόγγο, Α., *Πομάκικα Δημοτικά Τραγούδια της Θράκης*, Ξάνθη: Ταμείον Θράκης, 25-59).
- Κόκκας, Ν. (2005). Η «γέφυρα του παπά» στα Πομακοχώρια της Ξάνθης. *Περί πετρογέφυρων. Γεφυριών ιστορίες*. Αθήνα: Κέντρο μελέτης πέτρινων γεφυρών, 317-359.
- Κόκκας, Ν. (2006α). Η προφορική παράδοση των Πομάκων της Ροδόπης. Θράκη. *Ιστορική και λαογραφική προσέγγιση του λαϊκού πολιτισμού της*. Επιμέλεια Μ.Γ.Βαρβούνης. Αθήνα: Αλήθεια, 271-310.
- Κόκκας, Ν. (2006β). Οι πρώτες αναφορές για τους Πομάκους. Στο: *Μετασχηματισμοί της συλλογικής ταυτότητας των Πομάκων*, Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδα, 232-247.
- Κόκκας, Ν. (2020). Απηχίσεις των ρωσο-τουρκικών πολέμων στα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων της Ξάνθης. *Καφεδρα, Научно-теоретический журнал № 6*, 2020, 161-182.
- Κόκκας, Ν.Θ. (2021α). Εθνοτικές συγκρούσεις στην οροσειρά της Ροδόπης κατά το 19ο αιώνα. Αντανακλάσεις στα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων της Θράκης. Στο Χ. Μάρκου–Ε. Θωμαδάκη–Ξ. Τζαβάρας (Επιμ.) *Η ιστορική Θράκη υπό το πρίσμα των εθνογλωσσολογίας*, Θεσσαλονίκη: Εκδ. οίκος Κ. – Μ. Σταμούλη, 233-251.

- Κόκκας, Ν.Θ. (2021β). *Τα δημοτικά τραγούδια των Πομάκων της Θράκης στο πλαίσιο της βαλκανικής μουσικής παράδοσης: συγκριτική μελέτη πολιτιστικών αλληλεπιδράσεων και διερεύνηση δυνατοτήτων παιδαγωγικής αξιοποίησής τους*. Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, ΔΠΘ.
- Κριμπάς, Π., Ι. Κωτούλας (2018). Οι Έλληνες Πομάκοι και ο Πυλώνας Πολιτισμός/Πληροφορία της Συστημικής Γεωπολιτικής Ανάλυσης, στο *Contemporary Geopolitical Readings of the Wider Middle East: Security, Economy, Politics, Culture*. Proceedings of the International Conference Held in Athens, May 25-26, 2017, Athens: Leimon, 2018, 173-186, <https://tinyurl.com/y2awsaxn>.
- Κυρανούδης, Π. (1995). Τα πομακικά του Έβρου. *Ενδοχώρα* 37-38 (1994), σσ. 65-69, (1995), σσ. 32-39.
- Κυρανούδης, Π. (1996) Οι Πομάκοι και η γλώσσα τους. *Ελληνική Διαλεκτολογία* 5 (1996-8), σσ. 141-192.
- Κυριακίδης, Σ. (1978). *Το Δημοτικό Τραγούδι - Συναγωγή Μελετών*, Αθήνα: εκδ. Ερμής.
- Κυριακίδου-Νέστωρας, Α. (1980). *Λαογραφία και ανθρωπιστικές σπουδές*. (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις Διάγραμμα μαθημάτων Β' έτους στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη, 1980.
- Κυριακίδου-Νέστορος, Α. (1987) Τροφές: Η οργάνωση της παραδοσιακής διαίτας των Νεοελλήνων, (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις στο ΑΠΘ κατά το εαρινό εξάμηνο του έτους 1986-87), Θεσσαλονίκη, 1987.
- Κωστόπουλος, Τ. (2009). *Το «μακεδονικό» της Θράκης. Κρατικοί σχεδιασμοί για τους Πομάκους (1956-2008)*. Αθήνα: Εκδόσεις Βιβλιόραμα.
- Κωτσόνη-Δημητρίου, Σ. & Σ. Δημητρίου (1996). *Ανθρωπολογία και Ιστορία*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Λουκάτος, Γ. (1977). *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Μαυρογορδάτος, Γ. (2003). Οι εθνικές μειονότητες. *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο Μεσοπόλεμος 1922-1940*. Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ. 9-35.
- Μελκίδου, Χ. (1999). *Τα μουσουλμανικά μνημεία της Ξάνθης και η συμβολή τους στην πολεοδομική εξέλιξη της πόλης*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

- Μητσάκης Κ., (1979α). Πομάκιες Διασκευές του τραγουδιού για το "Γεφύρι της Άρτας". *Πρακτικά Γ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου -186, 461-492
- Μητσάκης Κ., (1979β). Ακριτικά τραγούδια της Αρπαγής στους Πομάκους. *Πρακτικά Δ' Συμποσίου Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου*, Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου -195, 189-202
- Μιχαήλ, Δόμνα (2006). Η εκπαίδευση των Πομάκων της Δ. Θράκης: Πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του θέματος». Στο *Μετασχηματισμοί της συλλογικής ταυτότητας των Πομάκων*, Ξάνθη: Σπανίδης, 191–219.
- Μοσχονάς, Σ. (2003). Γλωσσική ιδεολογία και πολιτική. Η διδασκαλία της ελληνικής στα μειονοτικά σχολεία της Θράκης. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, 23, 277-288.
- Μπαλτσιώτης, Λ. (2001). Εισαγωγή: Οι γλώσσες της μειονότητας της Δ. Θράκης. Στο: *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*. Αθήνα: Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, Εκδ. Αλεξάνδρεια, σ. 17-26.
- Μπαλτσιώτης, Λ. (2006). Ανταλλαγές πληθυσμών και προσφυγιά στην Ελλάδα και την Τουρκία: Οι προϋποθέσεις και τα αποτελέσματα δύο εθνικών αφηγήσεων. Στο: Κ. Τσιτσελίκης (επιμ.), *Η ελληνοτουρκική ανταλλαγή πληθυσμών. Πτυχές μιας εθνικής σύγκρουσης*. Αθήνα: Κριτική.
- Μπαλτσιώτης, Λ. (2007). *Γλωσσική ετερότητα στην Ελλάδα*. Αθήνα, ΥΠΕΠΘ Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μπαλτσιώτης, Λ., Κ. Τσιτσελίκης (2007). Η μειονοτική εκπαίδευση της Θράκης: Νομικό καθεστώς, προβλήματα και προοπτικές. Στο: Θ. Δραγώνα & Α. Φραγκουδάκη (επιμ.), *Πρόσθεση όχι Αφαίρεση, Πολλαπλασιασμός όχι Διαιρέση. Η μεταρρυθμιστική παρέμβαση στην εκπαίδευση της μειονότητας της Θράκης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Παπαδημητρίου, Π. (2008). *Τα Πομάκια*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Παπαδημητρίου, Π. (2011). *Ανθολογία Πομακικών τραγουδιών της Ελλάδας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Παπαδημητρίου Π. (2013). *Λαλιές Πομάκων της ελληνικής Ροδόπης. Περιφερειακή Αναλυτική Σλαβική και μουσουλμάνοι ομιλητές στη Νοτιοανατολική Ευρώπη*, τ. 1, 2, 3. Θεσσαλονίκη: ΙΜΧΑ.
- Πολίτης, Α. (1973) (επιμ.). *Το δημοτικό τραγούδι, Κλέφτικα*. Αθήνα: Ερμής.
- Πολίτης, Α. (2011). *Το δημοτικό τραγούδι*. Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

- Πολίτης, Λ. (2003). *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. 12^η ανατύπωση. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Ρόγγο, Α. (2002), *Πομάκικα Δημοτικά Τραγούδια της Θράκης*, Ξάνθη: Ταμείον Θράκης.
- Ρόγγο Α. (2005). *Παραμύθια και τραγούδια των Πομάκων της ορεινής Ξάνθης*, Αθήνα: Οδυσσέας.
- Σαρρής, Χ. 2007. *Η γκάντα στον Έβρο: μια οργανολογική εθνογραφία*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών.
- Σελλά-Μάζη, Ε. (2001/2006). *Διγλωσσία και Κοινωνία. Η ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Προσκήνιο.
- Σελλά-Μάζη, Ε. (2015). Η πομακική γλώσσα. Στο *Διγλωσσία και Διδασκαλία Δεύτερης Γλώσσας*. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σύνδεσμος ελληνικών ακαδημαϊκών βιβλιοθηκών, 36–42.
- Σελλά-Μάζη, Ε. (2016). *Διγλωσσία, εθνική ταυτότητα και μειονοτικές γλώσσες*. Αθήνα: Λειμών.
- Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ε. (1990). *Ιστορική ανθρωπολογία: Τομές στην παραδοσιακή κοινωνία του βορειοελλαδικού χώρου* (Πανεπιστημιακές Σημειώσεις διδασκαλίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ.), Θεσσαλονίκη (Υπηρεσία Δημοσιευμάτων Α.Π.Θ.), Πανεπιστημιακό έτος 1989-1990.
- Συρίγος, Α. (2000). Δυτική Θράκη: η αθέατη όψη. *Νέα κοινωνιολογία* 29, χειμώνας 1999-2000. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σς. 43-84.
- Τρουμπέτα, Σ. (2001). *Κατασκευάζοντας ταυτότητες για τους Μουσουλμάνους της Θράκης. Το παράδειγμα των Πομάκων και των Τσιγγάνων*. Κέντρο ερευνών μειονοτικών ομάδων, 4^η σειρά μελετών. Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Τσιλιπάκου, Ε. (2007). *Πομάκικα τραγούδια από την Γλαύκη*. Πτυχιακή εργασία. Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή (1999). «Μας λένε Πομάκου!»». Κληρονομίες και πολιτικές κατασκευές και βιώματα σε μειονοτικές, περιθωριακές ταυτότητες. *Μνήμων*, 21, 163–182. [<https://doi.org/10.12681/mnimon.789>].
- Τσιμπιρίδου, Φωτεινή (2001). Η λαογραφία ως ‘κληρονομιά’ στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία του ελλαδικού χώρου. Στο συνέδριο για τη μνήμη της Αλκης Κυριακίδου-Νέστορος, Χ. Χατζητάκη Καψωμένου (επιμ.), *Ελληνικός*

Παραδοσιακός Πολιτισμός, Λαογραφία και Ιστορία, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 38-46.

- Τσιόλης, Γ. (2011). *Η μουσική και το τραγούδι των Πομάκων του νομού Ξάνθης. Η περίπτωση του χωριού Δημάριο*. Πτυχιακή εργασία, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2011.
- Φεγγούλης, Σ. (2011). *Η ρυθμική συγκρότηση της μουσικής της Θράκης*. Πτυχιακή εργασία, Τμήμα Λαϊκής και παραδοσιακής μουσικής, Α.Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, Άρτα.
- Φραγκόπουλος Γ. , «Πολλαπλή ταυτότητα και εκπαίδευση στους Πομάκους της Θράκης», *Νέα Κοινωνιολογία* 29 (2000).
- Φραγκόπουλος, Ι. (2019). *Κοινωνικοχωρικές σχέσεις, αναπαραστάσεις και πολιτικές της διαφοράς. Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Χατζηδημητρίου, Σ. (2005). *Τοπωνυμολογική θεώρηση των πομακικών οικισμών του νομού Ξάνθης*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Ξενόγλωσση

- Adamou, E. (2012). Social networks in Greek Thrace: Language shift and language maintenance, In: Lindstedt, J.; Wahlström, M. (eds.), *Balkan Encounters Old and New Identities in South-Eastern Europe* (Slavica Helsingiensia 41). Helsinki, 7–32.
- Arnaudov, M. (2010). *Родопските помаци. Народописно-исторически преглед*. София: Издателство „Български писател“ [Rodopskite pomatsi. Narodopisno-istoricheski pregled. Sofia: Izdatelstvo „Balgarski pisatel“ (Οι Πομάκοι της Ροδόπης. Εθνολογιο-ιστορική περιγραφή)].
- Bakhtin, M. M. (1981). Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. Notes toward a Historical Poetics. In: M. M. Bakhtin, *The Dialogic Imagination* (ed. Michael Holquist, trans. Caryl Emerson and Michael Holquist). Austin: University of Texas Press, 84-258.
- Berova, Yana. 2016. *Идентичности на границата. Чами и помаци в националните политики на балканските държави (1920-1990)*. Autoreferat, PhDdiss. Sofia University, Faculty of History [Identichnosti na granitsata. Chami i pomatsi v natsionalnite politiki na balkanskite darzhavi (1920-1990) (Ταυτότητες στα σύνορα. Τσάμηδες και Πομάκοι στις εθνικές πολιτικές των βαλκανικών χωρών (1920-1990))].

- Bochkov, P. (2015). *Veda Slovena – 140 godini po-kasno*. София: Издателство на Нов български университет [Veda Slovena – 140 godini po-kasno. Sofia: Izdatelstvo na Nov balgarski universitet (Veda Slovena – 140 χρόνια αργότερα)].
- Denzin, N. K. (1989). *The research act. A theoretical introduction to sociological methods*. Prentice Hall, USA, 135-138.
- Demetriou, O. (2004). Prioritizing ‘Ethnicities’: The Uncertainty of Pomakness in the Urban Greek Rhodope. *Ethnic and Racial Studies*, 27, 1, 95–119.
- A. Dozon, *Chansons populaires bulgares inédites*, Paris, 1875.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse. Textual analysis for social research*. London: Routledge.
- Fauriel, Cl. (1824-1825). *Chants populaires de la Grèce Moderne*, Paris: Chez Firmin Didot. Ελλ. μετάφραση: *Τα δημοτικά τραγούδια της συγχρόνου Ελλάδος*, Αθήνα: εκδ. Χ. Τεγόπουλος - Ν. Νίκας, 1956.
- Hobsbaum, E. (2004). Εισαγωγή: Επινόοντας παραδόσεις. Στο Eric Hobsbawm, Terence Ranger (επιμέλεια) *Η επινόηση της παράδοσης*, μετάφραση Θ. Αθανασίου, Αθήνα: Εκδόσεις Θεμέλιο-Ιστορική Βιβλιοθήκη, 9-24.
- Ivanova, E. 2012. *Κολεβливата идентичност като плашило*. В-к Култура, Брой 12 (2939), 30.3. 2012. [Koleblivata identichnost kato plashilo. V-k Kultura, 12 (H talanτευόμενη ταυτότητα)]. [\[https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/19521\]](https://newspaper.kultura.bg/bg/article/view/19521).
- Ivanova, E. 2014. Идентичност и идентичности на помаците в България, В: *Помаците: версии за произход и съвременна идентичност*, София: Нов български университет [Identichnost i identichnosti na pomatsite v Bulgaria, V: Pomatsite: versii za proizhod i savremenna identichnost, Sofia: Nov balgarski universitet (Ταυτότητα και ταυτότητες των Πομάκων της Βουλγαρίας)].
- Kahl, Thede (2007): The presence of Pomaks in Turkey. In: Voss, Christian & Klaus Steinke (ed.): *The Pomaks in Greece and Bulgaria - a model case for borderland minorities in the Balkans*. Südosteuropa-Studien 73, München (Biblion), pp. 227-234.
- Kanevska-Nikolova, E. (2014). Болгароязычные мусульмане в Южных Родопях. Современная ситуация: язык и идентичность. В: *Славяне-мусульмане на Балканах: язык, культура, идентичность*. Москва: ИСЛ РАН, 134–149 [Bolgaroyazychnye musul'mane v Yuzhnyh Rodopah. Sovremennaya situatsia: yazyk i identichnost'. V: Slavyane-musul'mane na Balkanah: yazyk, kul'tura,

- identichnost'. Moskva: ICI RAN, 134–149. (Οι βουλγαρόφωνοι Μουσουλμάνοι στη Νότια Ροδόπη. Η σημερινή κατάσταση: γλώσσα και ταυτότητα)].
- Katsarova, R. (1934). *Πομαшки песни от Средните Родопи* - СБНУ, кн. 39, 1934 г, част 3 [Pomashki pesni ot Srednite Rodopi - SBNU, kn. 39, 1934 g, chast 3 (Πομάκικα τραγούδια της μέσης Ροδόπης)].
- Kaufman, N. (1969). Песни на българите мохамедани от Родопите. В: *Родопски сборник*. Том 2. Съст. Хр. Христов, П. Петров, Стр. Димитров. 41–125 [Pesni na balgarite mohamedani ot Rodopite. V: Rodopski sbornik. Tom 2. Sast. Hr. Hristov, P. Petrov, Str. Dimitrov. 41–125 (Τραγούδια των Βουλγάρων μωαμεθανών)].
- Kaufman, N. & T. Todorov (1970). *Народни песни от Родопския край*. София. Издателство на БАН [Narodni pesni ot Rodopskia kray. Sofia. Izdatelstvo na BAN (Δημοτικά τραγούδια της περιοχής της Ροδόπης)].
- Kocheva, A. (2018). Рецензия: М. Хензелман, Автентичността като движеща сила при формирането на славянските микролитературни езици (въз основа на примери от помашки и силезийски). *Български език*, 65, 2, 112–117 [Retsenzia: M. Henzelman, Avtenticnostta kato dvizheshta sila pri formiraneto na slavyanskite mikroliteraturni ezitsi (vaz osnova na primeri ot pomashki i sileziyski). *Balgarski ezik*, 65, 2, 112–117 (Βιβλιοκρισία: Μ. Henzelman, Η αυθεντικότητα ως κινητήριο δύναμη στη διαμόρφωση των σλαβικών μικρογλωσσών (το παράδειγμα της πομακικής και της σιλεσικής)].
- Kokkas, N. (2007). Tradition vs. change in the orality of the Pomaks in Western Thrace -The role of folklore in determining the Pomak identity. In Steinke K. & C. Voss (eds.) *The Pomaks in Greece and Bulgaria. A model case for borderland minorities in the Balkans*. München 2007: Südosteuropa-Gesellschaft-Verlag Otto Sagner, pp. 75-114.
- Kokkas, N. (2020). Pomak Folk Singers as Storytellers. Memory and Identity in the Pomak communities of Western Thrace. Μ. Γ. Βαρβούνης, Αντ. Μπαρτσιώκας, Α. Μαχά-Μπιζούμη (επιμ.) *Οι Πομάκοι της Θράκης. Πολυεπιστημονικές και διεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός οίκος Κ. & Μ. Σταμούλη, 431-458.
- Kukela, V. (2007). Bulgarian *Chalga* on Video: Oriental Stereotypes, Mafia Exoticism, and Politics. In: Donna A. Buchanan (Ed.) *Balkan Popular Culture and the Ottoman Ecumene: Music, Image, and Regional Political Discourse (Europea:*

- Ethnomusicologies and Modernities*). Lanham, Maryland, Toronto, Plymouth: Scarecrow Press, pp. 143-175.
- Le Goff, J. & P. Nora (επιμ.) (1981). *Το έργο της Ιστορίας*, τ. 1 (μτφρ. Κ. Μητσοτάκη), Αθήνα: Ράππα.
- Michail, D. (2001). The imposed trilingualism and the making of illiteracy: The case of the Pomak in the mountainous area of Xanthi. *Περί Θράκης*, 2, 271-289.
- Michail D., (2003). From 'Locality' to 'European Identity': shifting Identities among the Pomak Minority in Greece, *Ethnologia Balkanica* 7 (2003).
- Mikov, V. (1941). Българите мохамедани в Тетевенско, Луковитско и Белослатинско. *Родина*, 1941, № 3, 51 – 68 [Balgarite mohamedani v Tetevensko, Lukovitsko i Beloslatinsko. Rodina, 1941, № 3, 51 – 68 (Οι Βούλγαροι μωαμεθανοί στις περιοχές Τέτεβεν, Λούκοβιτ και Μπιάλα Σλάτινα)].
- Minahan, J. (2002). Pomaks. *Encyclopedia of the Stateless Nations: L-R*, Vol. III, Westport-Connecticut-London: Greenwood Publishing Group.
- Mitrinov, G. (2011). *Южнородопските български говори в Ксантийско и Гюмюрджинско*. София: Фондация ВМРО [Yuzhnorodopskite balgarski govori v Ksantiysko i Gyumyurdzhinsko. Sofia: Fondatsia VMRO (Τα ιδιώματα της Νότιας Ροδόπης στην περιοχή Ξάνθης και Κομοτηνής)].
- Mitrinov, G. (2014). Языковая ситуация в Южных Родопях (области Ксанти, Гюмюрджини, Дидимотики). В: Плотникова, А.А.; Мартынова, М.Ю.; Узенева Е.С. (ред.) *Славяне-мусульмане на Балканах: язык, культура, идентичность*. Москва: ИСл РАН, 180–197. [Yazykovaya situatsia v Yuzhnyh Rodopah (oblasti Ksanti, Gyumyurdzhiny, Didimotiki). V: Plotnikova, A.A.; Martynova, M.Yu.; Uzeneva E.S. (red.) *Slavyane-musulymane na Balkanah: yazyk, kul'tura, identichnost'*. Moskva: ICl RAN, 180–197 (Η γλωσσική κατάσταση στη Νότια Ροδόπη (στις περιοχές Ξάνθης, Κομοτηνής και Διδυμοτείχου)].
- Nikolova, E. (2006): Още веднъж за близостта на родопските говори до Кирило-Методиевия език. В: *Родопската култура. Доклади, съобщения от научни форуми, ЦДО с Международна академична мобилност*. Смолян, 2005 г., кн.2, Смолян, 2006, 73-78 [Oshte vednazh za blizostta na rodopskite govori do Kirilo-Metodievia ezik. V: *Rodopskata kultura. Dokladi, saobshtenia ot nauchni forumi, TsDO s Mezhdunarodna akademichna mobilnost*. Smolyan, 2005 g., kn.2,

- Smolyan, 2006, 73-78. (Για την εγγύτητα των ιδιωμάτων της Ροδόπης με τη γλώσσα του Κυρίλλου και Μεθοδίου)].
- Norton, B., & Toohey, K. (2011). Identity, language learning, and social change. *Language teaching*, 44(4), 412-446.
- Osinin, D. (2005): *Заплакала е гората (Народни хайдушки песни)*. Събрал и съставил Димитър Осинин. Под редакцията на Тодор Моллов. Варна: LiterNet [Zaplakala e gorata (Narodni haydushki pesni). Sabral i sastavil Dimitar Osinin. Pod redaktsiyata na Todor Mollov. Varna: LiterNet.(Εκλαψε το δάσος. Δημοτικά χαιντούκικα τραγούδια. Συλλέχθηκαν από τον Δ. Οσίνιν)].
- Parageorgiou, A. (2016): Παπαγεоргиу, А. Родопската музика и песен през погледа на Иван Вазов. *Bulgarian Language and Literature* Volume 58, Number 4, 2016, 417-426.
- Raychevski, Stoyan (1998): *Българите мохамедани*. София: Български бестселър, Национален музей на българската книга и полиграфия [Balgarite mohamedani. Sofia: Balgarski bestselar, Natsionalen muzey na balgarskata kniga i poligrafia. (Οι Βούλγαροι μωαμεθανοί)].
- Sarayev, Y. (2016). *Българоезичните мюсюлмани в Западна Тракия през втората половина на XX в.* PhD diss. Sofia University, Faculty of History [Balgaroezichnite myusyulmani v Zapadna Trakia prez vtorata polovina na XX v. (Οι βουλγαρόφωνοι μουσουλμάνοι στη Δυτική Θράκη στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα.)].
- Stojkov, St. (2002). *Българска диалектология* (1962, 1968, 1993; 4-то фототипно изд.) София: Акад. изд. „Проф. Марин Дринов“ [Balgarska dialektologia (1962, 1968, 1993; 4-to fototipno izd.) Sofia: Akad. izd. „Prof. Marin Drinov (Βουλγαρική διαλεκτολογία, 4^η έκδοση)].
- Topcheva, Veselka (2001). За епическата песенна традиция на българите мохамедани от Тетевенско. *Годишник на Асоциация за антропология, етнология и фолклористика “Онгъл”* 2, 2001, 182-184. [Za epicheskata pesenna traditsia na balgarite mohamedani ot Tetevensko. Godishnik na Asotsiatsia za antropologia, etnologia i folkloristika “Ongal” 2, (Για την επική ποίηση των Βουλγάρων Μωαμεθανών από την περιοχή Тέтеβев. Επετηρίδα του Συλλόγου Ανθρωπολογίας, Εθнологίας και Λαογραφίας “Ongal”)] [<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=101562>].

- Toncheva, Veselka (2016). *Българските музикалнофолклорни диалекти / Bulharské hudebněfolklorní dialekty*. Прага: Сдружение „Заедно“.
- Ushev, E. (2002). *Златоградска народна поезиа. Сборник с родопски песни от Златоградско-Неделинския регион*, София: Македония Прес [Zlatogradska narodna poezia. Sbornik s rodopski pesni ot Zlatogradsko-Nedelinskia region, Sofia: Makedonia Pres (Λαϊκή ποίηση του Ζλάτογκραντ. Συλλογή τραγουδιών της Ροδόπης από την περιοχή Zlatograd-Nedelino)].
- Ushev, E. (2012). „*Изсуши ме, изгори ме...*“ (Южнородопският български фолклор в Ксантийско). Варна: Славена [„Izsushi me, izgori me...“ (Yuzhnorodopskiyat balgarski folklor v Ksantiysko). Varna: „Slavena“. (Με ξέρανες, με έκαψες. Η προφορική παράδοση της Νότιας Ροδόπης στην περιοχή Ξάνθης)].
- Vakarelski, Ch. (2006). *Българско народно творчество в дванадесет тома. Том III. Исторически песни*. Варна: ЕИ „LiterNet“ [Balgarsko narodno tvorchestvo v dvanadeset toma. Tom III. Istoricheski pesni. Varna: EI „LiterNet“ (Βουλγαρική λαϊκή δημιουργία σε 12 τόμους)].
- Vekilova, P., S. Minkova (2009). Сватбените родопски песни на българите мохамедани и тяхната връзка със старата обредна българска песен. *Научни трудове на Русенския университет*, 2009, том 48, серия 6.2, 291-296.
- Zelengora, G. (2013). Идентичност на помаците в Турция. В: Е. Иванова (съст.) *Помаците – версии за произход и съвременна идентичност*. София: Издателство на НБУ. [Identichnost na pomatsite v Turtsia. V: E. Ivanova (sast.) Pomatsite – versii za proizhod i savremenna identichnost. Sofia: Izdatelstvo na NBU. (Ταυτότητα των Πομάκων της Τουρκίας)] [https://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/prospects/science/2392-2014-05-22-09-13-50].
- Zheliazkova, A. (2018). В огледалото за обратно виждане 12. Етнически калейдоскоп (3). [V ogledaloto za obratno vizhdane 12. Etnicheski kalejdoskop (3) (Στον αντίστροφο καθρέφτη 12. Εθνικό καλειδοσκόπιο 3)]. [https://www.marginalia.bg/aktsent/antonina-zhelyazkova-v-ogledaloto-za-obratno-vizhdane-12-etnicheski-kalejdoskop-3/].

Ηλεκτρονικές πηγές:

Ιστότοπος Ζαγάλιστα: <http://zagalisa.gr> (τελευταία πρόσβαση 5/11/2022)

Διαδικτυακός τόπος της Ερευνητικής Πράξης CT-AudioLink: «Βελτίωση των ηχητικών πολιτιστικών δεσμών μεταξύ διαφορετικών γλωσσικών κοινοτήτων στη Θράκη» (ΕΟΧ GR07/3768) [<http://ct-audiolink.eee.uniwa.gr/index.php/el/>].

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ³²

Hódil Yunák, hódil Pomák

Hódil Yunák, hódil Pomák Na pústa nóyiska Tátarska, Ránili go, stréiali go Trísta drébní púshki, Tri stréli Tatárski. Pádna yunák, pádna Pomák, U dílbóko dóle, Pod dírvó zeléno. Yunák píšhi, yunák píšhi Pod dírvó zeléno. Na dírvó mu, na dírvó mu Píle sokólovo. Otgovária, otgovária Píle sokólovo: - Úmri yunák, úmri Pomák da ti róyam, da ti róyam, Tvóe bélo méso, Da ti píya, da ti píya Tvóe chérno kírvé. Otgovárya yunák yapália, Yunák jirália: - Hóyi ta tébe, hóyi ta tébe Píle sokólovo Ne mya stúvayi Da ti razbîrzhá trístá ráni. Ráni tri stréli Tátarski ! Otgovárya, otgovária Píle sokólovo :	<i>Πήγε το παλικάρι, πήγε ο Πομάκος Σε πόλεμο σκληρό των Τατάρων. Τον πλήγωσαν, τον τραυμάτισαν Με τριακόσιες τουφεκιές Με τρία Τατάρικα βέλη. Πέφτει το παλικάρι, πέφτει ο Πομάκος Σε βαθύ φαράγγι Κάτω από ένα πράσινο δένδρο. Το παλικάρι κλαίει, το παλικάρι κλαίει Κάτω από ένα δένδρο. Πάνω στο δένδρο, πάνω στο δένδρο Είναι ένα πουλί γεράκι. Και του μίλησε, του μίλησε Το πουλί το γεράκι: - Πέθανε παλικάρι, πέθανε Πομάκε Να σου φάω, να σου φάω Τη λευκή σου σάρκα Να σου πιω, να σου πιω Το μαύρο σου το αίμα. Απάντησε το πληγωμένο παλικάρι Το παλικάρι με το μεγάλο τραύμα: -Ει εσύ, έι εσύ Πουλί γεράκι, Μη με κάνεις Να ανοίξω τριακόσιες πληγές Πληγές, τρία Τατάρικα βέλη! Απάντησε, απάντησε Το πουλί το γεράκι:</i>
---	--

³² Η σειρά με την οποία παρατίθενται τα τραγούδια ακολουθεί τη σειρά της ανάλυσής τους στο κύριο μέρος της εργασίας.

<p>- Mílchi yunák, mílchi Pomák Shte ti póyam tvóyo bélo méso Shte ti píye tvóyo chérno kírve. Razsardí se yunák yapália, Yunák jirália. Póvletse se, póvletse se Po lúti si ráni, Úlovi si, úlovi si Svóya dílga púshka, Chi udarí, chi udarí Píle sokólovo. Pádna píle, pádna píle U vaf dílbóko dóle. Píle píshi, píle píshi Ot dílbóko dóle. Tsi sya tsúva, tsi sya tsúva Do sínio mi nébo. Otgovárya yunák yapália: - Lézhí, píle, lézhí, píle, Dváma da lézhime! Píshi, píle, píshi, píle, Dváma da píshime! Umrí, píle, umrí, píle, Dváma da umréme! Dotyágna mu, dotyágna mu Vaf dóle da si lézhí Sas píle sokólovo. Provikna sya, províkna sya Yunák yapália : - Héy ta tébe, séstro Samodívo de si, séstro, dódí, pómogni mi ! Zachúda go, zachúda go Séstra Samodíva</p>	<p>- Σώπα παλικάρι, σώπα Πομάκε, Θα σου φάω τη λευκή σάρκα Θα σου πιω το μαύρο σου αίμα. Το παλικάρι θύμωσε Το πληγωμένο παλικάρι Σύρθηκε, σύρθηκε Με τις ζεστές του πληγές Και πήρε και πήρε Το μακρύ του τουφέκι Και έριξε, έριξε Στο πουλί το γεράκι. Το πουλί πέφτει, το πουλί πέφτει Στο βαθύ φαράγγι. Το πουλί κλαίει, το πουλί κλαίει Στο βαθύ φαράγγι. Το ακούνε, το ακούνε Πάνω στο γαλάζιο ουρανό. Κι απάντησε το πληγωμένο παλικάρι: - Ξάπλωσε, πουλί, ζάπλωσε, Κι οι δυο μας να ζαπλώσουμε! Κλάψε, πουλί, κλάψε, πουλί, Κι οι δυο μας να κλάψουμε. Πέθανε, πουλί, πέθανε, πουλί, Κι οι δυο μας να πεθάνουμε. Έμεινε για πολύ, έμεινε για πολύ Μεξ στο φαράγγι ζαπλωμένος Με το γεράκι το πουλί Και φώναζε και φώναζε Το πληγωμένο παλικάρι: - Έι εσύ, έι εσύ, αδελφή Νεράιδα, Έλα αδελφή μου, βοήθησέ με ! Τον άκουσε, τον άκουσε Η αδελφή Νεράιδα</p>
---	--

Tsi utishlá u dílbóko dóle, Izvádila, izvádila yunák, yapália, Yunák jirália. Izderí mu, izderí mu Trísta drébní ráni Tri strelí Tatárski. Podáde mu dílga púshka, Provódi go, provódi go Na Tátarska nóyiska, Vóyiska da otírve Tsária da dovéde.	<i>Κι έτρεξε στο βαθύ φαράγγι Πήρε το πληγωμένο παλικάρι Το παλικάρι με τα πολλά τραύματα Του θεράπευσε, του θεράπευσε Τριακόσιες πληγές Τρία Ταταρικά βέλη Του έδωσε ένα μακρύ τουφέκι Και τον έστειλε, τον έστειλε Στον Ταταρικό στρατό Στρατιώτες να σώσει Το βασιλιά να φέρει.</i>
--	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Zagálil sam tri mómi

Zagálil sam tri mómi Párvana be Bálgarka Ftórnaná be Gárchinka Trétnana be Túrchinka. Bálgarka mi dávashe Róyno víno, róyno víno Gárchinka mi dávashe Bâlo lítse, bâlo lítse. Túrchinka mi dávashe Chôrni yóchi, chôrni yóchi.	<i>Αγάπησα τρία κορίτσια Η πρώτη ήταν Βουλγάρα Η δεύτερη ήταν Ελληνίδα Η τρίτη ήταν Τουρκάλα. Η Βουλγάρα μου έδινε Άφθονο κρασί, άφθονο κρασί Η Ελληνίδα μου έδινε Άσπρο πρόσωπο, άσπρο πρόσωπο Η Τουρκάλα μου έδινε Μαύρα μάτια, μαύρα μάτια.</i>
---	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Zagálil yunák, zamávil

Zagálil yunák, zamávil Do tri mómi, do tri mómi, Do tri mómi léfteri. Pórvana be Bálgarka Drúchkana be, drúchkana be, Drúchkana be Pómaka, Trétina be, trétina be,	<i>Ένα παλικάρι αγάπησε τρία κορίτσια, τρία κορίτσια, Τρία κορίτσια ελεύθερα. Η πρώτη ήταν Βουλγάρα Η άλλη ήταν, η άλλη ήταν, Η άλλη ήταν Πομάκα, Η τρίτη ήταν, η τρίτη ήταν,</i>
--	---

Trétina be Gréyenka.	<i>Η τρίτη ήταν Ελληνίδα.</i>
Bálgarka mi dávasho	<i>Η Βουλγάρα μού έδινε</i>
Chôrni yóchi, chôrni yóchi,	<i>Μαύρα μάτια, μαύρα μάτια,</i>
Chôrni yóchi za mezé.	<i>Μαύρα μάτια για μεζέ.</i>
Pómaka mi víkasho	<i>Η Πομάκα μού έλεγε</i>
Bálko lítse, bálko lítse,	<i>Άσπρο πρόσωπο, άσπρο πρόσωπο,</i>
Bálko lítse da lúbem.	<i>Άσπρο πρόσωπο να φιλήσω.</i>
Gréyenka mi dávasho	<i>Η Ελληνίδα μού έδινε</i>
Ténko bóyche, ténko bóyche,	<i>Λεπτή κορμοστασιά, λεπτή κορμοστασιά,</i>
Ténko bóyche da stískom.	<i>Λεπτή κορμοστασιά να αγκαλιάσω.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Máychimko móye máychimko

Máychimko móye máychimko	<i>Μανούλα, δικιά μου μανούλα</i>
Trimína Túrtsi dóydaho	<i>Τρεις Τούρκοι ήρθαν</i>
Mómata da ti payómat.	<i>Την κόρη σου να πάρουν</i>
Ni móy ma pústa, máylele	<i>Μη με αφήνεις, μανούλα</i>
Ni móy ma dáva, máylele	<i>Μη με αφήνεις, μανούλα</i>
Túrtsi da ma payómat.	<i>Τούρκοι να με πάρουν.</i>

Μετάφραση: Αλή Ρόγγο

Salíhu, sino Salíhu

Salíhu, sino Salíhu,	<i>Σαλίχο, γιε μου, Σαλίχο,</i>
Turtsi ta ishtat, nema ta,	<i>Τούρκοι σε ψάχνουν, δεν είσαι,</i>
Balgari pitat, nema ta...	<i>Βούλγαροι ρωτάν για σένα, δεν είσαι...</i>
Turtsi ta ishtat, nema ta,	<i>Σαλήχ, γιε μου Σαλήχ,</i>
Balgari pitat, nema ta...	<i>Τούρκοι σε ψάχνουν, δεν υπάρχουν,</i>
Dálita púška yudári	<i>Βούλγαροι ρωτάνε, δεν υπάρχουν.</i>
ili ta sábyo saséçe.	<i>Μήπως όπλο σε χτύπησε</i>
Níta ma púška yudári	<i>ή μήπως τσεκούρι σ' έκοψε;</i>
nita ma sábye saséçe.	<i>Ούτε όπλο με χτύπησε,</i>
Am sima máyko fatiha	<i>ούτε τσεκούρι μ' έκοψε.</i>
déset kişina kumiti.	<i>Μα, μάνα μου, μ' έπιασαν</i>
Na dvá ma ógne váleho	<i>οκτώ άτομα αντάρτες.</i>

<p>za čevermó ma pečého. Pak ya mi rékah máykole púsnite ma ne brátkove na kónen še gi továrem okalík še gi dókaram. Dúynimi Löhni ven vétar razdúvay bâli snâgove áčtisay stári póteve. Mislem nah Dráma da idam nah Dráma i nah kasabóna. Ímam si brátče vórzano da idam da go óbidem. Bin lira nósem fkeméres i bin mi idat na póslet brátčeno da go ótpusnam.</p>	<p><i>Σε δύο φωτιές με γυρνούσαν, για ψητό με ψήνανε. Μα εγώ τους είπα, μάνα μου, αφήστε με, αδερφάκια, στο άλογο θα τα φορτώσω, με την οκά θα τα φέρω. Φύσηξε, δρόσισε, δροσερό αεράκι, σκόρπισε λευκά χιόνια, άνοιξε καινούριους δρόμους. Σκοπεύω στη Δράμα να πάω στη Δράμα και στην πόλη. Έχω αδερφάκι δεμένο, να πάω να το επισκεφτώ. Χίλιες λίρες φέρνω στο ζωνάρι και χίλιες μου έρχονται από πίσω, το αδερφάκι μου να απελευθερώσω.</i></p>
---	--

Μετάφραση: Αλή Ρόγγο

Chûli li ste razbráli

<p>Chûli li ste razbráli Kakvó ye nóvo stánalo Túrtsi majíre stánovat. Purdávat bâli konátse Da právet zhálto altáne Da gîzdet bâli kadáne. Varvâha kólko varvâha Chi fprâha ftóna galbóka Tam si sa, máyko, izvíha Izvíha, máyko, izrûkaha: -Déigidi Slíven kasabá! Déigidi bâli konátse! Déigidi rávni rávnishki!</p>	<p><i>Ακούσατε, καταλάβετε Τι νέο έγινε Οι Τούρκοι πρόσφυγες γίνονται. Πουλάνε τα άσπρα αρχοντικά Να φτιάξουν κίτρινο χρυσό Να στολίσουν άσπρα κορίτσια. Προχώρησαν πόσο προχώρησαν Και φτάσανε σε ρέμα βαθύ Μόλις, μάνα, άλλαξαν κατεύθυνση Άλλαξαν, μάνα, φώναζαν: -Αχ πόλη του Σλίβεν! Αχ άσπρα αρχοντικά! Αχ ίσιες πεδιάδες!</i></p>
---	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Τúrtsi sa zbírat i tárnovat

Túrtsi sa zbírat i tárnovat Madzhíri da si ídat mi Bâli konátsi prudávat Zhálto altáni da právet Divóyki bâli da gîzdet. Tárnaha si mi tárnaha Vas Lózen, vas barchínana Majíri da si priídat Da si mi glôdat i nadzát. Déigidi Slíven kasabá! Déigidi bâli konátsi! Déigidi bâli divóyki!	<i>Τούρκοι μαζεύονται και ξεκινάνε Πρόσφυγες να πάνε Άσπρα αρχοντικά πουλάνε Κίτρινο χρυσό να κάνουν Κορίτσια άσπρα να στολίσουν. Ξεκίνησαν, ξεκίνησαν Να ανηφορίσουν προς το Λόζεν, προς το βουνό Πρόσφυγες να φύγουν Να μου κοιτάνε και πίσω. Αχ πόλη του Σλίβεν! Αχ άσπρα αρχοντικά! Αχ άσπρα κορίτσια!</i>
---	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Τúrtsi madzhiren tornaho

Túrtsi madzhiren tornaho, Ostaviat tesni sokatsi Prudavat beli konatse, Kupovat postri daliki Da karat beli hanâmki. Vârveli kolku vârveli, Dobrali Tuntche Maritsa Tuntche je taskin svârvela, Zaplavi postri daliki Vrit hanâmkine mi vikoho Ax, gidi slinie kasaba, Ax, gidi tesni sokatsi, Ax, gidi beli konatsi!	<i>Οι Τούρκοι πρόσφυγες ξεκίνησαν, Αφήνουν τα στενά σοκάκια, Πουλάνε τα λευκά κονάκια, Αγοράζουν πολύχρωμα κάρα, Να κουβαλήσουν τις άσπρες χανούμισες. Έφθασαν τον Τούντζα και την Μαρίτσα, Ο Τούντζας κατέβασε πολύ νερό, Παρέσυρε τα πολύχρωμα κάρα. Όλες οι χανούμισες έλεγαν: Αχ, καημένη πόλη, Αχ, καημενα στενά σοκάκια, Αχ, καημένα άσπρα κονάκια!</i>
---	---

Μετάφραση: Αλή Ρόγγο

Sóhne mi, góro, véni mi

-Sóhne mi, góro, véni mi Da dóyde máyka na darvá Da si mo máyka poyóme Móne so véykī dudélo Dudélo i pochörnâlo. Chôrnono kahvé váreva Na ros kumíte puyáva Tóplo chevermé yedéva Yot skúton na skut sedéva Karvívī nózi mīyeva Karvívī ríski péreva. Kumíte, chôrni haydúti Yenníchka bráta imâsho I tógo mi otbávite. -Zahrínko, kúzum, húbofko Vécher sme kláli i práli Da ti go sme ne poználi.	<i>-Να μου ξεραθείς, δάσος, να μου μαραθείς Να έρθει η μάνα στα ζύλα Η μάνα να με πάρει Έχω πολύ αγανακτήσει Αγανακτήσει και μαυρίσει. Μαύρο καφέ βράζοντας Διαλεχτούς κομιτατζήδες ποτίζοντας Ζεστά ψητά τρώγοντας Από ποδιά σε ποδιά καθισμένη Ματωμένα μαχαίρια πλένοντας Ματωμένες φανέλες καθαρίζοντας. Κομιτατζήδες, μαύροι ληστές Έναν αδελφό είχα Κι αυτόν μου τον σκοτώσατε. -Μικρή Ζεχρά, καλή μου, ομορφούλα Νύχτα σφάζαμε και ξεκοιλιάζαμε Γι αυτό δεν τον γνωρίσαμε.</i>
---	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Chóran mi gárvan pugráha

Chóran mi gárvan pugráka Chóran mi habér dupánna: Chernók sa Hasán zagubíl Na trine déne Bayrámovi Durgutútskana planiná Bazhíyoskana usóyka. -Zaráche, lûbe, poráche 'de da ye máyka, da dóydi Yut víras da ma izvádi.	<i>Μαύρο κοράκι έκραζε Μαύρη είδηση μού ήρθε: Ο μελαμψός Χασάν χάθηκε Στις τρεις μέρες του μπαϊραμιού Στου Δουργουτιού το βουνό Στου Μπαζί το ανήλιο μέρος. -Ψάξε, αγάπη μου, παράγγειλε Πού είναι η μάνα μου, να έρθει Από το νερόλακκο να με βγάλει.</i>
---	--

-Sîno lo, máychin inníček Póday mi, sîno, rakáta Yut víras da ta izvádem. -Máychinko, mílo, máychinko Ídi si pódi, máychinko Méne mi zdráve zímaha Sülmánovíne kumíti.	-Γιόκα μου, της μάνας σου μοναδικέ Δώσε μου, γιε μου, το χέρι Απ'το λάκκο να σε βγάλω. -Μανούλα μου, αγαπημένη μανούλα Φύγε, πήγαινε, μανούλα Τη δικιά μου την υγεία πήρανε Του Σουλεϊμάν οι κομιτατζήδες.
--	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Stani sa, Hasan, jortasay

Stani sa, Hasan, jortasay, Yotus nadolu niz reko, Nah Pašmakli sela gol'ama, Vaf žubeta skrij joltonas, F koshtana zhetva da kupish.	Σήκω, Χασάν, ετοιμάσου, Προς τα κάτω, στο ποτάμι, Προς το Πασμακλί, το μεγάλο χωριό, Στην τσέπη σου κρύψε το χρυσό, Για το σπίτι σιτάρι να αγοράσεις...
--	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Pushka pukna jagodo

Pushka pukna jagodo, pushka pukna, jagodice, pushka pukna v gorana zelena. Detoj pannam, jagodo, detoj pannam, jagodice, tam me zarovjejte. S nozhichki mi, jagodo, s nozhichki mi, jagodice, s nozhichki mi 'ropa iskopajte. S nozheve mi, jagodo, s nozheve mi, jagodice, s nozheve mi, mene zarovejte. Na nogi mi, jagodo, na nogi mi, jagodice, na nogi mi loza posadajte.	Τουφεκιά έπεσε, φίλε μου τουφεκιά έπεσε, φίλε μου τουφεκιά έπεσε στο πράσινο δάσος. Όπου πέσω, φίλε μου όπου πέσω, φίλε μου, όπου πέσω, εκεί να με θάψετε. Με τα μαχαίρια μου, φίλε μου Με τα μαχαίρια μου, φίλε μου Με τα μαχαίρια μου το λάκκο να μου σκάψετε. Με τα μαχαιράκια μου, φίλε μου Με τα μαχαιράκια μαχαίρια μου, φίλε μου Με μικρά μαχαίρια, εμένα να με παραχώσετε. Στα πόδια μου, φίλε μου στα πόδια μου, φίλε μου στα πόδια μου κλίμα να φντέψετε.
--	---

<p>Na srede mi, jagodo, na srede mi jagodice, na srede mi cheshme jogradjajte.</p> <p>Na glava mi, jagodo, na glava mi, jagodice, na glava mi bajrak pobijajte.</p>	<p><i>Στη μέση μου, φίλε μου, στη μέση μου, φίλε μου, στη μέση βρύση να χτίσετε.</i></p> <p><i>Στο κεφάλι μου, φίλε μου, στο κεφάλι μου, φίλε μου, στο κεφάλι μου μπαϊράκι να σηκώσετε.</i></p>
---	---

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Isortsi sa se prochuli

<p>Isortsi sa se prochuli – i v Turtsko, i vav Bulgarsku, kak si mi vera ne davat, kakvi sa hrabri bolgare. Vsichki hristene mocheha, ala isortsi naj-mlogu. S kakvo li gi ne plasheha – pak si verana ne davat! Moskine sa tvordo darzhaha, ala zhenite po-etse. Na zor sa vide pashana, ta si mi haber pruvodi, du Isketshusken kajkakam. Vsichkite moski da sbera – ut dvajse du usemdese, naj-otpreshe – s pop Kustadin. Ako se bvera ni dadot – lu brit pod nosh da minot! Zbraha gi i utkaraha – ut tija tvordi bolgare sedem sa bili glaveni. Sedem sa momi igrali na gulemunu horishte. Ga sa sa isortsi zadali,</p>	<p><i>Οι Ισόρτσι (κάτοικοι Ισιόρεν–Ωραίου) ακούστηκαν Και στην Τουρκία, και στη Βουλγαρία, πως δεν δίνουν την πίστη τους, πως είναι θαρραλέοι Βούλγαροι. Όλους τους χριστιανούς βασάνιζαν, Αλλά τους ισόρτσι πιο πολύ. Πως μόνο δεν τους τρώμαζαν – πάλι την πίστη τους δεν έδιναν! Οι άνδρες σκληρά κρατιόντουσαν, μα οι γυναίκες πιο πολύ! Ζόρι είδε ο πασάς, Και έστειλε χαμπέρι, Στο Ισκέτς (Ξάνθη) στον καιμακάμη. Όλου τους άνδρες να μαζέψει, - από είκοσι μέχρι ογδόντα, μπροστά με τον παπά Κωσταντίνο. Εάν την πίστη τους δεν δώσουν – Όλοι να σφαγιαστούν! Τους μάζεψαν και τους πήγαιναν – Από αυτούς τους σκληρούς Βούλγαρους, οι επτά ήταν αρραβωνιασμένοι. Επτά κοπέλες χόρευαν Στο μεγάλο μεϊντάνι. Όταν οι ισιόρτσι ζύγισαν,</i></p>
---	--

i chalmine sa belnali – sedem sa sa momi pusnali ut vito horo gulemu, vrut sa za roki vodeha, na bel sa kamen kachiha, i vav dero farliha – za verana si hritienska...	<i>και φάνηκαν οι άσπροι τσαλμάδες, οι επτά κοπέλες άφησαν το μεγάλο χορό –γαϊτάνι, από τα χέρια τους πιάστηκαν, στο άσπρο βράχο ανέβηκαν και στο ρέμα πήδηξαν – για την πίστη τους τη χριστιανική...</i>
--	---

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Ya izlezéi mi, Yánu marí, na yedí kulé

Ya izlezéi mi, Yánu marí, na yedí kulé Da sa razglédash, Yánu marí, na chétri stráni Da uvárdish, Yánu marí, Túrtsi i Gártsi Kurshúme letôt, Yánu marí, káto réka Máychine pláchet, Yánu marí, za yunátsi.	<i>Για βγες, μαρή Γιάννω, στις εφτά κορφές Να κοιτάξεις, μαρή Γιάννω, προς τις τέσσερις πλευρές Να δεις, μαρή Γιάννω, Τούρκους και Ελληνες Οι σφαίρες πέφτουν σα βροχή, μαρή Γιάννω, σαν ποτάμι Μανάδες κλαίνε, μαρή Γιάννω, για παλικάρια.</i>
---	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Káchi so, káchi, yem marí, na vīrsh kullōno

- Káchi so, káchi, yem marí, na vīrsh kullōno Da si so rázgli, yem marí, nah chétri stráni Da si mi vídish, yem marí, kutrí ye dashlól. - Túrtsin ye dashlól, habér kázava: Túrtsi so bíyet, yem marí, Túrtsi s' Maskófon Tópye so púshta, yem marí, sábye so lōska	<i>Ανέβα, ανέβα, μαρή, πάνω στον πύργο Να αγναντέψεις, μαρή, στις τέσσερις πλευρές για να μου δεις, μαρή, ποιος έχει έρθει. - Τούρκος έχει έρθει, μήνυμα δείχνει: Οι Τούρκοι μάχονται, μαρή, με το Μόσχοβο Τα κανόνια ρίχνουν, μαρή, σπαθιά αστράφτουν Σφαίρες πέφτουν, μαρή, σαν το χαλάζι Σπαθιά ανεμίζουν, μαρή, το αίμα χύνεται</i>
---	---

Kürshûne letôt, yem marí, kákta gredúshka	<i>Παλικάρια βουτάνε, μαρή, μέχρι τη ζώνη τα πιάνει</i>
Kíllíchye so máhka, yem marí, korftá so léyka	<i>Άλογα βουτάνε, μαρή, μέχρι τον αναβατήρα τα πιάνει.</i>
Yunátsi bródet, yem marí, da póves gi fáta	
Kónyeno bródet, yem marí, da zengínyeno gi fáta.	

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Ja poizljazaj, Jano mari, na vorh kulena

Ja poizljazaj, Jano mari, na vorh kulena, Dilber kalindzha, Jano mari, Na vorh kulena, Ta sa jogledaj nah chetri stranki, Kak mi sa bijat turtsi s moskofan, Pushki sa pukat, kurshumi letat, kurshumi letat kajno gradushka, topju sa puska, zemje sa ljulja, sable sa maat, korve sa lejat, konje go brutjat dor do zengeja.	<i>Για βγες, Γιάννω μαρή, Ντιλμπερ καλιντζά, Γιάννω μαρή, Στην κορυφή του πύργου, Να αγναντέψεις στις τέσσερεις μεριές, Πως πολεμάνε οι τούρκοι με τον μοσχοβίτη, Τα τουφέκια βροντούν, οι σφαίρες πετούν, Οι σφαίρες πετούν σαν το χαλάζι, Τα κανόνια ρίχνουν, η γή σείεται, Τα σπαθιά ανεμίζουν, το αίμα χύνεται, Τα άλογα βουλιάζουν μέχρι τον αναβάτη.</i>
---	--

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Kukuvichkana 'kukava

- Kúkavichkana kukóva Faf náshono dólne gradíno Na chervénono kalíno. Ízlezi, máyko, póslushĭ Kakvóf mi habér kázava: Dalí she bólan da lézhom Íli she bólneh da glôdom? - Sínole máychin, sínole	<i>- Ο κούκος λαλεί Στη δικιά μας κάτω αυλή Πάνω στην κόκκινη ροδιά. Βγες, μάνα, άκουσε Τι μήνυμα μου φέρνει: Μήπως άρρωστος θα ξαπλώσω Η μήπως άρρωστους θα κοιτάζω; - Γιόκα μου, της μανούλας σου γιόκα,</i>
--	--

<p>Da 'télkus si so razbírom Habéren kázava, sínole Néma ni bólán da lezhîsh Néma ni bólneh da glôdash Am she na haskér da ídesh Devlétü izmét da právish Maskófu karshí da sedîsh Sas yóchi Stamból da glôdash Faf rókî sultán da darzhîsh Sas nógî talím da právish. - Máychinko, móye máychinko Ya she da ídom máychinko Sevdóyne habér da kázhom Ta she na haskér da vórvem. - Vórvi mi, vórvi, yunáche I ya she sas tébe da dóydom Kóncheno da ti rónadem Silâhon da ti rónasem Bayrâkon da ti ródarzhom. Yegî so lûbe umarîsh Sénchitso she ti úgradem S' móyeso si férejö. Yegî so lûbe zaznayîsh Znayáte she ti ósuchem S' móyeso ténko dülbénche.</p>	<p><i>Τόσο εγώ καταλαβαίνω Το μήνυμα λέει, γιε μου Ούτε άρρωστος θα πέσεις Ούτε αρρώστους θα κοιτάξεις Αλλά στο στρατό θα πας Στο κράτος υπηρεσία να κάνεις Στους Μοσχοβίτες ενάντια να σταθείς Με τα μάτια την Πόλη να κοιτάς Στα χέρια το σουλτάνο να κρατάς Με τα πόδια βηματισμό να κάνεις. - Μανούλα, δικιά μου μανούλα Εγώ θα πάω μανούλα Στην αγάπη μου την είδηση να πω Ότι στο στρατό θα πάω. - Πήγαινε, πήγαινε, παλικάρι μου Κι εγώ μαζί σου θα έρθω Το άλογο να σου συνοδεύσω Το τουφέκι να σου κουβαλήσω Τη σημαία να σου κρατώ. Εάν, αγάπη μου, κουραστείς Σκιούλα θα σου κάνω Με το δικό μου φερετζέ Εάν, αγάπη μου, ιδρώσεις Τον ιδρώτα θα σου σκουπίσω Με τη δική μου λεπτή μαντίλα.</i></p>
--	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Kukuvichkana 'kukava (παραλλαγή)

<p>Kukuvichkana 'kukava f 'nashena 'dol'na gra'dina, na cher'venana ka'lina. Izlezi, 'majcho, pos'lushej. ka'kof mi ha'ber 'kazava.</p>	<p><i>Ο κούκος λαλεί Στο δικό μας κάτω κήπο. Στη κόκκινη ροδιά. Βγες, μάνα και άκουσε, Τι χαμπέρι μου φέρνει</i></p>
---	--

Ili sha 'bolen da 'lezhnam, Ili sha 'bol'ni da 'gledam. Sinu le, 'sinu, 'majchine, Nema ni 'bolen da 'lezhish, Nema ni 'bol'ni da 'gledash, Jam shte na 'hasker da 'idesh, Dev'let'u his'met da 'pravish.	<i>Μήπως άρρωστος θα πέσω Η άρρώστους θα κοιτάζω; Γιε μου, γιε μου καλέ, Ούτε άρρωστος θα πέσεις, ούτε άρρώστους θα κοιτάζεις, αύριο φαντάρος θα φύγεις, στο ντουβλέτι (κράτος) χισμέτ να κάνεις.</i>
---	---

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Zbíram sa zbíram tárnovam

-Zbíram sa zbíram tárnovam Devlétyu izmét da právem Moskófu karshí da sédem. Du sédem dévit gudíni Ku sa, lúbe ni várnám, Ku sa ni várnám, Tugazí, lúbe, sa zhéni.	<i>Ετοιμάζομαι, ετοιμάζομαι να πάω Στο κράτος υπηρεσία να κάνω Στο Μόσχοβο ενάντια να στέκομαι. Σε επτά - εννέα χρόνια, Εάν, αγάπη μου, δεν επιστρέψω Εάν δεν επιστρέψω, τότε, αγάπη μου, παντρέψου.</i>
--	--

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Dopánnalo ye pílyo sháreno

Dopánnalo ye pílyo sháreno Na dzümayóno na dvórovne Da spísava mláde haskére. -Písavay, pílyo, kóye she písavash I móyono lúbyo nimóy da písash. Nimóy da písash, nimóy da kázash Prédi ti dávom chórnise yóchi Chórnise yóchi, bélkoso lítse.	<i>Έφτασε πουλί πολύχρωμο Στου τζαμιού τις αυλές Να στρατολογήσει νέους στρατιώτες. -Γράφε, πουλί, ποιον θα γράψεις Και το δικό μου αγαπημένο να μην τον γράψεις. Μην τον γράφεις, μην τον δείχνεις Γι αντάλλαγμα σου δίνω τα μαύρα μου μάτια Τα μαύρα μάτια, το άσπρο πρόσωπο.</i>
---	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Mene ma máyka ne dáva

Mene ma máyka ne dáva	<i>Εμένα η μάνα μου δε με δίνει</i>
-----------------------	-------------------------------------

Déna ye haskér kópele	<i>Στο παλικάρι που πάει φαντάρος</i>
Tóy she na haskér da íde	<i>Αυτός στο στρατό θα πάει</i>
Tóy she ma mláda yostávi	<i>Αυτός νέα θα με αφήσει</i>
Sas málko déte f' rakíse.	<i>Με μικρό παιδί στα χέρια.</i>
I drúgo déte f' koréma.	<i>Και άλλο παιδί στην κοιλιά.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Sákova léto i prolét

Sákova léto i prolét	<i>Τέτοιο καλοκαίρι, τέτοια άνοιξη</i>
Sákova ye ne bíval.	<i>Τέτοιες εποχές δεν έγιναν.</i>
Ne li e vrit ye pripréno	<i>Μήπως δεν είναι όλοι στεναχωρημένοι</i>
Ne li e méne pripréno	<i>Μήπως εγώ δεν είμαι στεναχωρημένος,</i>
Kogáno léfter dahódem	<i>Αντί λεύτερος να περπατώ,</i>
Kugáno mómi da gálem.	<i>Αντί τα κορίτσια να αγαπώ.</i>
Pak ti ma zbírash i yoprátash	<i>εσύ με μαζεύεις και με στέλνεις</i>
Tsáríne yizmét da právem	<i>Στο βασιλιά υπηρεσία να κάνω</i>
Tsáríne yizmét da várshem	<i>Στο βασιλιά υπηρεσία να προσφέρω</i>
Tsárskana rúba da nósem	<i>Βασιλική στολή να φοράω</i>
Tsárskono kónche da yáhom	<i>Βασιλικό άλογο να καβαλάω.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Spísavot, máytse, spísavot

Spísavot, máytse, spísavot	<i>Γράφουνε, μάνα, γράφουνε</i>
Yot sákvo sélo po yedín	<i>Από κάθε χωριό από έναν</i>
Yot násonoso dvamína	<i>Από το δικό μας χωριό δύο</i>
I móne so, máytse, písali	<i>Κι εμένα, μάνα, με έγραψαν</i>
I ye na haskér da ídom	<i>Κι εγώ στο στρατό να πάω</i>
Chervényen bayrák da nósem	<i>Κόκκινη σημαία να κρατώ</i>
Túrtskiyen haskér da nódem.	<i>Τον τουρκικό στρατό να οδηγώ.</i>

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Yazík tī, yazík, máychinko

Yazík tī, yazík, máychinko, máychinko	<i>Κρίμα σου, κρίμα, μανούλα, μανούλα,</i>
---------------------------------------	--

<p>ta mo si, máyko, kútila, kútila, kútila, máyko, hránila. Agî da mi vídish faydóso, faydóso, che mo so, máyko, písali, písali na inózi bâlo kinígo, na inézi dlôgî póteve nah Nízam haskér da ídom. Na íshom haskér da vórve devlíte izmét da právem, da právem, Moskófu karshí da sédom, sas róki sultán da dórzhom, sas nógi talím da právem, sas yóchi Stambúl da glôdam.</p>	<p><i>Που εμένα με μεγάλωσες, με μεγάλωσες, Με μεγάλωσες, μάνα, με τσίζες, Αντί να δεις τη βοήθειά μου, τη βοήθειά μου, Αφού εμένα, μάνα, με γράψανε, με γράψανε, Σε αυτό το άσπρο χαρτί, Σ' αυτούς τους μακρινούς δρόμους, Προς τη Νίζαμ φαντάρος να πάω. Δε θέλω φαντάρος να πάω Στο κράτος υπηρεσία να κάνω, Ενώπια στο Μοσχοβίτη να στέκομαι Με τα χέρια μου το σουλτάνο να κρατώ Με τα πόδια ασκήσεις να κάνω Με τα μάτια το Σταμπούλ να κοιτάω.</i></p>
--	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Nah de sa zbirash yunáche

<p>-Nah de sa zbirash yunáche Zbirash i tárnovash? -Na shiróken Stambúl Ker da keróvam Mómî da glôdam. Ne sam saráfin parí da zbiram Ne sam kasápin urní da zbiram. Tsar ma yi provódel Askér da zbiram, Bayrák da nósem.</p>	<p><i>-Για πού ετοιμάζεσαι, παλικάρι, Ετοιμάζεσαι και ξεκινάς; -Για την μεγάλη Κωνσταντινούπολη Κέρδος να βγάλω Κορίτσια να κοιτάω. Δεν είμαι σαράφης λεφτά να μαζεύω Δεν είμαι χασάπης κριάρια να αγοράζω. Ο βασιλιάς με διέταξε Στρατιώτες να μαζεύω, Σημαία να κουβαλάω.</i></p>
---	---

Μετάφραση: Ν. Κόκκας

Ali pasha e kondisal

<p>Ali pasha e kondisal Na ravno pole shiroku.</p>	<p><i>Ο Αλή πασάς έφθασε στον ίσιο και φαρδύ κάμπο,</i></p>
--	---

<p>Chedorieno e raspental, Haskerene e zaptisal, Beli hatije navezal. Ali si senna da plache, Da place I da narochē: Tsim da si imam sinave Na hasker da gi pruvadēm, Devletski muhtup da paiot, Devletski izmet da pravet.</p>	<p><i>τα τσαντίρια του άνοιξε, τους στρατιώτες τακτοποίησε, άσπρα σκοινιά έδεσε. Ο Αλή κάθισε και εκλαιγε, Έκλαιγε και σκεφτόταν: Να είχα και εγώ γιους, Στο στρατό να τους ξεπροβοδίσω, Σε σχολείο του κράτους να πάνε, Το κράτος να υπηρετήσουν.</i></p>
---	--

Μετάφραση: Αλή Ρόγγο

Sakova leto usilno

<p>Sakova leto usilno, Usilno etse pritazhno, Nikoga ne e povneno, Nikoga ne e bivalo Ferman po ferman provadat Ot Stambul grada golema, Haber po haber dohoda Ot Gimizhune kasabo, Ot gimizhunsken ajanin, I gelibolsken kadija, Salih agomu narocjet: - Da pravi, ago, shto pravi, Nah Gimizhune da ide, Nah Stambol grada da varvi, Tsarumu da se pokloni, Tsarumu i vezir'umu. Mamna sa Aga, atide Nah Gimizhjune kasabo, S oniki kishi sejmeni, S tovar zholte altone Atide! ... Tamo astana...</p>	<p><i>Τέτοια χρονιά δύσκολη, Δύσκολη και θλιβερή, κανένας δεν θυμάται, ποτέ άλλοτε δεν υπήρξε. Φερμάνια στέλνουν Από το Σταμπούλ πόλη μεγάλη, Χαμπέρια έρχονται από τον κασαμπά της Γκιουμουλτζίνας, από τον διοικητή της Γκιουμουλτζίνας και από τον καδή της Καλλίπολης στον Σαλιχ αγά: Να δει ο αγάς, τι θα κάνει, Στην Γκουμουλτζίνα να πάει, Στη Σταμπούλ πόλη μεγάλη, Στον σουλτάνο να υποκλιθεί, Στον σουλτάνο και στον βεζίρη. Εξαπατήθηκε ο Αγάς κι έφυγε, Στην κασαμπά της Γκιουμουλτζίνας, με δώδεκα σειμένηδες, και φορτίο χρυσά νομίσματα. Πήγε και εκεί έμεινε!</i></p>
--	---

<p>.....</p> <p>Piltsene forkat I pjajot, S pesnine dumat I plachot, S pesnine dumi narjodat. Bre chuli li ste, ne ste li? Kina je novo stanalo v Pashmakli selo galjamo! Salih Aga e zaginal, van Gimizhjune kasabo, van pashovine saraje, na visokine kjoshkjuve!..</p>	<p>.....</p> <p><i>Τα πουλιά πετάν και κελαηδούν, Με τα τραγούδια μιλάνε και κλαίνε: Με τα τραγούδια λόγια αραδιάζουν. Ακούσατε μήπως ή όχι; Τι νέο έγινε Στο Πασμακλί, το μεγάλο χωριό; Ο Σαλίχ αγά πέθανε, Στον κασαμπά της Γκιουμουλτζίνας Στο σεράι του πασά, Στα ψηλά τσαρδάκια...</i></p>
--	--

Μετάφραση: Γ. Μάρκου

Ο Ύμνος της καρδιάς μας

Γεννήθηκα Πομάκος
Μεγάλωσα στα πράσινα βουνά
Κι όργωσα τη γη σκληρά,
Όπως 'κάνανε γενιές
Πριν από 'μένανε πολλές

Με τ' Αλεξάνδρου τη πνοή
Αιώνες μάχησα στη γη,
Τον οχτρό μου να πατήσω
Το χωριό μου να κρατήσω

Απ' της μάνας μου το στήθος
Έμαθα πως είναι μύθος,
Ότ' είμαι Αγαρηνός
Υποχείριο καθενός

Μήτε Τούρκος, μήτε Σλάβος
Μήτε γενίτσαρος κουρσάρος,
Γεννήθηκα Πομάκος

Θρακιώτης μονομάχος

Των γονιών μου ιστορίες
Και γερόντων νουθεσίες,
Μου 'μάθαν για κατακτητές
Πού 'ρθαν στη Ροδόπη απ'το χτες

Κάποιοι ξένοι....

Δε μ' αφήσαν' να μιλήσω
άσμα να τραγουδήσω,
Στη γλώσσα τη Πομακική
Τη δική μου μητρική
Όμως εγώ,
τυμπανίζω δια παντός
πως....
Τη γλώσσα μου 'δώσαν Πομακική
Στερνή κληρονομιά σημαντική

(Πηγή <http://zagalisa.gr/category/diafora/diafora/laiki-paradosi>)